

300.773

300.773

FOLYAM

I. (IV.) ÉVFOLYAM

1958

1. FÜZET

EGYHÁZTÖRTÉNET

SZERKESZTI

ESZE TAMÁS

BUCSAY MIHÁLY és TÓTH ENDRE

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

BUDAPEST

REFORMÁTUS EGYETEMES KONVENT

2

EGYHÁZTÖRTÉNET

Egyházi történettudományi folyóirat

Kiadja a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje

Szerkeszti *dr. Esze Tamás*

a Református Egyház Tudományos Gyűjteményeinek főigazgatója,
felelős szerkesztő és kiadó

dr. Bucsay Mihály (Budapest) és *dr. Tóth Endre* (Debrecen)
teológiai akadémiai tanárok közreműködésével

Megjelenik évente négyszer, összesen 24 ív terjedelemben

Előfizetési díj az 1958. évre egyéni előfizetőknek 80 Ft, közületeknek 100 Ft.

Egyes szám ára 25 Ft.

Szerkesztőség: Budapest, IX. Kálvin-tér 8., I. 10. c. Telefon: 187-555.

Segéd-szerkesztő: *Cherven Arisztid.*

Kiadóhivatal: Budapest, Abonyi-u. 21. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya.
Telefon: 226-408, 226-413, 427-360.

A kiadóhivatal vezetője: *Rigó István.*

TARTALOM

Esze Tamás: Beköszöntő. — — — — —	3
Kathona Géza: Protestáns egyházaink az egykori földközösségben.	9
KISEBB KÖZLEMÉNYEK:	
Busa Margit: Körtvélyesi István versei és naplójegyzetei. — — —	18
Román János: Móríciz Zsigmond sárospataki látogatásai. — — —	26
Baksay László: Beregi középkori templomok. — — — — —	32
ADATTÁR:	
A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása 1725—1729. Közli: Csáji Pál. — — — — —	34
Catalogus Studiosorum Illustris Scholae S. Patakinæ 1672—1678. (1. közlemény.) Közli: Román János. — — — — —	75
KRITIKAI SZEMLE:	
Bán Imre: Régi magyar verseskönyvek. — Heltai Gáspár: A Rézségnek és Tobzódásnak veszedelmes voltáról való Dialógus. (Ism. <i>Incze Gábor.</i>) — Dávid Ferenc értekezése a kettős istenségről (De Dualitate...). (Ism. <i>Szász János.</i>) — Bethlen Miklós Önéletírása. (Ism. <i>Koczogh Ákos.</i>) — Borzsák István: Budai Ézsaiás és klasszika filológiánk kezdetei. (Ism. <i>Kecskés József.</i>) — Pataky Dénes: A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig. (Ism. <i>Fekete Lajos.</i>) — Cragg, C. R.: From Puritanism to the Age of Reason. (Ism. <i>Szalay György.</i>) — Holden, William P.: Anti-Puritan Satire 1572—1642. (Ism. <i>Szalay György.</i>)	82
NEKROLÓGOK:	
Újszászy Kálmán: Dr. Marton János (1879—1955). — — — — —	95

ÚJ FOLYAM

I. (IV.) ÉVFOLYAM

1958

1. FÜZET

EGYHÁZTÖRTÉNET

SZERKESZTI

ESZE TAMÁS

BUCSAY MIHÁLY és TÓTH ENDRE

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

BUDAPEST

REFORMÁTUS EGYETEMES KONVENT

BEKÖSZÖNTŐ

Azt a füzetet, amelyet most kezében tart az olvasó: az *Egyháztörténet* című református történettudományi folyóirat új folyamának első számát, sokan régóta várják már egyházunkban és egyházunk falain kívül is.

A magyar református egyházban, a magyar nép nagy történeti egyházában, a lelkipásztorok történeti műveltsége, az egyházközségek és egyháztagok történeti tudata mélyen lehanyatlott az utolsó száz esztendőben. Ennek a jelenségnek az okát meg kell majd vizsgálnunk, következményeit a gyakorló lelkipásztorok jól ismerik. Az ő soraikból is egyre gyakrabban hangzott fel az a kívánság, hogy élesszük fel e folyóiratot a magyar református egyház múltjának az eddiginél mélyebb és szélesebb körű megismérése és megismertetése érdekében, s az a kívánság is, hogy tárjuk fel múltunknak azokat az elemeit, amelyeket — közkeletű szóval — haladó hagyományoknak szoktak nevezni. Ebben az igényben az a reménység szólalt meg, hogy múltunk tanulságai segíteni fogják majd a lelkipásztorokat és a gyülekezeteket mai helyzetük felismerésében, megértésében és feladataik teljesítésében.

*

Az egyházunk múltja iránt való érdeklődés felkeltésében nagy része volt Erdei Ferencnek, a tiszántúli egyházkerület főgondnokának. 1951-ben mondott főgondnoki beköszöntő beszédében meleg szavakkal szólott a magyar református egyház ama szolgálatairól, amelyekkel népünket az elmúlt századok viharáiban, s történetének nagy válságai között vigasztalta, tanította és segítette. Szavaira érdemes ma is felfigyelni: „Magyar református egyházunk története egy népünk történetével, nemzetünk sorsával... A mi református egyházunk a feudális nagybirtokos uralom és uralkodói önkény ellen felszabadulásáért küzdő nép harcai között formálódott. Az egyházközségeket alapító prédikátorok, az egyházépítő reformátorok a falvak dolgozó népét mozgósították a földbirtokos római katolikus egyház ellen és velük együtt küzdöttek a néppel testvéri közösséget vállaló írástudók. Szakadatlanul tovább folyt ez a harc több évszázadon keresztül az uralkodóház nemzeti elnyomása, a világi és egyházi nagybirtokok állandó fojtogatása ellen és ebben a harcban a mi református egyházközségeink az állandó protestálásnak, a folyamatos szabadságharcnak, a szabadságért és a haladásért folytatott szüntelen küzdelemnek a fészkei voltak. . . . Magyar református egyházunk több mint négyévszázados történetében múlandó és szegyeinteljes korszak csak az az egy, amikor a kizsákmányoló uralkodó osztályok hivatalos kiszolgálójává süllyedt le a korábban szabadságharcos

és meg nem alkuvó evangéliumi egyház eltévedt nemzedéke . . .“ (*Református Egyház*, 1951. 9. sz. 4—5. l.)

Hogy folyóiratunk 12 évi szünetelés után újból megindulhatott, azt — az egyházi igény jelentkezésén kívül — annak köszönhetik a református egyház múltjának kutatói, hogy munkásságuk igen nagy megbecsülésre talált a magyar történet- és irodalomtudomány művelői részéről. A magyar református egyház — általában a magyar protestantizmus — élete, különösen a XVI. és XVII. században, valóban összefonódott, szinte összeötvöződött népünk történetével és művelődésével. A történettudomány munkásai, de méginkább a magyar irodalomtörténet művelői felismerték, hogy milyen nagy segítséget nyújthat a kutatás számára a rendszeresen és módszeresen művelt egyháztörténetírás, hiszen nem egyszer egyháztörténeti kutatások során derült világosság történelmünk és irodalmunk homályos, rejtélyes mozzanataira. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete nem egy ízben kérte az *Egyháztörténet* feltámasztását.

Azt a folyóiratot — amelynek a most meginduló *Egyháztörténet* egyenes folytatása — 1943-ban indítottam meg Révész Imre közreműködésével. 1946-ig hat kötete látott napvilágot, összesen 66 ívnyi terjedelemben. Egy egyháztörténeti folyóirat megindításának tervét Révész Imre vetette fel 1924-ben *A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása* című tanulmányában: „Igen nagy mértékben megkönnyítené . . . a feladatok elvégzését, ha valamelyes egységes munkaszervezetet lehetne létesíteni a magyarországi protestantizmus történetének tudományos művelésére . . . Akár ez a . . . társaság, akár a ma fennálló munkaszervezetek valamelyike . . . legalább is egy kiadványt tartoznék már a mai nagyon nehéz időkben megindítani: nevezetesen egy, akármilyen nagy időközökben megjelenő szakfolyóiratot, mely nem pusztán oklevél- és egyéb forráspublikációkat ölelne föl, hanem egyéb, a hazai protestáns egyháztörténelem körébe vágó, természetesen kizárólag tudományos szakdolgozatokat is, amellet rendszeres kritikai és könyvészeti rovatot tartana fenn.“ (*I. m.*, Debrecen, 1924. 25—26. l.) Folyóiratunk szerkesztésében azok az alapelvek keresték az érvényesülés útját igen nehéz években, igen nehéz körülmények között, sok akadállyal küzdve, amelyeknek ő ezekben a sorokban hangot adott.

Az *Egyháztörténet*-nek 1946-ban bekövetkezett megszűnése után a református egyháztörténeti kutatás visszaesett oda, ahonnan kiemelkedett. 1934 óta már szünetelt az 1902 óta megjelenő *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* is, így a publikációs lehetőség visszaszorult az egyházi lapok, elsősorban *Az Út* és a *Református Egyház* hasábjaira, vagy pedig visszaesett a kéziratosság és a szóbeliség állapotába. Az egyháztörténet munkásai tanulmányaikat felolvasó esteken ismertették, az ún. egyháztörténeti munkaközösség — bizony, elég vékony érdeklődéstől kísért — ülésein.

Folyóiratunk egyik fontos feladata, hogy megismertesse azokat a tanulmányokat, amelyek — sokszor éppen terjedelmük vagy tágabb érdeklődést nem keltő szakszerűségük miatt — egyházi lapokban vagy egyáltalán nem, vagy csak végső eredményeiket ismertető tárcacikkokban kerülhettek a nyilvánosság elé. Jellemző a világi tudományosságnak a református egyháztörténészek kutatómunkáját figyelemmel kíséző érdeklődésére, hogy még ezek a tudományos dokumentáció nélküli, népszerű formában megírt kisebb cikkek is bekerültek a magyar történelem forrásait és irodalmát ismertető nagy munkákba és a szakbibliográfiákba is.

*

Már az elmondottakból is nyilvánvaló, hogy azok az évek, amelyekben az *Egyháztörténet* szünetelt, bár szaktudományunk művelői közül sokan elkedvetlenedtek s letették a tollat, nem a teljes tétlenség és terméketlenség éveit voltak. Sőt az 1951—1958. közé eső esztendőket a tudománytörténet úgy fogja majd emlegetni, mint a református egyháztörténeti kutatás újjászületésének idejét. Ezekben az esztendőkből alakult ki a Magyarországi Református Egyház levéltárainak és könyvtárainak új rendje, egységes gyűjteményi szervezetben való összefogása az Országos Gyűjteményi Főigazgatóság keretei között. Még 1941-ben elkészült ugyan, s életbe is lépett a *Levéltári Útmutató*, Szabó István, akkor országos levéltárnok, ma debreceni egyetemi professzor e kitűnő munkálata, de rendelkezéseinek végrehajtására a második világháború eseményei következtében már nem kerülhetett sor. A háborús események során Debrecenben és Pápán szétszóródtak és részben megsemmisültek az egyházkerületi levéltárak, és igen nagy károkat szenvedtek az egyházmegyei és egyházközségi levéltárakban is. Az egyetemes átrendeződés során a négy egyházkerületi levéltárat gyűjtőlevéltárakká szerveztük át, s az egyházmegyék és az egyházközségek birtokában lévő, inkább kallódó, mint gondozott levéltári anyag az utóbbi években egyre jobban áramlik gyűjtőlevéltárainkba — anélkül, hogy beszo- gáltatását kötelezővé tettük volna, — annyira, hogy pl. a tiszáninneni egyházkerület valamennyi jelentős levéltára bekerült már a sárospataki kerületi gyűjtőlevéltárba. Megindult a kéziratok anyag szakszerű feldolgozása is, — e munka módszerét jól megvilágítja Kiss Sándor debreceni levéltárvezető mutatójának gyanánt megjelent publikációja: *Magyar történeti tárgyú kéziratok a tiszántúli ref. egyházkerület Nagykönyvtárában*. (Klny. Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, IV. évf. 1956. 143—181. l.)

Gyűjteményeink rendezése, anyaguk számbavétele, nyilvántartásai- k megújítása párhuzamosan folyik azzal a hasonló jellegű tevékenységgel, amely állami közgyűjteményeinkben megy végbe. Az egyháztörténet kutatója, akár könyvtári, akár levéltári forrásokból akar meríteni, ma sokkal kedvezőbb tárgyi feltételeket talál munkájához, mint másfél évtizeddel ezelőtt.

Évek óta folyik az állami gyűjteményekben: levéltárakban és könyvtárakban őrzött református egyháztörténeti anyag rendszeres feltárása is. E munka eredményei annak a nagy vállalkozásnak keretei között helyezkednek el, amelynek során — történeti adattári rendszerben — a történeti egyházmegyéik rendjében összefoglaljuk az egyes egyházközségekre nézve fennmaradt, illetve feltárt adatokat, a reformáció kezdeteitől az egyenjogúságot kimondó 1790/91-i országgyűlés koráig. Az *Egyháztörténet*-ben megjelenő tanulmányok és forráspublikációk szerzőit már jórészt az imént vázolt feltáró, rendező, nyilvántartó munka segítette.

*

A magyar protestantizmus, illetve a magyar reformátusság történetírását a magyar történettudomány, általában a magyar tudomány szerves részének tekintjük, mert a magyar protestantizmus, s ezen belül református egyházunk története is szerves része nemzeti történelmünknek. Ma már csak elvétve találkozunk — és sohasem mértékadó szakemberek részéről — olyan szektás elfogultsággal, amely a történeti egyházak múltjának fel-

tárását ki akarja rekeszteni a nemzeti múlt kutatásának köréből. Aki előtt ismeretes a vallásos élet jelenségeinek és intézményeinek jelentősége az elmúlt századok hazai történetében, aki tudja, hogy a társadalmi, politikai és kulturális törekvések, mozgalmak hányszor jelentkeztek vallási köntösben, az nem tagadhatja az egyháztörténet művelésének fontosságát nemzeti történelmünk e g é s z é n e k teljes igazságra törekvő, szigorúan tudományos feltárásában és megmutatásában.

A magyar református egyháztörténeti kutatás a folyóiratunkban megjelenő monográfiák, adalékok és forráspublikációk révén szívesen vállalja a segítő szolgálatot a magyar történetírás és irodalomtudomány számára, felajánlja segítségét az időnként felmerülő közös problémák megoldására, s hálásan fogadja el azokat az eredményeket és tanulságokat, amelyeket a magyar történet- és irodalomtudomány nyújt a református egyház, illetve a magyar protestantizmus történetét kutató és feldolgozó munkája számára. De — természetesen — mi a magyar református egyház múltjának minél teljesebb feltárását tartjuk voltaképpeni feladatunknak. Igazat kell adnunk Révész Imre szavainak: „... föltűnően csekély azoknak az egyháztörténeti műveknek a száma, amelyekben az »egyház« valóban annak jelenik meg, ami lényegében: ti. egy konkrét, singularis, teremtő szellemiség vetületének, egy önálló értékvilág alkotásának, amely, történelmileg éppúgy, mint a jelenében, nem érthető meg pusztán institutionalis vonásokból...“ (I. m. 15. l.). Úgy hisszük, ilyen művek ösztönzésével és közzétételével, a magyar református egyház történetének „sui generis“ művelésével tudjuk a legnagyobb szolgálatot tenni a magyar tudomány egészének. Amit Révész Imre 1943-ban, az *Egyháztörténet* megindulásakor *Bevezetőül* írt a folyóirat első száma elé (1—6. l.), az a program nem változott meg.

*

Az egyháztörténészek látóhatára kitágult az utolsó évtizedben. A magyarországi protestáns, s ezen belül a református egyháztörténet-tudományunk állapota minden korban tükörképe volt egész tudományos életünk fejlettségének vagy elmaradottságának. Az egyháztörténet művelői is örömmel látják azt a nagyszabású átalakulást, amely a magyar tudomány életében 1948 óta végbement, s amely a szervezeti munka feltételeinek megteremtésében, az anyagi eszközök megnövekedésében, új feladatok kitűzésében és új módszerek meghonosodásában nyilvánult meg elsősorban. A magyar történettudomány megújulása új távlatokat, eddig nem sejtett lehetőségeket teremtett protestáns egyháztörténetírásunk számára is.

Nem maradhatnak nyom nélkül egyháztörténetírásunk további fejlődésében azok az újabb módszerek, amelyeket történettudományunk az utolsó évtizedben kezdett általánosabban alkalmazni a magyar múlt vizsgálatára. Folyóiratunk jellegéből következik, hogy nem tehetjük magunkévá a dialektikus materializmus filozófiai világnézetét, de meggyőződésünk szerint az egyháztörténet teljesebb megértéséhez, gazdagabb ábrázolásához is lényeges segítséget jelent, ha a vallásos, egyházi jelenségek vizsgálatánál nem hagyjuk figyelmen kívül a társadalom életével, fejlődésével s annak gazdasági alapjaival való összefüggéseket. Csak javára válik az egyháztörténet sajátos problémái megoldásának, ha művelője bőven merít a társadalmi-, irodalom-, művészet-, filozófiatörténet, a nyelvtudomány, néprajz és lélektan eredményeiből, ha más tudományok

vagy kutatási irányok érvényes eredményeit beleépíti a saját épületébe, s tárgyát mindig a nemzeti és világtörténet egységében, távlatában szemléli és szemlélteti. Az egyháztörténet-tudomány magától értetődően csak akkor munkálhatja eredményesen, az egész tudomány eredményeit is gyarapító módon ezeket a célokat, ha művelőit megvesztegethetetlen igazságszeretet, elfogulatlanság vezérli, ha felkészültségük megfelel a történet-tudomány általános fejlettségi fokának. Az apologétikus célzatú, rég elmúlt korok hitvitáinak hangját felújító, előre megfogalmazott teológiai tételeket illusztráló „egyháztörténetírás”-nak semmi köze ahhoz a tudományhoz, amelyet e folyóirat hasábjain művelni kívánunk. Meggyőződésünkhöz ragaszkodunk, de éppen, mert igaznak tartjuk, nem hisszük, hogy rászorulna áltudományos mezbe öltöztetett védőiratokra és nem hisszük, hogy a teljes igazság feltárása és közlése árthatna neki. Az elmúlt korok magyar református egyháztörténetírásának igazán nagy művelői és teljesítményei mindig az igazi tudomány jegyeit hordozták, s olyan hagyományt jelentenek tudományunk számára, amelyből ma is ösztönzést és példaadást meríthetünk.

*

Kormányzatunk döntése, amellyel újból rendszeres publikációs lehetőséget biztosított a református egyháztörténeti kutatásnak, arra kötelez bennünket, hogy számot vessünk tudományunk jelenlegi helyzetével, felmérjük erőinket és kijelöljük legközelebbi feladatainkat. Láttuk, az egyháztörténeti munkálkodás az elmúlt évtizedben sem szünetelt, sőt jelentős, értékes tanulmányok, kisebb dolgozatok egész sora született meg. Néhány nyal közülük e folyóirat hasábjain ismerkedik majd meg az olvasó. Néhány nagyszabású munka is elkészült kéziratban, s az egyháztörténelem régi, hivatott művelői mellett új szerzők is beálltak a munkálkodók sorába. De mert hiányzott a nyilvánosság ösztönző levegője, a kritika, a nyilvános polémia tisztító ereje, az asztalfiók számára íródott dolgozatok többsége módszerben, szemléletben megrekedt azon a fokon, amelyet már másfél évtizeddel ezelőtt sem lehetett minden tekintetben korszerűnek nevezni. Hiányzott a bel- és külföldi tudományos eredmények számbavétele, értékelése, nagyon szűk keretek közé szorult az egyháztörténészek közötti közvetlen eszmecsere lehetősége, — röviden: hiányzott az a légkör, amely nélkülözhetetlen egy tudományág egészséges életéhez, fejlődéséhez, előrehaladásához. Jól tudjuk, az *Egyháztörténet* megindulásának pusztá ténye nem tünteti el egycsapásra azt az elmaradást, amely tudományunk mai állapotát a magyar tudomány egészétől megkülönbözteti. Időbe fog telni, míg református egyháztörténetírásunk „búvópatak-korszakát“ következményeivel is magunk mögött hagyjuk és ismét elfoglalhatjuk a magyar tudomány egészén belül azt a helyet, amely — reméljük — nemcsak múlt, hanem jövőbeli teljesítményeink és eredményeink alapján is meg fog illetni bennünket.

Ma is — egy emberöltő múltán — a református egyháztörténettudomány helyzetét vizsgálva egyetérthetünk a Révész Imre tanulmányában felvázolt programmal: „A tudományos történetírás két fő irányban halad, úgymint a szélesség és a mélység irányában. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy egymást váltakozva, kiegészítve folynia kell benne úgy a nagyobb synthesisekre törekvő, mint a monographikus munkának. Ez a kétirányú munka ugyanis egymással szemben állandóan szabályozó, ösztönző és fej-

lesztő szerepet tölt be. . . Ma nem a szélesítés, hanem a mélyítés, tehát a monographikus munkálkodásnak úgy mennyiségi, mint, még sokkal inkább, minőségi fejlesztése volna a jóval sürgősebb feladat. . . A synthetikus készlettel, nézetem szerint, jó darab ideig be lehet érni. Mindaddig ugyanis, amíg a monographikus munkálkodás a jelzettem értelemben és irányokban meg nem gazdagodik és el nem mélyül, nem lehet remélni azt, hogy a synthetikus munka az eddig elértnél tökéletesebb fokra emelkedjék. . . Hiszen ezen a téren a pusztán külsőleges számbavétel már rendkívül nagy és sürgősen pótlendő hiányokat mutat. . . Mindezek a . . . témák és problémák ma egyszerűen megkerülhetetlenek s földolgozásuk, illetőleg megoldásuk elsődleges és sürgős előfeltétele annak, hogy a hazai protestantizmus múltjáról tudományosan elfogadható, szélességben és mélységben arányosan terjedt, független és tárgyyszerű képünk lehessen valamikor. A protestáns egyháztörténeti tudósok becsvágyát ma, szerintem, ezeknek és hasonló monographikus kérdéseknek kellene izgatniok, erejüknek ezek megfejtésére kell koncentrálnia. . .“ (I. m. 20—22. l.).

A magyar reformátusság történetének négy évszázada alatt gazdag örökséget halmozott fel. Munkára hívjuk mindazokat, akiknek drága ez az örökség, nemcsak egyháztörténetírásunk régi, kipróbált művelőit, hanem azokat a fiatalokat is, akik kedvet, hajlamot, képességet éreznek magukban arra, hogy munkásai legyenek új életre kelő tudományunknak, olyanokat, akikben ma is elevenen él az az erő, amely egykor a Debreczeni Ember Pálokat és Bod Pétereket hívta el áldozatos munkára népük és egyházuk szolgálatában.

Esze Tamás

PROTESTÁNS EGYHÁZAINK AZ EGYKORI FÖLDKÖZÖSSÉGBEN

A magyar protestáns egyházak vagyoni jogi viszonyainak történetét első ízben 1895-ben Pokoly József vette beható tudományos vizsgálat alá.¹ A kiváló elmeélel megírt dolgozatnak a vagyoni jogi személyiségre, a kegyúri adományföldre, az egyházi tizedekre és személyes adókra vonatkozó fejtegetései lényegesen hozzásegítettek bennünket e kérdések tisztább és szabatosabb szemléletéhez, de ugyanakkor rá kell mutatnunk egy fogyatékoságára is: a szerző még csak kísérletet sem tett a parókiához házhely után tartozó *földilletőségek* problémájának beható megvizsgálására, pedig ha kiterjeszti figyelmét Tagányi Károlynak már egy évvel korábban, 1894-ben a magyarországi földközösségről írt úttörő tanulmányára,² nem lett volna nehéz az egyházak anyagi erőforrásainak eme homályba burkolt részletére is teljes világosságot deríteni. A minden esetben egyházi vagy világi földesúr rendelkezéséből, esetleg nemes hívők hagyományából eredő templomi vagy parókiális *táblaföldeket* élesen meg kell különböztetnünk a templom vagy parókia házhelye után élvezett *földjárandóságoktól*. Utóbbiak eredetét kizárólag a földközösségekben kell keresnünk, melyben az egyház nemes- vagy jobbágyhívei éltek. Kétségtelen, hogy ahol a parókia a jobbágyházhelyek sorában volt, prédikátoraink a házhelyi illetőségek révén beletartoztak híveik földközösségi szervezetébe is. Az ilyen helyeken, melyek pedig igen számosak voltak, az *egyház szoros kapcsolatban volt a földközösséggel*. E dolgozat első lépés arra, hogy Tagányi Károly úttörő megállapításait egyházaink múltjának azokra az adataira alkalmazzuk, melyek régóta ismertek már előttünk, de velük eddig mihez kezdeni nem tudtunk. Ha adatainkat a földközösség rendszerében helyezük el, egyszerre beszédesekké lesznek, s egyházaink múltjának egy érdekes, tanulságos fejezetét nyitják meg.

Hazánkban a földközösség a reformáció századában még erősen tartotta magát, bár léte válságos perióduson ment át. Az az ősi állapot, hogy a parasztok földesuraikkal együtt osztatlanul éltek a legelőket, erdőket és vizeket, s az időnként ismétlődő osztások vándorló rendjében művelték határukban a szántóföldeket, ez időben bomladozóban volt már. A feudalizmus kapitalizálódási folyamatában a földesurak, kilépve a földközösségből, többé nem elégesznek meg a régi szokással, hogy a földosztások során részükre kétszer annyi földet mérjenek, mint a jobbágyoknak, hanem a közös földtömegeből rendre-sorra kiszakítják nemesi allódiumaikat, hogy a jobbágyi

¹ *A magyar protestáns egyházak vagyoni jogi viszonyai az 1790/91. XXVI. t. cz.-ig.* Protestáns Szemle, 1895. 51—63., 115—128., 171—189., 231—244. l.

² *A földközösség története Magyarországon.* Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1894. Új kiadása a „Magyar múlt értékei” c. sorozatban, Molnár Erik előszavával, Bp. é. n. (1950.)

kényszermunkaerő felhasználásával majorsági gazdálkodásba kezdenek azokon. E szekvesztrációk során a legtöbb helyen *épp a reformáció századában szorul vissza a földközösség a jobbágyhatárookra*, de ezeken azután még jó darabig szívósan tartja magát. A rendelkezésünkre álló egyházi forrásokból is egészen tiszta képet alkotunk magunknak a földközösség rendjéről, melynek alapján protestáns gyülekezeteink jobbághiveinek élete nyugodott.

A talajváltó rendszer, s nyomában a művelés alatt álló határ vándorlása már megszűnt, s a földközösségi keretek az örökszántó rendszerben érvényesülnek. Mindig ugyanannak a földterületnek egyes részei kerülnek osztás alá legalább három éves időközökben, oly módon, hogy a határ természetes egységeit alkotó járások eleinte kettő, majd később, főként a XVIII. századtól kezdve egyre inkább három „nyomás“-ba csoportosítottak. A kétnyomásos gazdálkodásnál a határ művelés alatt álló (őszi és tavaszi vetéssel) és ugarolt részre tagolódott. A háromnyomásos rendszerrel viszont a terület egyik harmadát őszi, másik harmadát tavaszi gabonával vetették be, míg a harmadik harmada ugar maradt. Az ugarföld mindkét rendszerben a faluközösség legelőterületéül szolgált. A nyomásos gazdálkodással együttjárt a művelési kényszer is, mely a gazdasági tevékenységet az egyes nyomásokon belül szigorú feltételek közé szorította. A jobbágyok „tehetségük“, azaz igaerejük szerint jutottak hozzá a házhelyükhöz tartozó s vidékenként változó nagyságú, „sessió“-jukat kitevő szántókhoz, rétekhez és nádasokhoz olyformán, hogy a nyomásokat a faluközösség tagjainak számához és tehetségéhez igazodva egyenlő darabokra szabdalták és a házak rendjében „nyílvetéssel“ vagy „nyílhúzással“ kisorsolták.³

Még az örökszántó rendszer mellett is sok vidéken lehetséges volt a szabad földfoglalás. A paraszti szorgalom szűzi gyepterületeket tört fel, őserdőket irtott ki, mocsarakat csapolt le s hajtott művelés alá. A szabad és irtásföldek nem számítottak bele a sessiókba, nyílosztás alá sem estek s adhatók, vehetők, valamint adótól mentesek voltak. Az egyes egyházakra vonatkozó adatok közt a XVII. század folyamán sűrűn szerepelnek a „közönséges faluföldek“ vagy „szabad élő földek“.

Úgy látszik, hogy még a katolicizmus korából plántálódott protestáns egyházaink életébe az a gyakorlat, hogy ahol a plébánia, illetve parókia a jobbágyházak sorában jobbágyházhelyen épült, ott *a plébános, illetve prédikátor élvezője volt a házhelyhez tartozó földközösségi illetőségeknek*. Az új egyházukat szerető és fenntartani kívánó jobbágyok prédikátoraikat a letűnt egyházi rend emberei helyébe készséggel fogadták be az egyenlőjogú falutársak közé és saját igényeiket megszorítva, az időnként ismétlődő osztásokkor számukra is hasítottak a közösből nyílföldeket. A földközösség egy darabig még ott is táplálója volt a protestáns egyházaknak, ahol a kibontakozó ellenreformáció a prédikátorokat a földesúri eredetű parókiális táblaföldek, valamint tizedkvarták, -oktávák és -sedecimák élvezetéből kiszorította.

Az ország különböző vidékeiről rendelkezünk olyan adatokkal, melyek szerint prédikátoraink a legszabályosabb földközösségi keretek közt élveztek juttatásokat. Az egyháztörténelmileg is jelentős szerepet játszott Miskolczi Csulyák István zempléni esperesnek a szerencsi református lelkészi javadalomról az 1607. évre vonatkozólag hátrahagyott feljegyzése a következőkről tudósít ben-

³ A földközösséghez ld. még: Szücs Jenő: *A földközösség története Magyarországon*, Élet és Tudomány. XI. évf. 1956. 1069—1073. l. — Érinti a kérdést: Hóman—Szekfű: *Magyar történet*. 3. kiad. II. köt. Bp. 1936. 543. l., III. köt. Bp. 1935. 442., 511., 519., 524. l., IV. köt. Bp. 1935. 461., 474., 542. l.

nünket: „Szántó föld nincsen bizonyos szabott föld, hanem minden nyomásra kimutatják akkor, mikor a földeket osztják, annyi mint egy helyesnek“.⁴ Szerencsen tehát a lelkész ekkor még a faluközösség tagja volt, parókiája a jobbágyházak sorában egész helyen feküdt, s így a szokásos földosztáskor ennek megfelelő járandóságban részesült. A vas megyei Szentlénárton egy 1633. évi hirdetés szerint az evangélikus templom és parókiája az „*atyafiak földén vagyon, mely atyafiak több örökségének is semmi megyéje, határa nincs, hanem elvegyesleg vagyon minden jószág*“.⁵ Nyilvánvaló, hogy itt a prédikátornak sincs külön meghatározott földje, hanem ő is az atyafiak földközösségéből kap az osztások alkalmával nyilat. A szatmári református egyházmegyei Kőmörön még 1705-ben is szabályos földközösség támogatja a református papot. Amit erről hallunk, a földközösség legtisztább formájára emlékeztet: „*Nyíllal osztván a mezőt, esztendőnként adnak a prédikátornak egy-két hold földet, melyet meg is szántanak*“.⁶ A lelkész tehát úgy az őszi, mint a tavaszi nyomáson egyaránt kap nyilat, akár a közösség többi tagja. Ugyanezen egyházmegyében, Nábrádon 1705 körül hasonló alapon van a református papnak mindkét nyomáson földje. Ezek egyikét évente szántja és veti a falu, míg a másik ugyanakkor ugarnak marad, amint ez a kétnyomásos rendszerben szabályos volt.⁷ Itt a földközösségi szolgáltatást már az is elárulja, hogy a szántást és vetést nem az egyház, hanem a falu végzi.

A Felső-Dunamelléken is számos nyomát találjuk a földközösségnek a komáromi református egyházmegye lelkészi díjleveleiben. Így például Komárom megyében Füss 1654-ben, Ekecs 1700-ban, Nagymegyér 1709-ben, Tany és Kolozsnéma 1712-ben, Pozsony megyében Alistál és Patony 1709-ben, Győr megyében Patas 1712-ben a földközösség keretében kisebb-nagyobb vetést kötött le a református prédikátoroknak.⁸ A dolog természetéből következik, hogy e vetéseket *nem a gyülekezet, hanem a faluközösség nyújtotta*, mint erre Patas esetében külön hivatkozás is történt. Tanyon, valamint a hét Patonyban a megígért vetésekre a földközösség jóvoltából csak akkor számíthatott a prédikátor, ha a faluk épek voltak, értvén ezalatt, hogy árvíz vagy más elemi csapás nem jött közbe, míg ha a faluk puszták lettek, kénytelen volt az egyház által máshol bérelt földekkel megelégedni. A lelkész számára ígért vetés földközösségi keretek között van biztosítva, s annak tényleges haszna a közösségi erőfeszítés sikerétől függ. Ha a talajvizek felfakadnak, s emiatt a tavaszi nyomás vetetlenül marad, a prédikátornak sem lesz vetése. Az ekecsi lelkészi díjlevél nem is mulasztja el e körülményre nyíltan hivatkozni: „*Minthogy tavaszt magoknak is nem minden idén szánthatnak s vethetnek, de amikor magoknak vetnek, akkor a prédikátornak is vessenek*“ A szántóföldek mellett rét és nádas nyilasok osztásában is részesültek régi papjaink. A földközösség Nagymegyeren 1654-ben rét és nádas nyilasból, az esztergomi megyei Bucson 1654-ben, a nyitrai megyei Ürményben 1712-ben rét nyilasból annyit biztosít a református prédikátornak, mint más házas (azaz: házassal bíró) embernek.⁹ Perbetén, Komárom megyében 1669-ben a faluközösség szabad rétvéről annyi füvet élvezett a refor-

⁴ Magyar Protestáns Egyháztörténelmi Adattár (MPEAt.). XI. évf. 1927. 158. l.

⁵ Uo. VI. évf. 1907. 137—138. l.

⁶ Kiss Kálmán: *A szatmári ref. egyházmegye története*. Kecskemét, 1878. 585. l.

⁷ Uo. 650. l.

⁸ Kur Géza: *A komáromi református egyházmegye*. I. köt. Komárom, 1936. 137—140., 142., 144., 146., 148. l.

⁹ Uo. 140., 151., 157. l.

mátus pap, amennyit öt ember egy nap lekaszállhatott.¹⁰ A nyitramegyei Farkasdon és a bars megyei Pozbán 1712-ben kert kerítésére vállalnak kötelezettséget.¹¹ Kertnek való föld még e helyeken is jut a közösből bőven, a kötelezettséget csak a kerítés készítésére kell kiterjeszteni.

Még olyan helyeken is, ahol a parókiához táblaföld tartozott, a faluközösség hajlandó volt a lelkész számára ennek élvezetét a maga szolgáltatásaival is gyümölcsözőbbé tenni. Példa van erre a sopron megyei Farádról. Itt 1654-ben az evangélikus parókiához egy tagban kilenc hold régi nemesi hagyatékból származó táblaföld tartozott. A faluközösség úgy hidalta át a papi föld egyetlen nyomásban fekvéséből adódó nehézséget, hogy mikor a vetésszer a papi földet magában foglaló nyomásra fordult, kifejezetten a pap számára megszántottak és elvetettek abból öt holdat, míg az így elesett négy holdat a másik nyomásban földközösségi nyilakból pótolták ki ugyanannyi vetéssel.¹² A farádi evangélikus pap eszerint kilenc holdas táblaföldje mellett még a földközösség segítségében is részesült. Ezen kívül is még számos olyan egyházat ismerünk, mint Sopron megyéből Nagycenket 1631-ből, Bodonhelvt. Farádot, Rábaszentandrást és Sobort 1654-ből, Vas megyéből Rábahídvéget 1633-ból és Németgencset 1650-ből az evangélikusok közül,¹³ valamint Komárom megyéből Nagymegyert 1654-ből, Szatmárból Kómöröt 1705-ből, Borsodból Szendrőt 1759-ből a reformátusok közül,¹⁴ melyek földesúri hagyomány folytán több-kevesebb különálló és állandó parókiális földdel bírtak, s emellett még földközösségi juttatásban is részesültek. A nagymegyeri ősi parókiális táblaföldet 1654-ben a földközösség művelési kényszerének rendjében a kuriális nemesség veti el, de amikor az ellenreformáció kiveszi az egyház kezéből ezt a papi földet, ugyanaz a kuriális nemesség 1709-ben már beveszi a prédikátort a saját földközösségébe és hat hold ősztit és hat hold tavasztit vet neki évente.¹⁵ A sopron megyei Rábapordány s a már említett Rábaszentandrás evangélikus prédikátorai 1654-ben azért kaptak híveik faluközösségétől nyílföldeket, mert parókiájuk nem jobbágyházhely lévén, semmi földilletőséggel sem, vagy csak nagyon csekély, máster-mészetű földjárandósággal rendelkezett.¹⁶

A borsod—gömör—kishonti református egyházmegye egyes részein a XVI. század végén és a XVII. század első felében még virágzó földközösségek táplálják az egyházakat. A szabad földfoglalás lehetősége nem egy faluközösséget segít hozzá, hogy prédikátorának szinte korlátlan mennyiségű szántóföldet biztosítson. Zemplénben Csanáloson 1598-ban a református prédikátornak „szántóföldet annyit adnak, amennyivel megelégszik“, ugyancsak Zemplénben Gesztelyen ugyanazon évben a református papnak „szántóföld annyit jár, amennyit kíván és amennyivel megelégedik“.¹⁷ A közösségben élt beláthatatlan nagyságú erdőségek korlátlan faellátást tesznek lehetővé. Az egyházak egész sora nem kényszerül a lelkésznek juttatandó tűzifajárandóság kontingentálására. A gömöri Harmacz 1619-ben és Ragály 1665-ben, a borsodi Mályi 1639-ben és az abauji Aszaló 1665-ben, sőt a borsodi Cserépfalu és Noszvaj még 1757-ben is ily megjegyzéssel kötelezik magukat a református prédikátornak járó fa kiszolgáltatására: „amennyi elkel az háznál“, „ahol akarja vágni, szabados“, „valamennyi kívántatik“, „annyit adnak, amennyi szükséges“.¹⁸ A földközösség

¹⁰ Uo. 154. l.

¹¹ Uo. 154., 160. l.

¹² MPEAt. VI. évf. 1907. 169. l.

¹³ Uo. 29—30., 141—142., 155., 169., 171., 178., 179. l.

¹⁴ Kur i. m. 140. l. — Kiss i. m. 585. l. — Szuhay Benedek: *Az egyházlátogatás (canonica visitatio)*. Miskolc, 1900. 181—182. l.

¹⁵ Kur i. m. 140. l.

¹⁶ MPEAt. VI. évf. 1907. 173., 178. l.

¹⁷ Román Ernő: *Az alsóborsodi s az ősrégi borsod—gömör—kishonti egyházmegye története*. Miskolc, 1926. 132. l.

¹⁸ Uo. 131., 135., 138. l.

nyújtotta szabad faizás teszi lehetővé a borsodmegyei Szendrőn még 1759-ben is, hogy a református prédikátor számára minden marhás ember két szekér tűzifa hozására köteleztessen.¹⁹ De van hely, ahol más téren is hasonló viszonyokat tapasztalunk. A borsodi Mezőkeresztesen 1639-ben a „szabad réten” korlátlan mértékű kaszálást ajánlanak fel a református prédikátornak, nyilván azért, mert a rendelkezésre álló lehetőség e tekintetben még mindenki számára korlátlan.²⁰

A lelkészek a földközösség juttatásaiból általában országszerte az egész, fél és fertály házhelyes jobbágnak kijáró mérték alapján részesültek. Erre kifejezett utalást találhatunk Zemplénben az 1598. évi vámosi és 1607. évi szerencsi, Komárom megyében az 1654. évi nagymegyeri és Nyitrában az 1712. évi úrményi református papi díjlevelekben,²¹ de számos más egykorú lelkészi javadalmi kimutatásban is. Ahol a parókia a jobbágházak között helyezkedett el, ott a lelkész a földosztáskor a házak rendjében húzta a nyilat, mert a földközösség juttatásaiban való részesedés alapja a házhely volt. Az elhagyott jobbágházakhoz tartozó parcellákat nagyobb községekben az utca vette művelés alá. Borsodban a sajjószentpéteri református egyház 1599. évi papi díjlevelében utalás van arra, hogy ha a prédikátor elmulasztja a neki juttatott parcella megszántását, akkor az utca fogja azt megszántani, ez esetben azonban decimát ad a lelkésznek utána.²² Ahol arra lehetőség volt, a lelkészek is résztvehettek a szabad földfoglalásban, mint a gömöri Runyán Losonczy János prédikátor, aki 1610-ben egy szapura való erdőt irtott. Az érvényben levő gyakorlat szerint, ha kétszer beveti az irtásföldet, az a jövőben már papi föld lesz. Ha pedig nem veti be, a falu közös földjéhez kapcsolják azt, de a falunak az irtási költséget meg kell neki térítenie.²³ A legtöbb helyen mégis a falu szántotta és vetette a prédikátor nyilait, mint az a sopronmegyei Lócsról 1631-ben és Farádról 1654-ben, a mosonmegyei Pusztasomorjáról 1651-ben, a szatmármegyei Nábrádról 1705 körül fel van jegyezve.²⁴ A zsellérhelyen épült parókiának nem volt faluközösségi földilletősége. Erre példa 1631-ből a sopronkövesdi evangélikus paplak.²⁵ Hasonló volt a gyakorlat a „magán való helyen” épült, tehát nem a jobbágházak sorában fekvő parókiáknál is. Az ilyen egyházak azonban, mint az evangélikusoknál a sopronmegyei Lozs 1631-ben, valamint a vas megyei Nagyölbő, Csöngé és Pécsely 1633-ban földesúri juttatásból táblaföldekkel rendelkeztek.²⁶ A „szabad élő földön” létesült parókiáknak viszont a falu földközösségén belül rendes örökségük volt. A sopronmegyei Széplak és Lövé esetében 1631-ben, a vas megyei Guar esetében pedig 1633-ban a gyakorlat ez volt, amint az evangélikus feljegyzésből kitűnik.²⁷ A nemesi funduson épült parókiák a földosztáskor kétszeres nyilat kaptak, ahogy általában a földközösség nemes tagjai. Így Sopron megyében Nagygeresden és Vasban Szenttamáson 1633-ban az evangélikus prédikátor a földközösségtől nemesi járandóságot húzott.²⁸

¹⁹ Szuhay *i. m.* 181—182. l.

²⁰ Román *i. m.* 132. l.

²¹ Szuhay *i. m.* 146. l. — MPEAt. XI. évf. 1927. 158. l. — Kur *i. m.* 140., 157. l.

²² Szuhay *i. m.* 149. l.

²³ Uo. 142. l.

²⁴ MPEAt. VI. évf. 1907. 64., 158., 169. l. — Kiss *i. m.* 650. l.

²⁵ MPEAt. VI. évf. 1907. 40. l.

²⁶ Uo. 116., 120., 128. l.

²⁷ Uo. 20., 44., 92—93. l.

²⁸ Uo. 87., 144—145. l.

Példáink elég szemléletesen mutatják, hogy a földközösség protestáns egyházaink életének biztos táplálója volt. A rendelkezése alatt álló „szabad élő földek“ igénybe vételével áldozatosan karolta fel a közegegyházi feladatokat is. Képviselte, a „velál“ 1572-ben Sopronlővőn földjuttatással biztosítja az evangélikus templom belső tatarozását, a szintén sopronmegyei Újkéren 1631-ben szabad földet köt le az evangélikus templom harangkötéssel való ellátására, mikor ugyanitt a templom renoválására földek szántását is vállalja.²⁹ Sokhelyütt, mint 1631-ben Sopronhorpácson is, a velál gondoskodik az evangélikus egyház részére iskolahelyről.³⁰ s 1633-ban a községek hosszú sorában, így a vas megyei Kopácson, Koltán, Rábahídvégen, Szenttamáson ugyanaz állítja be és javadalmazza az evangélikus egyház harangozóját.³¹ A földközösségi velál soron kívüli jótéteményeinek a forrása mindig a szabad föld vagy faluföld volt. A szatmármegyei Kisaron 1700 körül a falu által okozott kár megtérítése fejében a „közönséges falu földéből“ kap örökképpen egy gyümölcsös kertnek való földet a református prédikátor.³² A zsellérhelyű parókiák is ebből a forrásból kapják vetéseiket. A szabad földből való juttatás azonban a legtöbb esetben csak használatra szól. Így egy 1654. évi adat szerint a sopronmegyei Németiben a „szabad földből“ szakasztottak az evangélikus lelkésznek három holdat, de kimondottan csak használatra, mert e terület „nem öröke az parochiának, hanem szabad föld“, s ugyanezen időben a szintén sopronmegyei Bodonhely evangélikus papjának juttatott földről is azt olvassuk, hogy ez „örökképpen nem az parochiához való, hanem szabad földből szakasztották“.³³ A szabad földek közösségi tulajdonjogát még adományozó kedvükben is fenntartották a falutársak. A vas megyei Németgencsen 1650 körül az evangélikus prédikátor a parókiális ház és az iskola közti fél pusztá helyet kezéhez foglalta, „de az hozzá tartozandó földeket és minden igazságát az velál bírta“.³⁴ Alkalmassint használatra szóló adomány lehetett az a rét is, amelyet a sopronmegyei Beled evangélikus prédikátora 1654-ben a veláltól kapott.³⁵

Amint a felsorolt esetekből is megállapítható, *jobbágyságunk a földközösségen belül jelentős autonómiával rendelkezett, melynél fogva egyházi életének anyagi biztosításánál is nem lebecsülendő áldozatokra volt képes.* Annál többre kell értékelnünk e szolgálatokat, mert élete már szinte a reformáció megindultával párhuzamosan az allódiument gyarapító földesúri hatalom szorongatásában vergődött. Ennek során a feudalizmus képviselői, köztük is első helyen a reformációt pártoló Nádasdy Tamás uradalmi apparátusa kíméletlen mohósággal vetette magát a jobbágyfalvak osztásföldjeire, s szorította egyre szűkebbre az amúgy is nyomorúságos megélhetést nyújtó nyilatkat,³⁶ sőt némely helyen nem riadtak vissza még a szabad és irtásföldek erőszakos elfoglalásától sem.³⁷ Még az elég szűkszavú egyházi forrásokból is számos jele figyelhető meg a földközösségi jobbágyrendszert leplezetlenül sorvasztó válságnak. A földesurak nemcsak a paraszti osztásföldeket morzsolják, hanem elfoglalják és családi birtokukhoz csatolják a templomok és parókiák nemesi hagyományú tábla-földjeit is, azonban az ezekért járó kárpótlással minden esetben a faluközösséget

²⁹ Uo. 44—45., 55—56. l.

³⁰ Uo. 51. l.

³¹ Uo. 133., 134., 143., 145. l.

³² Kiss *i. m.* 553. l.

³³ MPEAt. VI. évf. 1907. 171., 183. l.

³⁴ Uo. 155. l.

³⁵ Uo. 190—191. l.

³⁶ *Jobbágylevelek.* Összeállította H. Balázs Éva. — Kiadta a Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1951. 26—27., 31. l., ahol az újudvari és gelsei jobbágyok panasza olvasható.

³⁷ Uo. 139—140., 168., 171., 180., 221—222., 227., 234., 238. stb. l.

terhelik meg. Így Nádasdy Ferenc 1605-ben a sopronmegyei Hegykőn már javában éli a be nem töltött evangélikus parókia táblaföldjét, s helyébe a Hidegségről beszo-
gáló prédikátor javadalmasására egy puszta fertály helyhez való illetőséget rendel,
tehát földfoglalásának következményét a jobbágyközösség szűkülő életkerettel szen-
vedi meg.³⁸ Sopronhorpácson már Nádasdy Tamás nádor elfoglalta az evangélikus
templomföldet, ennek helyébe végre 1631-ben Nádasdy Ferenc adott a templomnak
egy fél jobbágyházhelyet, természetesen ezt is a jobbágytságot terhelő kötelezettsé-
gekkel, ő viszont a nemeskéri templomnak a horpácsi határban fekvő földjeit vette
el.³⁹ A szintén sopronmegyei Széplakon, amint egy 1631. évi adatból kitűnik, a
Nádasdyak familiárisa, Megyeri Imre, mikor a faluba szállott, s elkezdte a földeknek
a közösségi határból táblában való foglalását, minden lelkiismereti aggály nélkül
tette rá kezét az evangélikus parókiához tartozó három holdas hagyományföldre,
nem feledkezvén meg arról sem, hogy az érte való kárpótlást jobbágyházakhoz tartozó
földekből utalja ki.⁴⁰ Ugyanő az előbbi esettel egy időben a sopronmegyei Sáróródon
még kurtábban bánt el az evangélikus egyházzal, mert az elragadott templomföldért
írásban biztosított köblöt soha meg nem adta s ezáltal a templomfenntartás gondjá-
val is jelentősen megszorította a faluközösség kötelezettségeit.⁴¹

A belső bajok okozta feszültséget gyakran a külsők is fokozták, egészen az
elviselhetetlenségig. Az országon gyakran végigseprő marhavész, háborús dúlások,
átvonuló vagy beszállásolt hadak pusztításai, a sűrűn ismétlődő természeti csapások
s a nyomukban járó éhínségek is állandóan ritkították és gyengítették a faluközösség
sorait, s gyakori eset volt, hogy az igavonó állatban megfogvatkozott vagy attól tel-
jesen megfosztott parasztok egyre fogyó nyílrészesedésre vagy esetleg zsellérsorsra
szorultak.

A jobbágyközösséget gyötrő válság végül is fellazította annak kereteit.
Az allodiális földesúri gazdálkodás által kialakított kényszerhelyzetben meg-
indult a falutársak között egy differenciálódási folyamat, mely azután belső
rendjük deformálódásához vezetett el. Az időnként ismétlődni szokott földosztá-
sok számos helyen akadoztak, *majd lassan meg is szűntek, s a földek az utolsó
osztás szerinti állapotban, mint állandó tartozékok, a földesúri tulajdonjogú
házhelyhez tapadtak.* Már a XVII. század folyamán s később még inkább, a sza-
bályos földközösségi esetek számát megközelítő számban ismerünk községeket,
hol a földek házhelyi tartozékként szerepelnek, természetesen a földesúri birtok-
jog érintetlenül maradása mellett. Mindazokról a vidékekről, ahonnan a protes-
táns egyházak földközösségben való elhelyezkedéséről sorakoztattunk fel adato-
kat, találunk szép számmal falvakat, melyekben az egyház bomladozó föld-
közösségekből szerez állandósulni kezdő telkeket. Ugyanaz a Miskolci Csulyak
István zempléni református esperes, akinek feljegyzése szerint a szerencsi refor-
mátus lelkész 1607-ben szabályos földközösségi illetőségként birt osztásból szár-
mazó földeket, már arról is tudósít bennünket, hogy a liszcai református prédi-
kátor 1611-ben, a miskolci pedig 1613-ban házhelyi tartozékként állandósult föld-
javadalommal rendelkezett.⁴² A földközösséggel együtt járó nyomásrendszer
és művelési kényszer azonban még az ilyen helyeken is változatlanul fenn-
állott. Megmaradt ez még a Mária Terézia-féle 1767. évi úrbéri rendezés után is
egészen a XIX. század első felének végéig. Maga a földközösség is csak a
XIX. században tűnt el végleg. Debrecen szinte beláthatatlan terjedelmű hatá-
rában még 1848-ban is osztották a földeket, amikor is a belső házhely minden

³⁸ MPEAt. VI. évf. 1907. 27. l.

³⁹ Uo. 48., 50. l.

⁴⁰ Uo. 20. l.

⁴¹ Uo. 22—24. l.

⁴² Uo. XI. évf. 1927. 159., 162. l.

8 négyszögölehez 300 négyszögöl külső földilletőség tartozott.⁴³ Egyházunknak a legutóbbi időkig birtokolt földingatlana tekintélyes részben a parókiához helyekhez tapadt közösségi illetőségekből eredt, de már ekkor a föld kimondottan vagyontárggyá alakult. A földközösség virágkorában a lelkésznek osztott föld csak házhely utáni járandóságként szerepelt, minden esetben vagyonszerűen, ami kifejezésre jutott azáltal is, hogy vetésnek nevezték, s terjedelmét azzal a magmennyiséggel mérték, mely bevetéséhez szükséges volt.

A szántóföldek földközösségének bomlási periódusával párhuzamosan szorultak ki a falvak a rétek és erdők korlátlan élvezetéből is. Ennélfogva mindazokon a helyeken, ahol a lelkészek a faluközösségtől korlátlan fűkaszálásban részesültek, megindul a papi szénajárandóságok kontingentálása. A bőségnek immár vége. A borsodmegyei Mezőkeresztesen 1639-ben még korlátlan fűkaszálási jogot élvez a szabad réten a református pap, de 1753-ban szénajárandóságát már 20 szekérnyire kontingentálják.⁴⁴ Annak következményét, hogy a földközösségből kiszakadt földesúr a szabad rétekre is rátette kezét, hívein keresztül a papnak is meg kellett éreznie. A faluközösségnek a szabad erdőhasználatból való kizárása is a lelkészek korlátlan mennyiségű fajárandóságának kontingentálásához vezetett. Némely községnek még jó hosszú ideig sikerült a szabad erdőhasználat birtokában megmaradnia. Az újabb idők azonban ennek is véget vetettek. A borsodi Cserépfaluban egészen 1841-ig szabad faizásból 176 szekér fát kapott a református lelkész és tanító. Ekkor azonban lezártván az erdő, kénytelen volt az egyház ezek fajárandóságát 15 ölben megállapítani.⁴⁵

Az erőforrások apadásával a földközösségi szervezetnek az egyház javára gyakorolt autonóm segítő tevékenysége is mind nehezebbé vált. A földesúri jog következetes és kérlelhetetlen érvényesítése 1647 után egyre inkább lehetővé teszi, hogy az ellenreformáció a parókiális földközösségi illetőségek használatába is beavatkozzék. Musay Gergely evangélikus püspök 1654. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvéből értesülünk, hogy ez évben a sopronmegyei Babóton az evangélikus parókiát és a hozzá tartozó földjárandóságokat az erőszakkal behelyezett katolikus páter bírja, s a még ott működő evangélikus prédikátor részére már csak olyan házat tudnak a hívek szerezni, mely a jobbágyházak során kívül volt, s éppen ezért hozzá földilletőség sem tartozott. Ezért kénytelen volt a gyülekezet papjának pénzen vett (bérelt) földeket szerezni.⁴⁶ Itt nem szórványos esetről van szó. Az ellenreformáció a földközösség nyújtotta előnyökből is kiszorította a protestantizmus egyházait mindenütt, ahol erre alkalom és lehetőség kínálkozott. A segítséget ehhez a földesúri jog szolgáltatta.

A vallás szabad gyakorlatainak az 1608. évi I. t. c.-kel a „falvakra“ és az 1647. évi V. t. c.-kel a „parasztokra“ való kiterjesztése hatályosságában csak a fegyverek erején és az ingadozó politikai konstelláción nyugodott, de bármikor erőtelenné tudta tenni azt az érvényben levő földesúri jog, mely szerint a jobbágyot egyedül csak munkája bére illette meg, míg házhelyével és az ahhoz tartozó telekkel a földesúr rendelkezett. A parasztnak zavartalan vallásszabadsága csak a függetlenség birtokában lehetett volna, ennek hiányában pedig tehetetlenül kellett elszenvednie, hogy földesura miként teszi rá kezét a feudális telken levő templomra, parókiára, azok minden faluközösségi illetőségére, s miként teszi földönfutóvá a prédikátort, de gyakran azokat a bátor hitvallókat is, kik valásuk szabad gyakorlata mellett sikraszállottak. A vallásszabadság közjogi biz-

⁴³ Szűcs István: Sz. kir. Debreczen város történelme. III. köt. Debrecen, 1871. 877. l.

⁴⁴ Román i. m. 132. l.

⁴⁵ Uo. 138. l.

⁴⁶ MPEAt. VI. évf. 1907. 167. l.

tosítékait csak úgy lehetett volna hatékonyá tenni, ha ugyanakkor a jobbágy-ság jogi státusa is gyökeres rendezést nyer, s az eddig jog nélküli parasztság, mint új rend, bevétetik az alkotmány keretei közé. Egy ilyen megoldás lehetősége azonban az akkori hazai közjogi viszonyokkal összeférhetetlen volt, nem is beszélve arról, hogy osztályérdekeiknél fogva még maguk a protestáns rendek sem gondolhattak a jobbágyok státusának alapvető megváltoztatására. Így ahol a feudalizmus a protestáns egyházak életgyökereinek elvágására tett lépéseket, a vallás szabad gyakorlatának megvédésére irányuló szellemi és anyagi erőfeszítések, utóbbiak közt maga a földközösség is, lassú összeroppanásra voltak ítélve.

A földközösség erős támasza volt a paraszti életnek. Kereteiben népünk sok problémáját öntevékenyen megoldotta, s így saját sorsának intézését is bizonyos mértékig kezében tartotta. A földközösségi keretek felbomlása a parasztság atomizálásához vezetett, s tág teret nyitott a földesúri önkénynek. A földközösségi szervezet virágzásának, majd megsemmisülésének egyháztörténelmi szempontból is megvan a maga jelentősége. *A benne kialakult öntevékeny paraszti életforma nemcsak az egyház anyagi életének, hanem a vallásgyakorlatnak is jelentős erőforrása volt.* Egyháztörténetkutatásunknak még elvégzendő feladata tisztázni azt, hogy a földközösség nyújtotta önállóbb paraszti életforma milyen mértékben segítette a protestáns egyházi élet kibontakozását, majd későbbi felbomlása mennyiben mozdította elő a szabad vallásgyakorlat kiirtását. Az ellenreformáció kibontakozása és a földközösség felbomlása egybeesik, s e párhuzamos folyamat nagyban elősegítette, hogy a magukra hagyott s atomizált paraszti tömegek szabad egyházi életüket sem tudták megmenteni, s egyszerre lettek „*misera plebs contribuens*“-szé és katolikussá.

E rövid tanulmány nem igényel magának teljességet vagy kizárólagosságot, hisz mindössze csak nyomtatásos emlékek adataira tudott támaszkodni, sőt még itt sem maradéktalanul, levéltári adatokra pedig egyáltalában nem volt módja kiterjeszkedni, bár kétségtelen, hogy az e fajta kutatás sokoldalúbb és gazdagabb ismeretkészlettel tudott volna szolgálni. Számára csak az úttörés feladata jutott azzal a céllal, hogy egyrésztől rámutasson arra, mily bőséges egyházi anyag áll rendelkezésre a magyar földközösség történetét illetően, melyet a világi kutatók eddig nem vettek figyelembe, másrésztől, hogy protestáns egyháztörténetjeinket múltunk ez egész ismeretlen területének tüzetesebb felderítésére ösztönözze. A szorgalmas és szerencséskezű kutatás egyházaink XVI. és XVII. századi belső életét e téren még eddig ismeretlen, egészen új oldaláról világíthatja meg.

Kathona Géza

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Körtvélyesi István versei és naplószerű feljegyzései

Ismeretlen szerző ismeretlen művei. — Nem „nagytehetségű“ költőt fedeztünk fel, csak a 18. század első felének egy megyei hivatalokat viselő, nagyon művelt, vallásos emberét, aki verseket is írt, de hagyhatnánk-e kallódni az epigonokat ebből a még sok meglepetést tartogató századból akkor is, ha — mint jelen esetben — talán összesen csak három verset írtak? A verseket tartalmazó egész kötetnek naplószerű jellege van, de családtörténeti feljegyzései így is forrásértékűek.

Mikor Körtvélyesi István verseit olvassuk, nem a „dilettáns“ költő hibáit keressük tehát, hanem a 18. századi művelt ember képességeit vizsgáljuk: hogyan tudhatott verset írni valaki különösebb tehetség nélkül, mikor ezzel csupán életének sok szenvedésére keresett enyhülést — vallásos versekkel juttatta kifejezésre Isten felé fordulását — pusztán a kor költészetének ismerete, szeretete és hatása alatt, nagyobb értelmiségi közösségtől elszigetelten, egy-egy helység helyi kultúrájának a levegőjében.

Különösebb rejtély nincs előttünk, megoldja az író naplószerű visszaemlékezése, mely fia, ifj. Körtvélyesi István másolatában és folytatásában maradt ránk.¹ Mind a két kézírás jól olvasható. A kis kötet 38 folió, quart alakú, címe: „*Drága szép Beszéd*“. Körtvélyesi István életére vonatkozó feljegyzések eseménysorát egészítik ki a versek, nem is választhatók el az életrajzi adatoktól, mert az író életének egy-egy nagyobb eseménye készítette versírásra. A naplószerű kéziratot református egyháztörténeti szempontból azért becses, mert írója családtörténeti áttekintés során feljegyezte a Körtvélyesi-család összeházasodását a felvidéki református családokkal, megismerjük naplójából Borsod—Abaúj—Zemplén megye egy sor nevezetes prédikátor-, városbíró- és scholamester-családját. A többségükben teljesen ismeretlen személyek² és életrajzi adatok felsorolása visszanyúlik az 1626. évig, de lássuk legelőbb az író életrajzi adatait és verseit.

Körtvélyesi István és felesége Koos Kata, az író nagyszülei, Szikszón élnek. Gyermeük István, az író apja, és Sámuel. Korán árvaságra jutottak. Mostohaapjuk Bagosi András forrai prédikátor, Körtvélyesi neve közé ezért ékelődött mostohaapja foglalkozása: Körtvélyesi Pap Istvánnak hívták. Bagosi őt a „*Scholában is kevés ideig taníttatta a mint is az Deákságban és írásban nem nagy*

¹ OSZK. Quart. Hung. 3447.

² Szinnyei—Gulyás-féle életrajzi lexikonokban kerestük és „Zoványi Jenő cikkei a Theologiai lexikon részére a magyarországi protestantizmus történetéből” című munkában. Megj. kézirat gyanánt, 1940-ben.

Experimentiája volt . . . külső rabota munkára fogta.“ Felsődobszáról nősült, s felesége Póts Judit, Póts Lukács és Tótt Erzsébet leánya.

A vers- és naplóíró Körtvélyesi István — mint maga elbeszéli — született „Circa annum 1678. Szikszó városában, taníttattam Szikszai scholában, és Deáki statusban is kevés ideig laktam, a haza háborúi miatt, mellyet hínak (Motus Rakotzianus), 1706. Rabbatini nevű generalis az országot Szikszót is pusztította, fel is égette az egész Várost és tsak akkoriban épült Templomot, drága harangokat porrá és hamuvá tette“. Körtvélyesi nem jegyezte fel, hogy külföldön, azaz „külső scholában“ járt-e? Rövid megszakításokkal élete végéig, 1757 március 14-ig Szikszón élt. 1712-ben a vármegye viceispánjai közé „applicaltatott“, már 1714-ben „tanácsbéli emberségre“ neveztetett, ugyancsak itt élete végéig magas városi hivatalokat viselt, sokszor újraválasztották városbírónak. Kiküldetésben járt 1732-ben: „expediáltattam Pestre Miskolczy Istvánnal Méltóságos Cardinális és fejedelem Gróff Csáki Imre eő eminentiája köszöntésére, . . . kétszer szemtől szembe beszéltem eő Eminentijával.“

Családi élete békésnek látszik. Megházasodott 1712-ben, felesége Sattnyai Erzsébet, „Lorántházi Ferenc szikszai Predikátor özvegye, Szoboszlai Erzsébet asszony édes Nénnye tutelaja alól.“ Házasságából nyolc gyermeket nevelt fel.

Gyermekkorában a „*Motus Rakotzianus*“ dült, ezért azt várnók, hogy a Rákóczi-szabadságharc visszhangja szólal meg verseiben, de Körtvélyesinél túláradó a vallásos érzelem és a személyes panasz, mely inkább a Balassi—Rimai—Benitzky—Ráday bűnbánó versek csoportjába sorolja költeményeit, persze jóval csekélyebb művészi igényvel. A versszakok mint mozaikkockák tevődnek össze a korabeli versek és egyházi énekek sztereotip motívumaiból. Szövegösszevetés nélkül is rátalálunk a már ismerős sorokra.

Alább közöljük Körtvélyesinek mind a három versét, pedig talán csak a legelső sikerültebb, de tesszük ezt azért, mert feltevésünk szerint többet nem is írt, s így egy 18. századi versírót egészen bemutatathatunk.

Az első vers így ékelődik a feljegyzések közé: „Hernad Nemeti lakasomban az időnek viszontagsági között 1723. Istennek latogatasabul Husvet első napján hazam meg égett és sok külömb-külobb féle vétkes eletemnek büntetesere meltan meg erdemlett lelki probakban és keserves kísértetésben voltam, melybül is az irgalmas Ur Isten tsupan ingyen valo kegyelmébül meg szabadított azon nyomorúságos állapotomban írtam ezen Énekemet; a Vers fejekben a nevemet is feljegyeztem.“

É N E K

Ki terjett egek[ne]k
Föld kerekiség[ne]k
Hatalmas nagy királya
Siránkozik szívem
Hozzád ohajt lelkem
Hogy jó kedved táplállya
Mert a kételkedés
Bűn miatt rettegés
Oh mely gyakran probalya.

Örvendetes nap fény
Kívánatos remény
Én tülem el távozek
A nagy szamadástúl
Pokol kínnyaitúl
Én lelkem nem irtozék
Atyai kedvedtül
Háláadás nélkül
Hamar el feletkezék

Régi hízelkedő
Bűnben gyönyörködő
 Világnak sok javai
Miként kesergetnek
Majd pokolravetnek
 Szívem gondolkodási
Végetlen örömtől
Bezzeg véletlenül
 Vesztnek tenger habjai.

Titkos bűnnek mérge
Éltem sok veszélye
 Mely mély árban sülyeszte
Keserves bánattal
Tetszi bátorsággal
 Rabságra kötelezte.
Az örök életből
Hívek seregeből
 Meltán hát ki rekeszte.

Valaholott járok
Velem van az átok
 Nyilván vagon előttem.
Győtrődöm lelkemben
Mert jajj mely véletlen
 Kegyelmedből ki estem.
Kőnyhullatás fáraszt
Majd halálra bágyaszt
 Mert hozzád menni késtem.

Én ifjúságomnak
Vétke napjaimnak
 Több mint a föld[ne]k pora.
Nintsen olly gonosság
Hogy örömet nem hág
 Mint szomjú szarvas tóra
Kéért Uram fegyvert
Adok kezdedben mert
 Meg büntethetsz halálra.

Látod életemnek
Folyása a testnek
 Szolgál mely nagy kész szível
Kéért a jutalom
Legyen tsak siralom
 Ha rola emlékezek
Sírva remenkedem
Én Uram Istenem
 Engemet ne veszess el.

Ennyi veszetségem
Mit érdemel vétkem
 Im elődben terjesztem
Büntetésed alá
Ő magát ajánlja
 Meg romlott természetem
Irgalmas Istenem
Vidámíts meg nékem
 En keserves életem.

Soha sem felejtém
Sok ezerszer érzem
 Atyai jó kedvedett.
Szegény bűnös fejem
A mint erdemlettem
 Soha úgy nem büntetett.
Kéért Uram áldlak
Soha el nem hagylak
 Én édes Istenemet.

Irgalmas jó Isten
Vagy természetedben
 Soha ne hagy végképpen.
Sok bűn miatt szívem
Vidámíts meg lelkem
 Ne hagy égni kétségben
En erős kő várom
Csak te benned bízom
 Tarts meg sz[ent] szerelmedben.

Pihenest vehetne
Irgalmat nyerhetne
 Uram el bágyatt lelkem,
Ha sok ítéleted
Kemény büntetésed
 Nem forogna előttem
Iszonyú sok vetkem
Kiált és ellenem
 Jajj hova lész életem.

Az én gonosságom
És nem titkolhatom
 Melynek számát jól tudod
Midőn jutt eszemben
Igaz Bíró Isten
 Rettenetes haragod
Ne veszes el Uram
Erős bizodalمام
 Vagy, s- nyújtsd áldomásod.

Por hamú és kéreg
Mint veszendő féreg
 Nem kérkedem semmivel.
Szerelmes Christusom
Igaz vagy meg vallom,
 De csak jó reménséggel
Irgalmasságodat
És szent országodat
 Kérem gyenge hitemmel.

Illyen bűnös szolgáló
Edes Atyám jól lát
 Mennyit vétett ellened.
Agy Uram gratiat
Mossa el ruttságát
 Szívem[ne]k drága vered
Titkos bűneimett
Engedje vétkemett
 Méltóságos érdemed.

Sok jó téteményed
Atyai türéсед
 Uram hogy köszönye[m] meg
Uram Jesus kérlek
Szolly értem hogy éllyek
 Mer te vagy az idvesség
Soha el nem futok
Tüled hogy rút vagyok
 Edes Jésus edesség.

Terjeszd ki felettem
Igazgassa lelkem
 Édes Atyam sz[ent] lelked
Gyengélkedő hitem
Fogd reszkető kezem
 Erössítse kegyelmed
A míg tart életem
Vétkezni Istenem
 Ellened soha ne enged.

Világi életem
Mitsoda ha nezem,
 Mulando mint az árnyék
Egy szempillantásig
Tartó nem sokáig
 Mint a vízi buborék
Nints állandósága
Csak bűnnek szolgálja
 Jaj mely hamar hanyatlék.

Azért sies innen
Allandó életben
 Kérj gratiat Istennél
Szerelmetes Christus.
Edességes Jesus.
 Álass meg jób kezednél,
Mert az kívansagom
Hogy légyen lakasom
 Királyi sz[ent] székednél.

Ne ad azért magad
Az Istenre bízzad
 Lelkem a nagy bánatnak
Órómmel jó voltát
A míg élsz hatalmát
 Dítsírjed a nagy Urnak
Jövel Jésus hozzám
Lakossá sz[ent] Atyám
 Tégy engem sátorodnak.

Jövel Jesus Christus
Bűneimtűl ne fuss
 Had hallyam a te szodat
Jövel halálomban
Az ítélet napján
 Ne had szegény szolgálodat
Oh edes Istenem
Legyen úgy mint kérem
 Ad meg szép koronámat.

Amen.

A második verset Körtvélyesi István áthelyezése, hivatalának megváltoztatása alkalmából írta: „Anno 1726 Szikszó Várossátul szikszai Notariara hivatattam. Minekelötte születésemnek földére vissza jöttem volna; Világi életemnek sok féle változásit, bujdosásit, és keserves kisirtetit magamon sokképen megfordulni ismérém, az énekben egészen magamat Jó Istenemnek ajánlottam.“

Nézd meg lelkem világ sorsát
Gazdag arany, pompás voltát,
Látod álhatatlanságát
Minden rendnek változását.

Nints állandó Ditsössége
Fogyton fogy romol szépsége
Tündöklő szép ékessége
Mind el múlik híre neve,

Hol vannak nagy birodalmok
Nagyra vágyó uraságok
Arany ezüst sok jóságok
Nem volt nem lesz maradások.

Sok változással háborog
E világ veszéllyel forog
Helybűl helyben űz s- ugy morog
Hol nem vélnéd ott ránt horog.

Ki ezt írod és olvasod
Magad példájából látod
Nints állandó maradásod
Bizonytalan te lakásod.

Most itt amott kedveltetett
Vigan hol sírva éltetett
Imé másuvá kergetett
Ott sem kenn inyedre mézet.

Igy látván te magad sorsát
Veszendőnek minden dolgát,
Okosan éld világ javát
Keresd lelkednek fő javát,

Te laptád vagyok Jesusom
Vess mint akarod Christusom
Tudom állandó szállásom
Nints de veled lesz lakásom,

Ismérem Uram sok vétkem
Iffjuságomban mint éltem
Melly is sokszor rettent engem
De biztat Jesus érdemem.

Ama Bethesda tavánál
Fetregő Lázár koldussal
Harmincznyolc esztendő s rabbal
Hozzád megyek imádságal.

Edes Jesus nints kivüled
Ki gyógyítsa sebem téged
Kerlek legyen szent erdemed
Lelkem tava te seb helyed,

Merges mint Jericho vize
Szivem keserüvel tele,
Jövel lelki Elisee
Tegyed lelkem szeked mellé

Ajtód előtt Publikanus
Allok sírva tülem ne fuss
Legy irgalmas Uram Jesus
Oh lelki Samaritanus,

Szegény tékozló fiadra,
Tekints el tevelt juhokra
Vegy fel Uram vállaidra
Vezess a Jesus aklára,

Ha meg tagadlak mint Péter
Keservesen hozzád meg tér
Lelkem tüled kegyelmet kér
Lelkemért Jesus lelki bér,

Mára vizére ha jutok
Keserű izt ha kostolok
Jesus kereszt fájához jutok
Ott találok mit ohajtok,

Lábadhoz sírva borulok
Ottan rettegve instálok
Mert kegyelmet ott találok
Jesus enyím én övé vagyok

Kegyelmed tőlem el ne vedd
Uram Jesus piros vered
Mossa bűnöm szent erdemed
Ujjítsa lelkem kegyelmed

Bűntül őrizd meg szivemet
Gyógyítsd meg lelki sebemet
Oltalmadban végy engemet
Én Istenem adgy olly szivet

Ki tsak tegedet ohajtsion
Szivem magánál megtartson
Lelki butul Jesus tartson
Semmi gonosz ne árthasson

Hiszem kegyelme Atyának
Idvezít vére Fiúnak
El gyűrűzött eő magának
Szent lelek mint sajattyának

Légy édes Jesus táplálom
Mindenben én igazgatom
Folytassad itt hivatalom
Menyben legy Jesus jutalmom

Világ temérdek pusztáján
Míg életem itt bújdosván
Jár kell mely szívessen kíván
Lelkem veled lenni kíván

Sok bujdosásom terhét
Győzzem lelkem ellenségét
Hittel Jesusom érdemét,
Fogjam mint Jákob Istenét,

Akar mi veszély érje fejem
Hozzád megyen szegény lelkem
Mint akarod bírd életem
Ne büntess úgy mint érdemlem,

Te vagy ama lelki forrás
Szemét kinek könnyhullatás
Fáraszt bűnön való sírás
Vagyon annak itt orvoslás

Fegyverkeresztes igaz hittel
Benned bízó remenséggel
Erős tiszta szeretettel
Koronázd lelkem tűréssel

Ha mikor ellenségeimmel
Szemben szállok sok veszéllyel
Küszködgyem sok kísértettel
Terits meg győződelemmel,

Szent ortzád fényes Angyala
Légyen lelkem halásza
Utamat ugy igazgassa
Lelkem színed örökké lássa

Jövel Uram Jesus ne hadgy
Szivem vigasztaloja vagy
Mindenkor győződelmet adgy
A menyben nyugodalmat adgy

Ezer hét száz huszon ötben
Szikszora való készülésben
Kertvélesi István rendben
Irta Hernad Nemetiben.

Amen.

Az *utolsó vers* a megelégedett ember hálálkodása. Körtvélyesi háza felépítése után a közjóra is sokat áldoz; amint írja 1725-ben „Ezen esztendőben építettem ex fundamento szikszai házamat...” 1730-ban „Bíróságomban építettem ex fundamento a Varga utzai és kiskassai Pallókat, templomnak padlását a torony mellett levő kart a Város házához két újj házat, quartélyos tiszt számára kamarával istalloval és konyhával együtt. Ezen magam lelki gyakorlásában írott, hálaladó és könyörgő énekemet ide írni nem resteltem“.

Te hozzád kiáltok kegyelmes Istenem,
Fel emelem menybe Teremtőmhöz szemem
Feő gondviselőmhöz hogy nevét dítsírjem
S- úgy édes Atyámnak mutassam szükségem

Irgalmas Istenem tégedet dítsírlek
Tellyes életemben tsak rolad éneklek
Hogy szegény szolgálodat a miolta élek
Meg tartottál tarts meg továbbra is kérlek

Hálaado szível Uram magasztallak
Jó tetemenyeidért mind örökké aldlak
Sótt nagy hatalmadról elmémben forgatlak
Mind e világ előtt Felségesbnek vallak,

Hogy számlályam elő irgalmasságodat
Ream ki aradott kegyes jovoltodat
Fejemre minden nap nyújtsd áldasodat
Bőven eledellel áldod asztalomat

Csecsemő koromban hogy jární indultam
Reszkető nyelvemmel szólní alig tuttam
En Uram Istenem karjaidon voltam
Sok pirojbáim között te voltál oltalmam.

Oh edes teremtóm lelkem kősziklájá
Tántorgó hitemnek legy erős istápja
Sok féle ellenség lelkem várát víjja,
Segítségül lelkem szent nevedet híjja,

Nem titkolom Uram szívem álnokságát
Előtted meg vallom életem hibáját
Melly miatt szemlélem lelkem akadályat
Rettegem bűn ellen Istenem ostorát,

Szent Fiad érdemét ilyen állapotban
Elődben mutatom s- az által bízomban
Igíreted szerint tarts meg oltalmadban
Mert reménségemet vetem meg Váltómban,

Örök Atya Isten tekints kegyelmedre,
Vessed büneimet tenger fenekére
Mossa rútságimat Jesusom szent vére
E legyen lelkemnek jutalma és bére

Egy bűnös előtt is irgalmad tárházát
Soha be nem zártad menyország kapuját
Mihelyt túled kérte büne botsánattyát
Uram oltalmazd mint magad sajátyát

Bocsass be engem is menybéli házadban
Reszelted lelkemet irgalmasságodban
Kegyességgel ruház világ pusztájában
Győződelmessé tégy a lelki próbákban

Tudod töredékeny aszú ágon állok
Mint szélvészben a nagy ingadozo habok
Mint fákon nyár levél reszketve úgy vagyok
Sok proba ér s- abbul Uram így kiáltok,

Boldogtalan fejem öledbe le hajtom
En edes Istenem legy erős oltalmam
Igazgasd mint tettzik úgy én akaratom
Tessék mindenekben neked indulatom

Könyörülj meg rajtam ne jussak veszélyre
Kegyelmes Istenem ne vess örök tűzre
Erdemlett büntetést ne bocsáss fejemre,
Időtt engegy nékem igaz megtérésre,

Szép intésed szerint világi utamban,
Vigyázva járhasak sok bűjdosásimban
Hitemnek ólaja szívem lámpásában
Fénylék készen várjam Jesust halálomban

Tudom . . . elemet Jesust én meg Váltóm,
Hiszem holtom után szememmel meg látom
Királyi székihez mikor allítatom
Illy sententiajat örömmel halgatom,

Jóvel készen vagyok kedves választottam
Kiért piros vérem bizony ki ontottam
Atyámnak országa kit néked tartottam
Bírad mind örökké szerelmes áldottam

Igy tégy Uram velem Kegyelmes Jesusom
Kormányozd mindenkor életem halálom
Alláudo lehessen ez testamentumom
Lelkem Uram Jesus kezében ajánlom.

Amen.

Az *első verset* 1717-ben, a *másodikat* 1726-ban, a *harmadikat* 1730-ban írta Körtvélyesi István. A versek írása között kilenc, illetve négy év múlt el, a közbeeső és későbbi években sehol sincs utalás a naplóban arra, hogy az író a közölt három versen kívül még többet is írt volna, pedig a részletes önéletrajzi adatok gondos feljegyzéséből következtetve remélhetnénk, hogy ha többet írt volna, arról is beszámolna.

Körtvélyesi verseiről fia sem emlékezik meg, aki 1757—1779-ig folytatta apja naplóját: „El hagyván é világot az édes Atyám Uram, én első szülött fia . . . kívántam continuálni ezen el kezdett actákat a következő Maradékoknak emlékeztetésére hozzá adván a magam állapotjának le írását . . .“ Apja is csak ilyen céllal vezeti naplóját: „En az en fel tetelemben arra nem igyekeztem . . . hogy ezzel magamnak és alacsony sorsu Familiámnak nevet és dítsíretet szerezzek, hanem tulajdon csak ágyékomtul származott, s- következőképpen . . . származandó maradéknak legyen mint egy tüköre, hogy penig az én Praedecessorim [!] ezeket idejében nem követték, azt restségeknak vagy tudatlanságoknak nem, hanem inkább a szüntelen való háborúságos és hadakozó sok változásokkal tellyes időnek tulajdonítok . . .“

Nem pontosan megrajzolt családfa bontakozik ki előttünk, Körtvélyesi nem minden családtagról tudott minden adatot, egyszerűen azt jegyezte fel, amire emlékezett. Talán érdekes volna még így is bemutatni közvetlen hozzátartozóit. Négy Körtvélyesi fiú-testvér élt 1626-ban: János, Jakab, István és Miklós. Közük István, a naplóíró nagyapja, Szikszón élt, nem tudjuk meg, hogy mi volt a foglalkozása. János, „vitélő hadi ember“, Torna megyében, Hídvég-Ardón lakott, gyermekei közül Juditról találunk feljegyzést: Szikszón ment férjhez Csányi Jánoshoz, ki városi tisztviselő, a nemesek bírája volt. Jakab fia Péter szerencsi schola-mester, majd kéri prédikátor. Miklósról Körtvélyesi feljegyzi, hogy nem tud adatokat.

Az író testvérét Sámuel, Körtvélyesi Jakab „vette tutelája alá, scholában tanította, Nemes Debreczeni Reformatus Collegiumban Deak volt, onnan ment

a Tisza Mellé Thuri schola mesterségre, onnan Hollandia és Belgium Academiakra bujdosott, onnan vissza jöven ugyan azon Thuri reformatus Ecclesia praedikátora lett, onnan vitték Szovátára, onnan Udvardiba, házasodott Debreczenbül, Borbély András leányát vette el.“ Az író gyermekeiről számolunk be röviden:

István 1713-ban született, ő másolta és folytatta apja halála után annak feljegyzéseit. A debreceni református kollégiumban tanul, Szikszón városbíró.

Sára 1716-ban született, férje Győri Sámuel, szikszói scholamester, utóbb békési prédikátor. Második férje Vajda Márton.

Erzsébet 1722-ben született, férje Péczeli Imre lutzi prédikátor.

Ferenc 1724-ben született, Késmárkon kalmárinas Schwartner Márton mellett, ide öt évre szegődött.

János 1729-ben született, „Tatai Mesterségből“ 1755-ben tatai prédikátor lett, 1761-ben palotai prédikátor.

József 1732-ben született. Törökszentmiklósi scholamester, felesége Szikszóról Kovács János leánya, Zsuzsanna.

Susanna 1734-ben született, Gogolyra [?] ment férjhez Garas Jánoshoz.

Sámuel 1738-ban született, felesége Kovács János leánya, Erzsébet.

A kiterjedt, nagy Körtvélyesi-rokonság még nem említett távolabbi tagjainak is felsoroljuk legalább a nevét, hogy ezzel is felhívjuk a figyelmét erre a kéziratra azoknak a kutatóknak, akik majd egy készülő református történeti névtár adatait gyűjtik össze: Bagi János, Janka Péter, Jósa István, Kocsi Horváth Sámuel, Légrádi Sámuel, Polonyi György, Szakmári András, Szirmay Péter, Teleki Mihály.

A naplóíró Körtvélyesi fia is feljegyezte gyermekei születését, az egyes évek természetének alakulását és az időjárás változásait. Nagy égi jelenségekről és óriási árvizekről olvasunk nála. Családi feljegyzésein kívül érdekes a szikszói prédikatori állás betöltéséről szóló leírása. A szikszói prédikátor, Vitéz Dániel felett Szathmári Ádám mondott gyászbeszédet. Szikszóra Makri Mihály került Igriciből, őt utóbb rossz egészségi állapota miatt Miskolcra helyezték, helyét Veres István töltötte be Keresztesről. Szentpéteri György 20 évi szikszói prédikátorsága után 1742-ben Gesztelyre rendeltetett. Esztergomi Zsigmondot 1747 március 1-én Hamváról rendelték át a szikszói eklézsiába.

A kötet első részében a *szikszói templomra* vonatkozó adatok is vannak. Újjáépült 1727-ben „minden részéni lévő hajazattya“, 1728-ban öntetett a nagyobbik harang, 1738-ban épült a templomtorony, 1744-ben meszelték a templomot. A *protestáns-üldözésről* is olvashatunk: 1754-ben „sok reformata Eklesiák Templomoktul meg fosztattak, sok keresztyén reformatusok fogságal és tömlötözéssel a Pápista vallásra hajtattak, sokan minden jószágokat el hagyván bujdosni mentek“. Az író fia elmondja Körtvélyesi János adatainál a *tatai templom pusztulását 1759-ben*: „az Tatai templom az Atyafiaknak hatalmok által földig le romboltatván és a Parochia s Oskola el foglalván az ott való prédikátorságtul el maradt, s azon esztendőben is, az 1760dikban is eklesia nélkül volt“.

Még a pozsonyi országgyűlésről és a katonaság szervezéséről van feljegyzés a naplóban. Ezek nagyrészt ismert események. Érdekes adat még Szikszó történetére, hogy 1746-ban „a város népe elszakadt a nemességtől és maguk közül választottak bírót, szuronkai Szarka Istvánt, ki három évig volt ebben a tiszt-ségben, 1749-ben a város újra a nemesség közül választott bírót“.

A családtörténeti, egyháztörténeti és várostörténeti adatokon keresztül *egy egész kis református közösség élete bontakozik ki*. Tanult, művelt, vezető sze-

mélyiség a Körtvélyesi-család valamennyi tagja. Feltételezhető, hogy ismerték a kor kulturális eredményeit, irodalmát és költészetét. Ez volt az a szellemi légkör, amelyben Körtvélyesi István a maga örömeire három versét és naplószerű feljegyzéseit írta. Hasznos munkát végzett, megérdemli, hogy nevét ismerjük, versei a kortársak munkái közé kerüljenek és egyháztörténeti feljegyzéseit forrásmunkának becsüljük.

Busa Margit

Móricz Zsigmond sárospataki látogatásai

Móricz Zsigmond az 1896. évi karácsonyi bizonyítványosztástól¹ 1930 májusáig, diákok közötti futólagos megjelenésétől eltekintve, az iskola hivatalos vendégeként nem járt Sárospatakon. Az első hivatalos látogatás alkalmával hajdani eltávozásának és visszatérésének körülményeit egyik felolvasásában így jellemzi: „*Három csikóval mentem el innen, — nem tudok szabadulni a lelki kényszertől, hogy bevalljam, hogy engem ez a három csikó hozott vissza*”.² Nem tudjuk pontosan, hogy az eltávozástól a visszatérésig eltelt harminchárom esztendőben mikor merült fel az író, meg az iskola részéről is a lelki kényszer, hogy a régen függőbenmaradt kérdés tisztázására szembeálljanak egymással. Az iskolai közvélemény már régebben óhajtotta a találkozást, a közeledés útját-módját azonban sehogyan sem sikerült megtalálnia. Végül is Móricz Zsigmondnak egyik elbeszélésében a pataki iskoláról való megemlékezése³ adta a közvetlen bátorítást, s szülte azt a meggyőződést, hogy a találkozást, vagy ahogy a patakiak akkor fogalmazták: *kibékülést* már tovább nem lehet halogatni. A megfelelő forma is adva volt: a pataki iskola haladó szelleme az új magyar irodalom előtt is szélesre tárta itt a kapukat. Rendezünk hát — úgymond — Móricz Zsigmondnak is irodalmi esetet. A meghívást a kollégium közigazgatója⁴ küldötte el, akinek ez hivatala szerint kötelessége volt, de maga a kezdeményezés is bizonyosan tőle eredt. Az első levél nyomán 1929. novemberétől 1930. májusáig több levélváltás történt ez ügyben kettejük között. A levelezésnek a kollégiumi levéltárban őrzött egyik felét, az író leveleit közöljük az alábbiakban.

1.

Mélyen tisztelt Igazgató Úr!

Örömmel és szeretettel megyek haza Sárospatakra dec. 8-án, felolvasást tartani az ős Kollégiumban.

Mit viszek magammal? Beszélni fogok Bornemissza Péter 1558-ban megjelent Electra át magyarításáról, és a nemzeti koncentráció legújabb irodalmi szükségességéről. Ennek a célnak szolgálatába állítom a Nyugatot, amelynek szerkesztését épen ma átvetem.

Maradok Igazgató Úr tisztelő híve

Móricz

Bp. 1929. XI. 21.

IV. Fővámter 3.

1 oldal, 21x27 cm, levélpapíron, sajátkezű írással.

Sp. Koll. Közig. irattár, 1929/30.

¹ Sárospataki Ifjúsági Közlöny LVIII. évf. 1—2. sz. 3—6. l.

² Uo.

³ Pesti Napló 1928. karácsonyi szám. Átvette a Sp. Ifj. Közlöny XLV. évf., 1929. nov. sz. 34—35. l.

⁴ A meghívó levél másolata nincs meg. A koll. közigazgató Dr. Máttyás Ernő volt akkor, a kettejük közötti levelezés a továbbiakban magánlevelezés jellegűvé lett.

2.

Mélyen tisztelt Igazgató Úr!

Igazán legnagyobb sajnálatomra és fájdalomra ágyban fekvő beteg vagyok s emiatt reménytelen hogy vasárnapra el tudjak menni Patakra.⁵ Most volt itt nálam Ádám professzor, aki megtiltotta, hogy arra gondoljak, hogy vasárnap már kimozduljak hazulról. A lábammal van bajom.

Ha a következő vasárnapra, december 15-re lehet a felolvasást áttenni, akkor már képes leszek. De ha ez nem alkalmas, akkor csak január közepére kérném kitűzni a felolvasásomat.

Maradok igaz tisztelettel kész híve

Móricz

Bpest 1929 dec. 2.

IV. Fővám tér 3.

1 oldal, 22x32 cm, levélpapíron, sajátkezű írással.

Sp. Koll. Közig. irattár, 1929/30.

3.

Mélyen tisztelt Igazgató Úr,

sajna, a lábam egyre rosszabb. Szó sem lehet róla, hogy vasárnap Patakon legyek. De jan. közepén azt hiszem igen.

Most volt itt Harsányi Pista⁶ s mondja, hogy Igazgató úr csütörtökön Pesten lesz. Remélem, hogy lesz szerencsém.

Sőt gondoskodtam rögtön két darab jegyről a „Légy jó mindhalálig“-ba, csüt. estére.

Szíves üdvözlettel

Móricz

1929. XII. 10.

1 oldal, 22x32 cm, levélpapíron, sajátkezű írással.

Sp. Koll. Közig. irattár, 1929/30.

Az utóbbi levélben foglalt meghívásra a találkozás megtörtént, ezt igazolja a következő levél baráti hangja is. A tervezett irodalmi est végleges időpontjára nézve azonban megállapodás nem történt. További halasztásokról, majd Patakra való készülődésről és érkezéséről adnak hírt a következő levelek.

4.

Budapest, 1930. II. 25.

Kedves Barátom,

márciusban a vasárnapok s szombatok el vannak kötelezve, — de egy hét-köznap ha lehet szívesen elmennék Hozzátok.

Igaz barátsággal

kész híved

Móricz

1 oldal, 23x29,5 cm, a Nyugat hivatalos papírján, sajátkezű írással.

Sp. Koll. Közig. irattár, 1929/30.

⁵ Az elhalasztott időpontok: 1929. dec. 1., dec. 8. és dec. 15. A helyi lapok ezeket is és a későbbi időpontokat is bejelentik: Sp. Ifj. Közöny XLV. évf. 1929. szept.—okt. szám. 28. l., a nov. szám 56. l., Sárospataki Ref. Lapok XXV. évf. 18. sz. 112. l. 19. sz. 119. l.

⁶ Sárospataki gimn. tanár.

5.

Budapest, 1930. III. 14.

Kedves Barátom,

inkább májusban. Ápr. első szombatján Szegeden van Nyugat-Est.

Hanem májusban lehet, pláne ha oly kedves volnál, hogy az újhelyi pappal kedves barátunkkal megállapodnál arra, hogy ott is tartanánk egy estet. Egy szombat-vasárnap.

Szeretettel híved

Móricz

1 oldal, 23,5x29,5 cm, a Nyugat hivatalos papírján, sajátkezű írással.
Sp. Koll. Közig. irattár, 1929/30.

6.

Budapest, 1930. IV. 18.

Kedves Barátom,

Csak most dőlt el, hogy szabad vagyok-e május 12-én. Tehát — igen!

Május 11-én vasárnap Sárospatakon lehetek, 12-én Sátoraljaújhelyben.⁷

Kérlek, légy kegyes nekik megírni, hogy levélben értesítsenek meghívásukról.

Nagy öröm, hogy oly hosszú idő után Patakra mehetek.

Szeretettel üdvözöl mindannyiokat

igaz híved

Móricz

1 oldal, 23x29,5 cm, a Nyugat hivatalos papírján, sajátkezű írással.
Sp. Koll. Közig. irattár, 1929/30.

7.

Budapest, 1930. IV. 25.

Kedves Barátom,

remélem nem lesz baj velem máj. 11-ére, — most ugyanis fekszem.

Újra a lábam.

Úgy gondolom, hogy két felolvasást tartok, elsőnek a címe: „A magyar irodalom és a magyar élet“. A második egy valamilyen humoros novella lesz. Oszlatok be, ahogy jól esik.

Azonban a tíz előfizetőre okvetlen számítok! Papok, tanárok 25% kedvezménnyel, tehát évi 30 Pengőért kapják.

Én a délelőtti gyorssal megyek, $\frac{1}{2}$ 12-kor vagyok ott; a feleségem nem jöhet. Szíves és meleg barátsággal

Móricz

1 oldal, 23x29,5 cm, a Nyugat hivatalos papírján, sajátkezű írással.
Sp. Koll. Közig. irattár, 1929/30.

⁷ Az értesítést és beszámolót: Sp. Ref. Lapok XXV. évf. 19. sz. 119. l., Sárospatak XX. évf. 17—18. sz. 3. l., Sp. Ref. Lapok XXV. évf. 20. sz. 124. l.

Kedves Barátom,
vasárnap a délelőtti gyorsal érkezem. Addig is szíves és meleg üdvözlés
szeretettel

Móricz

1 oldal, 23x29,5 cm, a Nyugat hivatalos pa-
pírján, sajátkezű írással.
Sp. Koll. Közig. irattár, 1929/30.

Látogatásáról és az irodalmi estről több beszámoló jelent meg nyomtatásban is.⁸ Itt a leghitelesebb értesítést, a *közigazgatói napló*ban található beszámólót közöljük:

„A főiskola tanári kara és ifjúsága Móricz Zsigmondnak, a nagy magyar írónak és volt pataki diáknak a tiszteletére irodalmi délutánt rendezett május 11-én. De. 1/2 12 órakor érkezett a kedves vendég, a hol t. i. az állomáson a tanári karnak és az ifjúságnak egy bizottsága fogadta, üdvözlő szavakat mondott Gergely János szénior. A nagy írónak ünnepélyes üdvözlése a főiskolai imateremben történt az egész tanári karnak (theologiai, gimnáziumi, tanítóképzőintézeti) és a főiskola mindhárom ágának a jelenlétében. Az üdvözlő szavakat magam szólottam,⁹ amelyre Móricz Zsigmond régi emlékeket felújítva válaszolt. Az üdvözlés után megtekintette a főkönyvtárat, a gimnáziumot. Délután megtekintette szülői hajlékát. Hat órakor volt a szép irodalmi délután, ami felejthetetlen emlékű lesz főiskolánk életében.¹⁰ Egyik felolvasása örök bizonyosságtétel lesz főiskolánk iránti fiúi szeretete, főiskolánk örök értékei mellett.¹¹ Ezután Bornemissza Péter Elektra fordításáról, illetve át magyarításáról szólt. Végül a délután második részében „Kivilágos kivirradatig” c. művéből olvasott fel egy ízigvérig népies részt. Kiváló számokkal egészítette ki a műsort Szabó Ernő zenetanár hegedűjátékaival, az általa vezetett kórus számokkal, egy gyermekkórus számmal. Óráról órára növekedett a csekély számú közönségnek a lelkesedése ezen a pompás irodalmi délutánon, ami tetőpontját érte el az utána rendezett közös vacsorán,¹² amikor igen bensőségesen ünnepeltük Móricz Zsigmondot. Különös jelentősége ennek az ünnepségnek az, hogy Móricz Zsigmondot fájó emlékek fűzték a pataki iskolához és ezek teljesen eltűntek a látogatás alkalmával. Másnap du.-ig tartózkodott még itt Móricz Zsigmond. Megtekintette a gimnáziumot, illetve tájékozódott a gimn.-ban folyó tanítási munka felől is.”

Sp. Koll. Közig. Napló, 1929/30. 108. sorsz.
1930. május 11.

⁸ Sárospatak XX. évf. 19—20. sz. 1. lap, Sp. Ifj. Közlöny XLV. évf. ápr.—máj. szám, 176—177. l. A közölt naplóbejegyzéssel nagyjából azonos beszámoló a Sp. Ref. Lapok XXV. évf. 20. sz. 122. lapon.

⁹ T. i. Dr. Mátyás Ernő közigazgató.

¹⁰ Szabó Zoltán: *Móricz Zsigmond írói egyénisége* c. bevezető előadását lásd Sp. Ifj. Közlöny XLV. évf. ápr.—máj. sz. 159—163. l.

¹¹ A Sárospatakon, ceruzával írott felolvasás a Sp. Tud. Gyűjt. Nagykönyvtára Kt. 3120. sz. kézírata, közölve a Sp. Ifj. Közlöny LVIII. évf. 1—2. sz. 3—6. l. és Csillag, VIII. évf. 1954. 1904—1907. l.

¹² Huszonötven vettek részt rajta, főként tanárok és diákok.

9.

Budapest, 1930. V. 31.

Kedves Ernőm,
 köszönöm a kis képeket¹³ s a nagy szeretetet.
 Kézcsók, gyerekecskéknek csók
 téged ölel btod

Móricz

1 oldal, 23 × 29,5 cm, a Nyugat hivatalos
 papírján, sajátkezű irással.
 Sp. Koll. Közig. irattár, 1929/30.

A találkozásnak olyan mély és maradandó hatásai voltak, hogy egy év múlva a kollégium 400 éves jubileumi ünnepségének rendezősége Móricz Zsigmondot kérte fel az ünnepi óda megírására.¹⁴ Kiújult betegsége miatt a megbízást nem vállalhatta, ezért arra kérték, ha lehetséges, legalább résztvevőként legyen jelen az ünnepségeken. Ezt a meghívást köszönte meg az alábbi levélben.

10.

Kedves Barátom,
 fogadd hálás köszönetemet úgy a magam, mint feleségem nevében meg-
 tisztelő s kitüntető meghívásotokért.

Válaszom azért késett ennyire, mert fekvő beteg voltam s csak a napokban keltem fel. Most tehát egyre figyeltem magamat, merjek e vállalkozni ilyen mégis mozgásokkal járó utazásra. Különös, hogy a múltkori pataki kirándulásomnak ugyanez a lábbaj volt az akadálya.

A pataki iskola iránti szeretetemet akartam jelezni azzal, hogy a Nyugat mai számában megírtam egy furcsa históriát,¹⁵ amit nekem a kiállítás évében mesélt egy öreg tiszaháti pap rokonom. Boldog volnék, ha nem volna e kis mese, amiben azt hiszem több a mese, mint az igazság, — nem volna kellemetlen a patakiaknak.

Nagy szeretettel és örömmel emlékszem vissza a Rákóczy lovagvárban töltött kedves napokra. A nagyságos asszony feledhetetlen kedvessége valóban tökéletes illúziót adott a régi épületnek: a boldogboldog erdélyi úri házak nyugodt világának.

Szeretettel köszönt Benneteket s kis gyermekeiteket csókoljuk, igaz barátod.
 Kézcsók,

Móricz

Remélem a Kerek Ferkóra feljöttök?

Leányfalu 1931 szept 25.

1 oldal, 18×22 cm, fejnyomásos gépiró papíron, gépirással.
 Sp. Koll. Közig. irattár, 1931 32.

Az ünnepségekre végül is nem tudott eljönni. Ezután több éven keresztül nem is jött Patakra. Második látogatásáról csak nyomtatott híradásból értesülünk, mely szerint 1939 június 27-én, volt osztályának, az 1899-ben érettségizetteknek negyven-

¹³ Dr. Mátyás Ernőéknél volt szállva, náluk készültek a kis csoportképek, melyek másolatban megvannak.

¹⁴ Sp. Koll. Közig. napló, 1930.31. 28. szám.

¹⁵ Nyugat XXIV. évf. 18—19. sz. 321—326. l.

éves érettségi találkozásán megjelent Patakon, s látogatásakor éppen róla felelt az egyik érettségiző.¹⁶ A találkozáson nyert élményeit *Eltűnt ifjúság kacagó porában* című elbeszélésében öntötte irodalmi formába.¹⁷

Harmadik látogatására meghívás nélkül, Miklós testvére által bejelentve és az ő kíséretében érkezik, valóban kedves meglepetésként. 1940 január 23-i látogatásának körülményeiről értesülünk az alábbi kéziratoss közleményből:

„Kedves meglepetés, hogy a népfőiskola első napján megjelent közöttünk Móricz Zsigmond a kiváló magyar író és azonnal bele is kapcsolódott a népfőiskola munkájába. Kedves közvetlenséggel szólott az írói munkáról és felolvasta Barbárok című novelláját, melyet lélekzet visszafojtva hallgatott szeretetfalva¹⁸ és a látogatást tevő VII. és VIII. osztály. Móricz Zsigmond mesteri mintát adott arra, hogyan kell szépen olvasni.

Sp. Tud. Gyűjt. Adattárában jelzet nélkül.
Kérékvágás c. kéziratoss ifj. lap IV. évf. 3. sz. 4. oldalán, 1940. január 23.

Előadásának gyorsírással vázlatoss lejegyzett bevezető szavait adjuk az alábbiakban:

Móricz Zsigmond: Hogy ír az író?

Olyanról beszélek most, amit nem próbáltam. Visszaemlékezek arra az időre, amikor kis diák voltam Patakon. IV. gimnázista koromban hozzám jött egy VIII-os diák, hogy írjak neki verset. Tudtam, hogy tudok verset írni, de nem gondoltam, hogy látszik is rajtam. A verset megírtam, nem merem odaadni. Az író ott kezdődik, hogy nem mer írni. A tanár azt adja elő, amit tanult. Az a jó tanár, aki hozzá is ad, s előadás közben elfelejti azt, amit tanult. Az íróknak nincs iskolájuk. Az írás nem gondolatból születik, hanem izgalomból indul meg. Így születtek a „Barbárok“ és testvérei. Szociális izgalomból született meg a legtöbb írásom. Érez az ember valamit a közösségért, amit érettük akar kimondani. Ezért mentem nótagyűjtő útra Szatmár megyébe. Valóságos nótafákra találtam. Egy leány 90 nótát mondott egyfolytában. Ezen az utamon kérdezte egy asszony: mit szed az úr? Nótát meg mesét — feleltem. A nehézséget! Rossz kereset lehet. Ne féltsd te az urakat, szólott a férje, ingyen szedi a nótát s a városban pénzért adja. Nem kaptam ezekért a nótákért pénzt, nem is adtam ki. Azért kellett ez az út is, hogy bemehessek kis házakba, s megérezzem azt az életet, melyet ott élnek. A tarka cihák között jól éreztem magam. A novellák ennek a gyűjtőútnak eredményei. Láttam a szegénységet, ahol paszullyal, télen főtt kukoricával élnek. Láttam háziveszedelmeket. Egy alkalommal az öreg magyar Jankóról diktálja a mesét, amikor berohan egy fiatal ember késsel a kezében, s ezt ordítja: Levágom, vén kutya! Megszégyenülve ment ki a feldühödött ember, amikor észrevett engem, az idegent. A meny és anyós harca volt ez, s a meny az anyós ellen uszított. Ez a pillanat számtalanszor felvillan bennem. Megéreztem a zabolátlan, féktelen indulatot, ahogy átcsap rajtam. Ez indokolja: miért van barbár vadság írásaimban. Azért, mert töletek kaptam, a nagyapáitoktól. Érdekes a primitív ember élete. Primitív ember az, aki emberi érzéseiben nem tud uralkodni. Kultúrája van a primitív embernek. Mély az ősi nép, a pásztorok

¹⁶ Sp. Koll. Közig. napló, 1938/39. 143. sz. és Sp. Ref. Lapok XXXIV. évf. 27. sz. 155. l.

¹⁷ Pesti Napló 1939. júl. 2-i sz. Átvette a Sp. Ref. Lapok XXXIV. évf. 32. sz. 173—175. l.

¹⁸ A népfőiskolai jelképes község neve.

kultúrája. A pásztor másképpen dalol, mint a falu. A skálája is más. Nézzük meg a primitív pásztorok életét a Barbárok c. novellámban.

Sp. Tud. Gyűjt. Adattárában jelzet nélkül,
Kérékvágás c. kéziratos ifj. lap IV. évf. 3.
sz. 3. oldal.

Úgy gondoljuk, a három pataki látogatással kapcsolatos adalékok közreadásával hasznos segítséget adunk Móricz Zsigmond életrajza egyik homályos pontjának, a pataki iskolához való viszonyának tisztázásához.

Román János

Beregi középkori templomok

A magyar Alföld északkeleti peremén, a Kárpátok és az Alföld határán értékes középkori templomok húzódnak meg *Beregsurány*, *Csaroda*, *Márokpapi*, *Nagylónya*, *Tarpa*, *Vámosatya* csendes házsorai között. Méreteik kicsinyek, tornyuk többnyire hiányzik, de egyszerű kiképzésük külső és belső szerkezetében a középkori építőstílus jellegzetes formáival gazdagítják a XIII., XIV. és XV. század megmaradt emlékeit. — A tatárjárás utáni nagyszabású építőtevékenység, mely a XIII. század folyamán megkezdte hazánkban a pusztítás dűlásait helyreállítani, Bereg megyében is éreztette hatását. Ez a hosszantartó munka okozta, hogy a koragótika alkotásai jórészt egybeesnek a későrománnal és többnyire egyazon épületen is felismerhetők.

A templomok építése szoros összefüggésben áll a középkori szerzetesrendek teológiai elveivel és szokásainak gyakorlati életével. Az egykori Szt. János lovagrend, a ferencesek, domonkosok, majd a pálosok szerzetesrendjének épületcsoportjaihoz a kolostorépület, a templom, a gazdasági és melléképületek tartoztak. Idők folyamán a templom megmaradt, egyéb épületek eltűntek és csak a romok földalatti részei mutatják meg a régi formák összefüggését. A kövek nagyrészt a helységek lakosai új templomok és egyéb épületek építésére használták föl. Gyakran megtörtént, hogy a kitűnően összeállított alapokra újabb épületek kerültek. A templomok régi kriptái eltűntek. A beregsurányi templomot kivéve, nem található a nyoma templomalatti, vagy kolostor melletti sírboltnak. Bejárat, vagy lejárát sehol sem árulja el létezését.

A templomok *alaprajzának* tengelye kelet-nyugati irányú. Amennyiben ettől az irányvonalától valamit eltér, erre vonatkozóan tudnunk kell, hogy a középkorban a templomok tengelyének irányvonalánál az volt a szokás, hogy a templom apsisa arra a pontra néz, ahol a nap a templom védőszentjének nevenapján kel föl. Ehhez képest azoknak a templomoknak a hossz tengelye, melyek védőszentjének névnapja a nyári félévre esik, a valódi nyugat-keleti iránytól északra, melyeknek névnapja a téli félévre esik, délre tér el. — A nagyszabású városi alkotások hatása messzi kisugárzott a vidékre is. Alaprajzi elrendezésük, valamint egy-egy fontosabb részlet kiképzése ezeken a kisebb, egyszerűbb templomainkon visszatérve néhol megkapó szépségeket varázsol elénk. A templomok rendszeren téglalap alakú, egyhajós építmények és vagy téglalap, vagy a nyolcszög három oldalával záruló szentély fejezi be a templom hajóját. A *szentélyek* alacsonyabbak és többnyire megőrizték boltozatos formájukat. A hajó eredeti boltzata több helyen elpusztult és vízszintes deszkaltozattal pótolták. Ezeknek kazettás mezőit a népi találékonyosság és ügyesség díszes ornamentikával tölthette ki.

A templomok *oldalfalai* hatalmas falfelülettel zárják körül a templom belső terét. Az északi oldalfalakon nem is építettek a középkorban e vidéken ablakokat. Oka — valószínűleg — a hegyről jövő hideg szelek ellen történt védekezés volt. Az északkeleti Kárpátok koszorúja és messzelátszó havasai sokszor még nyár elején is hűvös szeleket bocsátanak az Alföld síkságai felé. — A középkori stíuselemeket legjobban a *kapuzatok* kőkeretei és az *ablakok* mérművei őrizték meg. A faragások gondos munkára vallanak és a gótikus stílus jellegzetes formáit mutatják, A templomhajók

ablakátörései számos változáson mentek át, annyira, hogy átalakításuk már nem is emlékeztet eredeti formájukra. Legjobban azonban a *szentélyek* őrizték meg eredetiségüket. Éppen ezért a *szentélyek* a legszebb részei a beregi középkori templomoknak. Csúcsívben végződő bordáik, megmunkált záróköveik, vállköveik, karcsú és mérműves ablakkereteik, szentségtartó fülkéik, — Csarodán falfestményeik — élénken érzékeltetik a kor stíluselemeit. A *támasztópillérek*, nemcsak a *szentély* körül, de a főhajó oldalfalaival is szervesen összeépített egészet alkotnak ívekre való elágazódás nélkül. A templomok közül a későbbi századok folyamán többet átépítettek. Az átépítés során, ha az alaprajzot megváltoztatták is és talán a régi ablakok is eltűntek, a középkori kapubélet mindig megmaradt.

A templomok *anyaga*, a csarodait kivéve, terméskő. A környező hegyek bő mennyiségben szolgáltatják már évszázadok hosszú sora óta ezeket az építőanyagokat. Színük sárgászörös, szürke és sötétszürke. — Az épületek lábazata a talaj fölött kb. egy méter magasságig vastagabb és gyakran faragott párkánydíszítés. Általában az épület sarkait, a falak alsóbb részeit, ajtókat, ablakok környékét, támpillérek oldalait gondosan faragott kődarabok alkotják. A diadalívek épségben maradtak, hatalmas íveikkel elválasztva a templomhajót a *szentélytől*. — Legtöbbet szenvedtek háború, tűzvész és egyéb pusztítás következtében a *tetőszerkezetek*. Legtöbb helyen fazsindely a fedőanyag, mely jól illeszkedik a gótikus építmény régies, itt-ott vakolat nélküli, a falazás technikáját jól érzékeltető falmezőihez.

Tornyokat általában nem építettek. Ahol kőtorony látható, későbbi alkotás. A templomok elé vagy mellé helyezett boronás fatornyok, *haranglábak* őrzik a harangokat. A fatornyok, — sudár, magas, hegyes végződésű alkotások, többször négy fiatoronnyal ellátva, — festői díszet adnak a lombtengerbe burkolt beregalji helységeknek.

A *reformáció* a templomok külső falazatain nem változtatott, legfeljebb a régi vallási jelképeket távolította el. A templom belsejében azonban már lényegesebb a változás, — különösen a *szentélyben*. Az oltárok helyébe padokat helyeztek el, szemben a hajó padjaival, hogy ekként megfeleljen a református istentisztelet követelményeinek és a gyülekezet minden tagja a diadalív egyik oldalához helyezett szószék felé irányíthassa figyelmét. A szobrokat eltávolították, a képeket bemeszelték, a sekrestyéket nem használták, nem is javították, a sekrestyeajtókat befalazták. Több helyen látható a *szentély* északi falába mélyített gótikus fülke: a szentségtartó. Később a falak mérszrétege alól előkerültek a falképek, melyeknek színeiből és formáiból megállapítható a festmény készítésének kora.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a beregi középkori templomok leginkább az *olasz gótika* hatását mutatják. Jellemző tulajdonságuk a higgadt szerkezeti komolyság, mely a falak és pillérek tömegszerűségének megőrzésével a konstruktív logika törvényeit az anyagban valósítja meg. Világosan áttekinthető csarnokaikon minden évszázad épített valamit. Művészeti értékük annyira, amennyit koruk stílusából épségben megőriztek.

Baksay László

ADATTÁR

A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása

1725—1729

A magyarországi protestánsok a XVII—XVIII. század fordulóján voltak történelmük mélypontján. Lélekszám tekintetében ekkor még felülhaladták ugyan a katolikusokat, de gyülekezeteik száma az 1608-tól, főként az 1670-től szakadatlanul folyt erőszakos templomfoglalások következtében ezidőtájt süllyedt a legalacsonyabbra. A századfordulón a protestánsok megsemmisülése feltartóztathatatlanul látszott. A klérus és a dinasztia egyesült hatalmát a protestantizmus, mint vallási és politikai ellenfél végleges megsemmisítésében sem törvény, sem politikai tekintet nem gátolta és nem mérsékelte.

A Rákóczi-szabadságharc korszakalkotó fordulatot hozott az ellenreformáció s ezen belül a templomfoglalások jellegében és menetében. Leverettetése ellenére is a szabadságharc hozta létre azt a helyzetet, hogy a klérus változatlan törekvését: a protestánsok kiirtását, az uralkodó mérsékelni kényszerült, előbb az ország konszolidációja, majd az uralkodóház érdekei (Pragmatica Sanctio) miatt, később pedig a birodalomra mind hátrányosabb külpolitikai helyzet következtében.

Hozzávetőlegesen 600-ra tehető a szabadságharc alatt újjáéledt evangélikus és református eklézsiák száma. Az eklézsiális birtokállománynak ez a rendkívül nagyméretű növekedése, ha messze alatta maradt is az 1608 és 1703 közt elvett templomok számának, s még az 1670-től elfoglaltak összegét sem érte el, arra mégis elegendő volt, hogy fedezze, sőt meghaladja azt a templomvesztést, amely 1703—1781 között állott elő. A Rákóczi-szabadságharc juttatta a protestánsokat abba a viszonylagosan kedvező helyzetbe, hogy a kiirtásukra és a *Regnum Marianum* megvalósítására törő klérussal vívott élet-halálküzdelmük XVIII. századi második szakaszából nem folyton növekvő templomvesztéssel, hanem az 1703-as állapothoz viszonyítva mintegy másfélszáz körüli többlettel kerüljenek ki.

Ennek a magyarság életében számos téren nagy horderejű küzdelemnek a menétét a templomfoglalások statisztikai tükrében az alábbi egykorú adatokkal szemlél-tetjük.

Az elfoglalt templomok száma:

1608—1647 között mintegy	300 ¹
1647—1681 között mintegy	900 ²
1681—1721 között mintegy	412 ³
1721—1744 között mintegy	77 ⁴
1744—1768 között mintegy	186 ⁵
1768—1781 között mintegy	10 ⁶
1608—1781 között összesen:	1885.

Az 1681—1721 közötti 412 templomfoglalásból 140 esik az 1715—1721 közötti évekre,⁷ míg az 1703—1711 közötti pro-contra, ill. az 1711—1715 közötti templomfoglalásokból hozzávetőlegesen 30-ra becsüljük azoknak a templomoknak a számát, amelyek véglegesen katolikus tulajdonban maradtak. E 170-et levonva a 412-ből, 242 templomfoglalás esik az 1681—1703 közt eltelt időre.

A Rákóczi-szabadságharc előtt tehát elfoglaltak

1608—1647 között mintegy	300
1647—1681 között mintegy	900
1681—1703 között mintegy	242
1608—1703 között összesen mintegy	1442
	templomot

A Rákóczi-szabadságharc után pedig

1703—1721 között mintegy	170
1721—1744 között mintegy	77
1744—1768 között pedig	186
1768—1781 között mintegy	10
1703—1781 között tehát	443
	templomot

A szabadságharc alatti templomszaporulat mintegy	600
az 1703—1781 közötti templomfoglalás mintegy	443
a viszonylagos többlet	157

*

Bár a szatmári békekötés biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, a szabadságharc után a klérus befolyása alatt álló országgyűlések s a király is nem a protestánsok vallásszabadságát biztosító 1608. és 1647. évi törvények szerint, hanem az *Explanatio Leopoldina* alapján az 1681. és az 1687. évi törvényeken belül értelmezték ezt. Az 1712—15. évi országgyűlés a klérus diktálta értelemben hozta meg a vallásügyre vonatkozó törvénycikkeket. A 30. t. c. kivette a protestáns vallásügyeket az országgyűlési tárgyalások köréből és a felségjogok közé sorolta, azzal a megszorítással, hogy sérelem esetén kiki csak a saját, de nem felekezete, nem a közösség nevében folyamodhat orvoslásért a királyhoz. A 31. t. c. megtiltotta, hogy a protestánsok az uralkodó előzetes tudta és beleegyezése nélkül zsinatot vagy bármely címen gyűlést tarthassanak, pénzadományokat gyűjthessenek. A sérelmek felülvizsgálására bizottságot küldött ki ez az országgyűlés és az 1721-ben *pesti commissio* név alatt működött.

A gyűlések tartására vonatkozó tilalom áthágása adott okot a protestáns superintendensek, seniorok, prédikátorok és eklézsiák országos összeírására, melyből — az előzmények ismertetése után — ez alkalommal csak a reformátusokat illető adatokat közlöm a Helytartótanácsához az 1725—1729. években befutott vármegyei jelentések alapján.⁸

A kancellária 1717 júliusában széleskörű nyomozást rendelt el a Komárom megyei református egyházi és világi vezetők ellen, mert vallási sérelmeik, az elfoglalt templomok ügyében az uralkodóhoz beadandó folyamodvány és a kiküldöttek költségei fedezésére tervezett gyűjtés megtárgyalása végett ez év április 2-án Komáromban, 4-én pedig Magyar Kossa Péter, a samarjai egyházkerület superintendense aranyosi paróchiáján engedély nélküli gyűléseket tartottak.⁹ 1723-ban a zemplénmegyei reformátusokat jelentették fel az ottani katolikusok a sárospataki kollégium ügyeiben és a Tállyán tartott összejövetelek miatt.¹⁰ Azonban egyik gyűléstilalom-áthágás és vizsgálat sem vont maga után országos kihatású rendelkezést. Erre a Pathai Baracsi János dunamelléki református superintendens részéről a király előzetes tudta és beleegyezése nélkül 1725 április 8-ra összehívott és megtartott *pataji synodus* adott okot és alkalmat.

Pathai B. János, arra való hivatkozással, hogy túl van már 90. életévén, elaggott és elerőtlenedett volta miatt alkalmatlan a superintendensi tisztség továbbvitelére, beadványában azt kérte Pest-Pilis-Solt vármegye vezetőségétől, hogy engedélyezze a lemondás elintézésére tartandó gyűlést, s az esetleges gyanúsítások elkerülése végett két katolikus férfit küldjön ki oda.¹¹ A vármegye Bencsik Mátyás szolgabíró és Borstovics György esküdtet delegálta. A kiküldöttek Patajon öt esperest és mintegy húsz prédikátort találtak együtt, a gyűlésen mindvégig jelen voltak, sőt az egyik házassági ügyhöz hozzá is szóltak. A vármegyéhez beadott 1725 június 20-i keltezésű jelentésükben előadták, hogy e gyűlésen az esperesek egyházlátogatási beszámolóit, néhány házassági ügyet és a prédikátorok elhelyezését tárgyalták.¹²

Az egyik házassági ügy *Mácsai Mihály* foktői prédikátoré volt, akit esperese, ifj. Pathai János 1725 március 20-án kelt idézőlevelével állásvesztés terhe alatt rendelt be „azon szent synodusra, a venerabilis presbyterium eleiben” feleségével, Sámuel fiával és két helybeli tekintélyes emberrel együtt. Mácsai Mihály az idézőlevelet átadta *Barbacci Ferenc*nek, a kalocsai érsekség generális vikáriusának, Barbacci kapva kapott az alkalmon, a tiltott gyűléstátról nyomban jelentést küldött az uralkodóhoz, hozzácsatolva Mácsai Mihály idézőlevelét. Jelenlétében hangsúlyozta, hogy a szomszéd megyékből prédikátorokat, földesuraik előzetes tudta és beleegyezése nélkül több jobbágyot is beidéztek erre a törvényellenesen megtartott gyűlésre, ahol feltehetőleg a közjó súlyos kárára és sérelmére s a katolikus egyház hátrányára vonatkozó dolgokat is tárgyaltak. Ezért arra kérte az uralkodót, mint az egyház legfőbb patrónusát és a római katolikus vallás főprotektorát, hogy a bekövetkező bajok és nyilvános skandalumok elkerülése végett az ilyen gyűléseket szigorúan tiltsa be, s áthágóit sújtsa a törvény szerinti büntetéssel.¹³ III. Károly 1725 május 24-én kiadott rendeletével szigorú vizsgálat megtartására utasította a Helytartótanácsot.¹⁴ Pest megye június 4-én terjesztette fel ez ügyben a Helytartótanácsról kért jelentését. Leírja benne, hogy Pathai János kérelme folytán az agg superintendens lemondására való tekintetből adott engedélyt a gyűléstartásra, amelyen kevesen vettek részt és a kiküldött két hivatalos tisztviselője mellékelte nyilatkozatából megállapítható, hogy a felsoroltakon kívül más ügyet, a római katolikus egyházzal és a hazai törvényekkel ellenzőket pedig éppen nem tárgyaltak.¹⁵

A Helytartótanács július 21-én kelt leiratában csodálkozásának adott kifejezést, hogy Pest vármegye, mintegy meglepedve az 1715. évi 31. t. c.-ről, engedélyt adott a superintendensnek a gyűléstartásra, holott a király tudta és beleegyezése nélkül semmiféle gyűlést sem tarthatnak az akatolikusok, s amikor a vármegye megbízottakat küldött ki erre a törvénytiltotta gyűlésre, nemcsak hogy hallgatagon egyetértett a helvét hitvallásúak e gyanus és skandalózus merényletével, hanem még menteni is igyekezett őket, midőn előbbeni jelentésében azt állította, hogy a római katolikus egyházzal és a hazai törvényekkel ellenző ügyeket nem tárgyaltak ott. Pedig néhány helyett huszonötön gyűléseztek, a római katolikus egyház sérelmével járó házassági ügyekkel foglalkoztak, s ami végett összehívták a gyűlést, a superintendens lemondását nem is tárgyalták. Mindez vajon nem gyanus és skandalózus-e, nem törvényellenes és nem büntetendő-e? Ezért a Helytartótanács nemcsak rosszalja a vármegye eljárását, hanem szigorúan megint, hogy a jövőben óvakodjék hasonló tettektől, s az idézett törvénycíkket pontosabban tartsa és tartassa meg.¹⁶

A Helytartótanács — ugyancsak július 21-én — az uralkodóhoz intézett felterjesztésében részletesen ismertette az ügy eddigi menetét és intézkedéseit. Azt javasolta, hogy mivel e törvény által tiltott, eléggé népes gyűlés a házassági ügyek tárgyalásával a római katolikus egyházra sérelmes, egyéb ügyek privát megbeszélése folytán gyanus, a közre nézve skandalózus, és mert az idézett törvény áthágásával mind a saját, mind az ágostai hitvallásúaknak ösztönzést adott, valamennyi résztvevő seniort, prédikátort, főként a vármegyét is vakmerően megcsaló vezetőjüket, a superintendens, a törvény szelleméből folyó büntetéssel sújtsa.¹⁷

III. *Károly augusztus 9-i resolútiójával országos vizsgálatot rendelt el* a protestánsok superintendensei s hasonló tisztségviselői számának, jogkörének és a kormányzásuk alá tartozó prédikátorok számának kivizsgálására. A rendelet szövege a következő: „... Kegyelmesen vettük az akatolikusoknak Pest vármegyében tartott bizonyos összejövételéről az elmúlt hónap 21-én kelt tájékoztatást, melynek összefüggéseit megértve elrendeljük, hogy a vétkeket az ország érvényes törvényei szerint büntesse meg (t. i. a Helytartótanács). Egyébként mivel híveink előbb idézett levelükben superintendensnek nevezik a helvét hitvallású pataji prédikátort és mivel esetleg mások is vannak Magyarországon, akik ugyanilyen nevet és előjogokat igényelnek a maguk számára, ezért híveink mind a nevezett patajit, mind a netán superintendensi avagy más hasonló tisztség nevét és előjogát igénylőket lakhelyük vármegyéje révén állíttassák elő és hallgattassák ki: kinek a hatalmából, ki által, milyen jogkörrel és előjogokkal tétettek ilyenekké? továbbá hogy kitől függenek a vallásukat illető ügyekben, s hány prédikátor van kormányzásuk alatt? Mindezekről híveink alázatosan küldjék be tájékoztatásukat hozzánk... Kelt Bécs, 1725 augusztus 9.”¹⁸

A Helytartótanács augusztus 18-án körrendeletben közölte a vármegyékkel az uralkodó resolútióját.¹⁹

Pest vármegye alispánja szeptember 10-én maga hallgatta ki Ráckevén Pathai János superintendenst, aki a megyei közgyűlésre agkori gyengesége miatt nem utazhatott be. A hozzáintézett nyolc kérdésre adott feleletét az alábbiakban foglaljuk össze. 1. Superintendenssége Jézus Krisztus és az apostolok rendelésén alapszik és azt szolgálja, hogy az egyházban mindenek ékesen és szép renddel legyenek. 1691-ben választották meg erre a tisztségre, mely már a reformációtól fogva megvolt, s az 1608. évi diétán törvénybe is iktatták. 2. Előjoga és jogköre nem világi javak bírásában áll, hanem az eklézsiáknak, a prédikátoroknak és a híveknek a kánonok és a Helvét Hitvallás szerinti igazgatásában. 3. A bibliából vett kánonoktól és az egyházkerülete lelkészei által alkotott gyűléstől függ. 4. Igazgatása a Dunán innen Pest-Pilis-Solt vármegyére terjed ki, a többi helyeken lakó reformátusokat nem tartja szükségesnek név szerint előszámlálni. 5. Rajta kívül nincs superintendens Pest vármegyében. 6. Pest vármegyében három senior van, kik között az első a helyettese és utódja. 7—8. A seniorok alatt lévő prédikátorok számának és nevének felsorolását — mint a 4. feleleténél is — nem tartja szükségesnek, mert a Helytartótanács parancsolata erről nem szól, de nem is tudná előszámlálni, míg szorgalmasan utána nem jár.²⁰

Pest vármegye szeptember 19-i felterjesztésében válaszolt az augusztus 7. és 18-i rendeletekre, s jelentéséhez csatolta a superintendens kihallgatásáról felvett jegyzőkönyvet, továbbá a vármegye protestánsainak e két rendelettel kapcsolatos declaratioját. Az augusztus 7-i rendeletre vonatkozólag a megye jelentette, hogy a generális vikáriussal karöltve felül fogja vizsgálni a *pesti commissio* ideje óta a vallásügyi helyzetben előállott túlkapásokat, melyeket meg fog szüntetni, s a rendelet áthágóit meg fogja büntetni. A 18-i rendeletre megjegyezte, hogy az elerőtlenedett superintendenst az alispán hallgatta ki. Közölte, hogy a vármegyei közgyűlés nehezményezte ugyan a protestánsok declaratioját, mert a közösség nevében szerkesztették, tehát ellenkezik az 1715. évi 30. t. c.-kel, de felküldi, hogy megtudhassa a Helytartótanács álláspontját, mitévők legyenek a jövőben hasonló esetekben.²¹

A Pest megyei protestánsok négy pontban fejtették ki a fenti két rendeletre vonatkozó álláspontjukat: 1. Megértik az uralkodó intentióját, hogy a vallásügy a pesti bizottság működése előtti és alatti helyzetben maradjon. 2. Ebben a megyében emberemlékezet óta gyakorlatában voltak mindannak, amiket az uralkodó és a Helytartótanács túlkapásoknak minősít, mert azok élvezetében az ország törvényei és a királyi végzések erősítették meg őket. 3. Az 1691. és az 1701. évi resolútiók csak kormányzati határozatok, melyeket a király sohasem írt alá, országosan sem hirdették ki, országgyűlési tárgyalás alá sem bocsátották, ezért az 1715. évi 30. t. c. királyi magyarázatoként nem fogadhatók el, hanem legfeljebb országgyűlési határozatok és magyarázatok ezek a törvénycikkekhez, ahogy ezt a protestánsok már a pesti commissióban kielégítő módon bebizonyították; az erre vonatkozó iratok a bizottság aktáihoz vannak csatolva. 4. Ami pedig a superintendenseket illeti, az 1608. évi koronázás előtti törvénycikket az 1681. évi 25. t. c. is megújította, de ennek érvényessége, más kérdésekkel együtt, az uralkodó resolútiójától függ, a döntés őt illeti meg, s amíg ez be nem következik, a pesti commissio előtti és alatti helyzet az irányadó.

III. Károly a Helytartótanács augusztus 7-i felterjesztésére (melyben ez jelentette, hogy az uralkodó rendelete alapján a megyéknél és a diocesanusoknál megtette a kellő lépéseket a nem artikulás helyeken működő protestáns prédikátorok eltiltására), október 4-i mandátumában válaszolva hangsúlyozta, hogy csak azokat a lelkészeket kell a szolgálattól eltiltani, akik nem voltak annak gyakorlatában a *pesti commissio* előtt és alatt.²²

A vármegyék vonatottan és hiányosan tettek eleget a prédikátorokra vonatkozó összeírási rendeletnek. 1725-ben csak tizennégy megye küldötte be jelentését, közülük is csak Bars mellékelte a prédikátorok és eklézsiák névjegyzékét²³ Tolna²⁴ és Baranya²⁵ csupán az egyházak nevét sorolta fel. Bereg²⁶ és Kővár²⁷ megelegetett a prédikátorok számának közlésével, hét megye pedig elegendőnek tartotta, ha annyit jelent, hogy superintendens nem lakik a vármegyében.²⁸ A Helytartótanács a Pest megyei jelentéshez csatolt Pathai-féle jegyzőkönyvből megállapította, hogy ott Pathai János superintendens, Nógrád megye²⁹ jelentéséből pedig, hogy itt Hoicsy János ág. ev. senior vonakodik összeírni a kormányzásuk alá tartozó egyházak és lelkészek névsorát.

Az uralkodó október 30-i mandátumával megsürgette az összeírási rendelet végrehajtását.³⁰ Ennek következtében a Helytartótanács 1726 január 28-án külön-

külön utasította a vármegyéket az előírás szerinti kimutatás beküldésére,³¹ Pest és Nógrád megyéknek szigorúan meghagyva, hogy ha a superintendens ill. a senior az uralkodó rendeletének kijátszásával továbbra is vonakodnék a kívánt adatokat megadni, hatósági vizsgálattal a megye maga állítsa össze a prédikátorok név- és helyszerinti kimutatását.

A sürgetésnek sem lett meg a kellő foganata, Pest³² és Nógrád³³ megyéken kívül 1726-ban csak Kraszna³⁴ és Zólyom³⁵ küldött kielégítő prédikatori névjegyzéket, míg Árva³⁶ és Esztergom,³⁷ mivel területükön superintendenst nem találtak, rövid nemleges jelentést terjesztett fel.

III. Károly október 30-án,³⁸ majd december 13-án³⁹ ismét megsürgette a tájékoztatást a Helytartótanácsnál. Ez december 16-án⁴⁰ küldte fel első, 1727 november 14-én második információját.⁴¹

1727-ben egyetlen megyétől sem érkezett jelentés. Az uralkodó november 27-én kelt madátumában megróttá a Helytartótanácsot, amiért tizenegy hónap múltán sem küldte fel a kért és ígért további tájékoztatást, holott ennyi idő alatt a távoli, még inkább a közeli megyék is beküldhették volna a prédikátorok összeírását. Elrendelte azért, hogy két hónapon belül a hátralékos megyék jelentéséről is küldje be információját. Miután pedig elégtelennek és hiányosnak tartotta Kermann Dániel ág. ev. superintendens nyilatkozatát, mert nem írta össze prédikátorai névsorát, és nem fogadta el Nyitra megye magyarázatát, hogy a *miavaiak fenyegető ellenállása* miatt nem kényszeríthette a superintendenst, megparancsolta a megyének, hogy a kimutatást multhatatlanul szerezze be.⁴²

A Helytartótanács december 5-én⁴³ szigorú parancsot adott ki a prédikátorok név- és helyszerinti összeírásának haladéktalan végrehajtására és beküldésére. Erre 1728 május 9-ig tizenhét, 1729 februárjában egy megye küldte be a királyi parancsnak megfelelő prédikatori névsort.⁴⁴ Szatmár megye még 1732 április 17-én is csak ígérgette a részletes kimutatás elkészítését, tizenkét megye részéről pedig eddig az időpontig sem található meg a jelentés vagy kimutatás.⁴⁵

A vármegyék nehézkes, vontatott adminisztrációja folytán az uralkodó és a Helytartótanács majdnem négy évi erőfeszítése után is csak harminchét megye jelentése futott be. Ezek mellett mellékletként két (*Pathai B. János* dunamelléki és *Kocsi M. István* samarjai) superintendens, három (*Thury Sámuel* abauji, *Pósházy István* zempléni, *Diószeghy K. György* ungi) superintendens-senior és négy (*Gyimóthy István* pápai, *Keresztúri Lukács* szabolcsi, *Kisvárdai P. János* debreceni, *Bessenyei István* érmelléki) seniornak az 1725 augusztus 9-i resolútióban előírt kérdésekre adott részletes nyilatkozatát találjuk, míg hat (a barsi, beregi, bihari, mezőföldi, veszprémi, vértessaljai) senior csupán pár szavas feleletet adott.

A superintendensek és seniorok a Pathai B. János superintendens 1725 szeptember 10-i nyilatkozatában foglaltak szerint, de bővebben fejtik ki tisztségük bibliai és magyar jogi alapjait, rendeltetését és célját. *Kocsi M. István* superintendens és *Gyimóthy István* senior leírják megválasztásuk történetét, utalva arra is, miként folyt le a prédikátorok szavazása, a szavazatok összegyűjtése ill. felbontása, amióta gyűléstilalom van. Mindannyian felvázolják előjogaikat és jogkörüket, mely nem méltóságban vagy világi javak bírásában áll, hanem az egyházi kánonok szerinti szolgálatuk elvégzésében. Hatáskörükbe tartozó ügyek: a reájuk bízott egyházak, iskolák, prédikátorok kormányzása, évenkénti vizitációja, az üres eklézsiák betöltése, a prédikátorok tudományának megvizsgálása, felavatása, elhelyezése, erkölcsökre való felügyelet, a házassági ügyek letárgyalása stb. Kijelentik, hogy a bibliai rendelkezés szerint engedelmessé válnak a világi hatalmat megtestesítő uralkodónak. Szolgálati ügyekben kánonaiktól és az őket megválasztott egyházi közösségeiktől, a seniorok superintendenseiktől függenek, s valamennyiüket leválthatják az őket megválasztók, ha tisztükben szabálytalanul járnak el. Mindannyian közlik az igazgatásuk alá tartozó prédikátorok név- és helyszerinti katalógusát.

A király és tanácsosai e nyilatkozatokból eléggé világos képet alkothattak maguknak a reformátusok egyházkormányzati szervezetéről, a superintendensek és seniorok jog- és hatásköréről, a kimutatásokból pedig megközelítően megállapíthatták a superintendenciák kiterjedését, egyházközségeik és prédikátoraik számát seniorátusokként és vármegyénként, ami a Helytartótanácsnak fontos támpontul szolgált ama terve előkészítésében és végrehajtásában, hogy a nyugati 11 vármegyében és a török alól felszabadult területen a protestánsok vallásgyakorlatát az artikuláris helyekre korlátozza. Nyilvánvaló zavart okozhatott a superintendensek nagy száma. Az *I. Carolina Resolúció* (1731 március 21.) függőben is hagyta a döntést ebben az ügyben.

A reformátusoknak ekkor három tényleg működő superintendensük volt: *Kocsi Major István a samarjai, Pathai Baracsi János a dunamelléki és Zoványi P. György a tiszántúli egyházkerületben. A dunántúli egyházkerület seniorai azonban superintendensüknek tartották Hodossy Sámuelt, bár tőlük távol, Szikszón élt. Abaúj és Torna vármegye superintendensnek jelentette Thury Sámuel abaúji seniort, aki különben maga is „superintendens avagy senior”-ként titulálta magát nyilatkozatában. Zemplén vármegye Pósházy István zempléni, Ung vármegye Diószeghy K. György ungi, Torna, Kis-Hont és Borsod vármegyék Szokolyai Hartó István borsodi, Komárom vármegye Valesius Antal János komáromi, Zala vármegye Deáki István veszprémi és Csongrád vármegye a makói seniort jelentette a Helytartótanácsnak superintendensi címmel és jogkörrel működő tisztségviselőnek. Összesen tehát tizenegy személyt tarthatott superintendensnek a király és a Helytartótanács a vármegyei jelentések alapján.*

Az *I. Carolina Resolutio* kiadása után az uralkodó 1732 március 3-i rendelete nyomán a Helytartótanács 1732 március—május hónapokban közölte a vármegyékkel, hogy tiltsák meg a területükön élő superintendensek ill. seniorok működését mindaddig, míg tisztségük viselésére és működésükre a királytól engedélyt nem kérnek és kapnak.⁴⁶ Ennek következtében Baranya,⁴⁶ Borsod⁴⁶ és Zala vármegyék meg is tették intézkedésüket, bár ez utóbbi esetben *Deáky István* veszprémi senior erősen tiltakozott a szolgabíró előtt, hogy ő nem superintendens, hanem csak senior és *Hodossy Sámuel* superintendenstől függ.⁴⁶ Csongrád vármegye, miután a „makói superintendens” Csanád vármegyében lakik, a megyében élő prédikátorokat tiltotta el a neki való engedelmességtől.⁴⁶ Szatmár vármegye mentegette magát, hogy nem áll módjában eltiltani a Közép-Szolnok vármegyében székelő superintendensét.⁴⁶

A protestáns kiküldöttek 1733 február 22-i audienciájukon adták át III. Károlynak Ráday Pál által készített folyamodványukat, melyben kifejtették az *I. Carolina Resolutio*ra vonatkozó észrevételeiket és kérték a superintendensek számának megállapítását.⁴⁷ A király március 6-án e beadványt véleményezésre a Helytartótanács-hoz tette át. Ez felterjesztésében részletesen foglalkozott a protestánsok elaborátumával, főként a superintendensek kérdésével. A felterjesztés gondolatmenetét az alábbiakban ismertetjük.

A Helytartótanács szerint az ágostai hitvallásuk öt, a helvét hitvallásuk négy superintendens engedélyezését kéri. E tisztség náluk inkább tiszteletbeli, mint szükséges. A superintendens hatásköre a lelki (spiritualis) ügyekben semmi, a folyó (temporalis) ügyekben pedig csekély, s főleg prédikátoraik felavatására, elhelyezésére, erkölcsükre való felügyeletre, a vétkek megbüntetésére terjed ki, melyet ősi szokásuk szerint együtt gyakorolnak a világiakkal, közösségeikkel s a seniorokkal. Miután pedig az uralkodó resolúciója értelmében világi ügyekben a világi hatóságok illetékessége alá tartoznak, prédikátoraik erkölcsi kihágásaira superintendenseik nélkül is eléggé ügyelnek, lelki ügyekben pedig alig van tennivaló, mert a kérésztelés helyes végzése tekintetében a felülvizsgálat az archidiakónusokat illeti meg, házassági ügyekben viszont a megyés-püspökök illetékesek eljárni, a Helytartótanács úgy véli, a superintendensi tisztséget legjobb volna megszüntetni. Mivel azonban az uralkodó ebben az ügyben már a protestánsok javára döntött, érvényesüljön e rendelkezés, hogy ne mondhassák, a resolúciónak csak a katolikusokra kedvező pontjait hajlják végre.

A *Resolutio* 2. pontja alapján azért is engedélyezni kell a superintendenseket, — mondja a Helytartótanács — mert a protestánsok vallásgyakorlatának az artikuláris helyekre való korlátozását csak a 11 vármegyére mondotta ki az uralkodó, a többire — bár ez kívánatos volna — még nem rendelkezett. Miután a 11 vármegyében csak 22 ágostai hitvallású prédikátor marad, elegendő számukra egy superintendens, a helvét hitvallásúaknak pedig, mivel ezekben a vármegyékben gyérebben laknak, superintendensre itt nincs szükségük. Ha az uralkodó a jövőben az 1681. évi 26. t. c.-ben megnevezett és meg nem nevezett vármegyékre és városokra nézve is dönteni fog a protestáns vallásgyakorlat korlátozása ügyében, akkor az ágostai hitvallásuk a helvét hitvallásúakkal paritásban lesznek, s így az a superintendens, akit az ágostai hitvallásuk ama vármegyék számára kérnek, amelyekben Kassa, Eperjes, Lócse, Késmárk, Bártfa és Szeben szabad királyi városok vannak, egyszersmind Pozsony, Sopron, Modor városok prédikátoraira is felügyelhet. Így négy-négy superintendense lesz mindkét felekezetnek; nem egymástól elkülönített és annyi vármegyében és

egyházkerületben, ahogyan kívánják és az elmúlt felkelés idején — a római katolikus püspökökkel való versengésből — felosztották. Ezt a felosztást az 1715. évi 31. t. c. megsemmisítette ugyan, tényleg azonban fennáll. Az új és jövőbeli superintendensek ügyében ne adassék ki semmiféle kiadvány vagy akár decretum, sem diploma formájában való olyan beleegyezés, mint amilyennel rendelkeztek az ország egykori mágnásai és nemesei, még a palatinusi szekta követői is, hogy ne kaphassanak ismét erőre és ne erősödjenek meg a római katolikus vallás kárára. Ennélfogva engedélyezze (*permissive duntaxat et tollerative*) a superintendensek működését kifejezetten abból a célból, hogy a resolutio 5. pontja értelmében lelkészeik erkölcsére felügyeljenek, a vétkeseket megbüntessék, de megélhetésük végett semmiféle címen se terheljék újabb terhekkel a népet, hanem mint superintendensek is elégedjenek meg eddigi javadalmukkal. Kötelezze a felség a protestánsokat, hogy megválasztott superintendenseiket tudomásulvétel, nem pedig megerősítés vagy jóváhagyás végett, esetről-esetre jelentsék a Helytartótanács közvetítésével az uralkodónak.

A következőkben a Helytartótanács visszautasítja a protestánsok beadványának a decretalis esküre, a házassági ügyekre, a prédikátorok keresztelési vizitációjára vonatkozó érveléseit. Azt követeli, hogy amilyen készséggel figyelik és valósítják meg a resolutio számukra kedvező pontjait, ugyanúgy tartsák és tartassák meg a reájuk nézve kedvezőtleneket is, s ne csak szóval, amint folyamodványukban teszik, hanem valóban is engedelmeskedjenek a királyi parancsnak. Ha pedig sérelmi esetekben az uralkodóhoz fordulnak egyoldalú panaszaikkal és síránkozásaikkal, ezt mindenki a maga, ne pedig a közösség nevében tegye.

Befejezésül hangsúlyozza a felterjesztés, hogy a protestánsok ismételt követelésesei igazságtalanok és törvényellenesek, ezeket többé figyelembe sem kell venni és nem kell abbahagyni a protestánsok által a királyi explanatiók ellenére bitorolt templomok, paróchiák, iskolák visszafoglalását a 11 vármegyén kívül az ország többi részében sem.⁴⁸

A Helytartótanács e javaslat alapján rendezte III. Károly 1734 október 20-i resolútiójával a protestáns superintendensek jogkörét és számát, *felekezetenként négy-négy superintendens*t engedélyezve. A protestánsok végrehajtották a szükségessé vált egyházszerkezeti változtatásokat. A reformátusok *Kocsi Major István* superintendensége alatt egyesítették a dunántúli és a samarjai egyházkerületeket, a tiszáninneri seniorátusok pedig egységes egyházkerületi szervezetet alkotva *Szentgyörgyi Sámuel* rimaszombati lelkipásztor személyében superintendenset választottak. Egyébként az 1734 november 5-én tartott bodrogkeresztúri konvent határozataként, a fenyegetett helyzetben a védekezés sikere érdekében, a világi elem érvényesítette részvételét mind a négy superintendencia kormányzásában.

A prédikátorok és eklézsiák névsora a Helytartótanács kezében stratégiai eszközé lett a protestáns vallásgyakorlat tervszerű, fokozatos visszaszorítására. Amilyen türelmetlenséggel terjesztette fel javaslatait működése kezdetétől fogva az uralkodóhoz, az *I. Carolina Resolutio* kihirdetése után ugyanolyan tüzzel irányította megyéről-megyére a protestáns templomok elfoglalását s a prédikátorok elűzését. A 11 vármegyén kívül és megelőzőleg, az *I. Carolina Resolutio* aláírása után két hétre, április 6-án Baranya vármegyének kiadott rendelkezésével⁴⁹ megkísérelte végrehajtani programját a töröktől visszafoglalt területen is. Baranyában a vármegye április 28-i közgyűlése által kiküldött szolgabíró és esküdt június 15-ig hatvanegy templomot pecsételt le, ötven prédikátor és tizenegy iskolamester működését tiltotta meg, s túlbuzgalmában tizennégy olyan faluban is kihirdette a református vallásgyakorlat megszüntetését, ahol templom sem volt.⁵⁰ Az elégedetlenség a zendülés mérvét kezdte felvenni, úgyhogy a Haditanács is közbelépett,⁵¹ majd pedig *Mocsai János* nagyharányi prédikátor és senior — nyilván sugalmazásra⁵² kiadott — július 23-i kurrensének hatása alatt a nép a templomok egy részét visszafoglalta.⁵³ A Helytartótanács kísérlete kudarcot vallott s nem rajta múlt, hogy a templomfoglalás nem folytatódott tovább az 1681. évi 26. t. c.-ben meg nem nevezett országrészekben, a töröktől visszafoglalt területeken. Az északi és nyugati 11 vármegyében azonban 1733-ra végrehajtatta a protestáns vallásgyakorlatnak az artikuláris helyekre való korlátozását.

A prédikátorok és eklézsiák összeírását retorziós egyházpolitikai célból rendelték el. Értéke és jelentősége azonban messze túlmege ezen. Egyházi, vallási vonatkozásain kívül értékes dokumentumok ezek a kimutatások az ország protestáns népének akkori kulturális helyzetére, s hiteles adatokként használhatók nemzetiségi,

települési, sőt szociális vonatkozásban is. A protestáns nép intenzív vallási és kultúrigényéről tanuskodnak ezek a névsorok, amelyek szerint apró falvak, törpe eklézsiák is fenntartanak lelkészi, vagy iskolatanítói állást. Értékesek ezek a kimutatások azért is, mert névszerint örökítik meg az akkori közművelődés munkásait, a nemzeti kultúra, sőt politikai magatartás hirdetőit. Ezt megelőzően *Debreceni Ember Pál* állította össze a református eklézsiák névjegyzékét seniorátusokként, de nem sorolta fel a prédikátorok és léviták nevét, s nem rögzítette az egyházközségek fennállásának avagy megszűntének pontos idejét, csupán számbavette, hogy a reformáció óta melyik egyházmegyében melyik egyházközség virágzott.⁵⁴ Az 1725—1729-es összeírás irataiból pontosan meghatározható az egyházközségek fennállásának, a prédikátorok s léviták szolgálatának az ideje és mindkét adat sok eklézsiánál oszlatja el az eddig fennállott homályt és hiányt. Az összeírások hitelességét növeli, hogy az egyházkerületek és egyházmegyék hivatalos vezetői: *a superintendensek és seniorok maguk állították össze*. Az elmaradt, ill. feltárni nem sikerült vármegyei jelentések hiányait, az egyes seniorátusok hiányzó egyházközségei számát a névsor végén közölt kimutatásban igyekeztem pótolni.

Dunamelléki Superintendtia⁵⁵
Superintendens: Pathai Baracsi János

1. ALSÓBARANYAI SENIORATUS⁵⁶

SENIOR: *Keszi István* kopácsi prédikátor

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
1.	Babarc		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
2.	Bellye		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
3.	Csuza		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
4.	Daróc		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
5.	Haraszti		Dráván túl	<i>Prédikátor van</i>	
6.	Hercegszöllős		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
7.	Hidas		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
8.	Karancs		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
9.	Kopács		Baranya	<i>Keszi István</i>	
10.	Kórógy		Dráván túl	<i>Prédikátor van</i>	
11.	Kő		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
12.	Kölked		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
13.	Laskó		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
14.	Mányok		Tolna		<i>Iskolamester van</i>
15.	Mohács		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
16.	Nagypall		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
17.	Rétfalu		Dráván túl	<i>Prédikátor van</i>	
18.	Sepse		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
19.	Szentlászló		Dráván túl	<i>Prédikátor van</i>	
20.	Váralja		Tolna	<i>Prédikátor van</i>	
21.	Várkony		Baranya		<i>Iskolamester van</i>
22.	Vörösmart		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	

2. FELSOBARANYAI SENIORATUS⁵⁷

SENIOR: *Üresedésben van*

1.	Baski		Somogy	<i>Prédikátor van</i>	
2.	Becefa		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
3.	Belvárd		Baranya		<i>Iskolamester van</i>
4.	Besence		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
5.	Bisse		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
6.	Bogdása		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
7.	Bottyka		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
8.	Dencsháza		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
9.	Gordisa		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
10.	Gyüd		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
11.	Haraszti		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
*12.	Harkány		Baranya		<i>Iskolamester van</i>
13.	Hirics		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
14.	Ipacsfa		Baranya		<i>Iskolamester van</i>
*15.	Kacsota		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
16.	Kákics		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
17.	Katádfa		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
18.	Kémes		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
19.	Kiscsány		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
20.	Kisharsány		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
*21.	Kistótfalu		Baranya		<i>Iskolamester van</i>
*22.	Kórós		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
*23.	Kovácsida		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
*24.	Lusok		Baranya		<i>Iskolamester van</i>
*25.	Marócsa		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
26.	Matty		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
27.	Mecske		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
28.	Nagyfalu		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
29.	Nagyharsány		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
30.	Nagypeterd		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
31.	Nagyvát		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
32.	Okorág		Somogy	<i>Prédikátor van</i>	
33.	Palkonya		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
*34.	Pécsvárad		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
*35.	Piskó		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
36.	Rád		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
37.	Sámod		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
38.	Sellye		Somogy	<i>Prédikátor van</i>	
39.	Siklós		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
*40.	Szabolcs		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
41.	Szava		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
*42.	Szenterzsébet		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
43.	Szerdahely		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
44.	Terehegy		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
45.	Tóthfalu		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
*46.	Turony		Baranya		<i>Iskolamester van</i>
47.	Újmindszent		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
48.	Újtó		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
49.	Vajszló		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
50.	Viszló		Baranya	<i>Prédikátor van</i>	
51.	Zaláta		Baranya		<i>Iskolamester van</i>

3. KECSKEMÉTI SENIORATUS⁹²

SENIOR: *Kecskeméthy Pál* fülöpszállási prédikátor (a solti senioratusban)

1.	Abony	Pest- Pilis- Solt	<i>Szikszay Istvan</i>	
2.	Cegléd	Pest	<i>Miskolczy János</i>	
3.	Gomba	Pest	<i>Incze István</i>	
4.	Jászberény	Jász ker.		<i>Halay Bálint</i>
5.	Jáskisér	Jász ker.	<i>Marosy György</i>	

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
6.	Kecskemét		Pest	Veresmarty Péter Ólvedy András	
7.	Kúnhalas		Kiskún ker.	Dömsödy Sámuel	
8.	Nagykörös		Pest	Helmeczy István Óri Pál	
9.	Ókéscke		Pest	Kecskeméthy Mihály	
10.	Pánd		Pest	Úrményi István	
11.	Szentmártonkátá ⁵⁹		Pest		
12.	Tószeg		Pest	Harsány István	
13.	Vezseny		Heves	Csototy István ⁶⁰	

4. KÜLSÓSOMOGYI SENIORATUS⁶¹

SENIOR: Giczei Sámuel felsőnyéki prédikátor

1.	Ádánd		Somogy	Czene Péter	
2.	Bálványos		Somogy	Sz. Miklosy János	
3.	Csepely	Teleki	Somogy	Sóváry János	
4.	Endréd		Somogy	Tokaj Ferenc	
5.	Fel Egres		Fejér	Bertakiliny András	
6.	Felsőnyék		Tolna ⁶²	Giczej Sámuel	
7.	Gyöng		Tolna ⁶²	Debreczeny István	
8.	Gyur		Tolna ⁶²	Komáromy József	
9.	Kánya		Tolna ⁶²		Veszprimy Mihály
10.	Kazsok	Buzu	Somogy	Pély István	
11.	Kapoly		Somogy	Sz. Pétery Mihály ⁶³	
12.	Keszi		Tolna	Hállossy Mihály	
13.	Kiliti		Somogy	Komáromy János	
14.	Kis Hidvég		Somogy	Szalontay János	
*15.	Kölesd ⁶²		Tolna	Prédikátor van	
16.	Köröshegy		Somogy	Csoy János	
17.	Miszla		Tolna	Hollossy Adám	
18.	Nágocs ⁶⁴		Somogy		
19.	Látrány ⁶⁴		Somogy		
20.	Nagyberény		Somogy	Bajomy György	
21.	Nagyszékely		Tolna	Igmándy János	
22.	Nagyszokoly		Tolna	Bodoky József	
23.	Ozora ⁶⁵		Tolna		
24.	Öszed	Szemes	Somogy	Váczy Mihály	
25.	Ságvár		Somogy	Bányai János	
26.	Som		Somogy	Czene István	
27.	Szárszó		Somogy	Óry János	
28.	Szólád		Somogy	Látrányi György	
29.	Tengőd		Tolna	Körmendy Sámuel	
30.	Tur		Somogy	Marossy Mihály	
31.	Úrüg		Tolna	Hollossy István	

5. PESTI SENIORATUS

SENIOR: Marossy Mihály gödöllői prédikátor

1.	Alsónémedi ⁶⁶		Pest		
2.	Bogdány		Pest	Marossy György	
3.	Buda		Pest		
4.	Csaba		Pest	Debreczeny Mihály	

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
5.	Fót		Pest	<i>Czeplédy András</i>	
6.	Gödöllő		Pest	<i>Marossy Mihály</i>	
7.	Gyömrő		Pest	<i>Kecskeméthy Dániel</i>	
8.	Hévízgyörk		Pest	<i>Dancsházy Sámuel</i>	
9.	Kisoroszi		Pest	<i>Szallaj András</i>	
10.	Kisszentmiklós ⁶⁶		Pest		
11.	Megyer		Pest	<i>Bölcsey György</i>	
12.	Monor		Pest	<i>Kocsy Ferenc</i>	
13.	Monostor		Pest	<i>Tatay János</i>	
14.	Ócsa		Pest	<i>Lossonczy János</i>	
15.	Palota		Pest	<i>Szecsey István</i>	
16.	Pécel		Pest	<i>Tatay András</i>	
17.	Rád		Pest	<i>Berenyi Sámuel</i>	
18.	Sik Tarcsa		Pest	<i>Ráczkevy István</i>	
19.	Tótfalu		Pest	<i>Mányoky Sámuel</i>	
20.	Üllő ⁶⁶		Pest		
21.	Veresegyháza ⁶⁶		Pest		

6. SOLTI SENIORATUS

SENIOR: *Patay János* ráckevei prédikátor

1.	Apostag		Pest	<i>Szilágyi István</i>	
2.	Dab		Pest	<i>Mocsay György</i>	
3.	Dömsöd		Pest	<i>Daby Sámuel</i>	
4.	Dunavecse		Pest	<i>Debreczeny</i> <i>Kovács János</i>	
5.	Foktő		Pest	<i>Macsay Mihály</i>	
6.	Izsák		Pest	<i>Halasy Mihály</i>	
7.	Kúnfilepszállás		Kiskún. ker.	<i>Kecskemethy Pál</i>	
8.	Kúnlaczháza		Kiskún. ker.	<i>Nánásy István</i>	
9.	Kúnszabadszállás		Kiskún. ker.	<i>Gyarmathy Péter</i>	
10.	Kúnszentmiklós		Kiskún. ker.	<i>Gyöngyösy János</i> <i>Karancsai István⁶⁷</i>	
11.	Makád		Pest	<i>Kerepesy Mihály</i>	
12.	Ordas		Pest	<i>Patay János</i> superintendens	
13.	Pataj		Pest	<i>Debreczeny Sámuel</i>	
14.	Ráckeve		Pest	<i>Patay János</i>	
15.	Szalkszentmárton		Pest	<i>Kansay János</i>	
16.	Szigetszentmiklós		Pest	<i>Kecskeméthy István</i>	
17.	Tass		Pest	<i>Szováty János</i>	
18.	Uszod ⁶⁸				
	Szentbenedek		Pest		

7. TOLNAI SENIORATUS⁶⁹

SENIOR: *Pathai B. Sámuel* dunapataji prédikátor (Solti senioratusban)

1.	Alsónyék		Tolna	<i>Patkay János</i>	
2.	Báta		Tolna	<i>Banhorvathj Márton</i>	
3.	Bogyiszló		Pest	<i>Sz. Miklóssy György</i>	

Sorsz.	Anyae gyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
4.	Bonyhád		Tolna	Veszprímy István	
5.	Bölcske		Tolna	Pápaj István	
6.	Cece		Fejér	Belenyessy István	
7.	Csanád		Pest	Turoczy István	
8.	Decs		Tolna	Dömsödy Gergely	
9.	Dunaszentgyörgy		Tolna	Kocsy István	
10.	Fadd		Tolna	Czene István	
11.	Gerjen		Tolna	Patay György	
12.	Kajdacs		Tolna	Ványai István	
13.	Madocsa		Tolna	Czeplédy János	
14.	Nagydorog		Tolna	Óry Péter	
15.	Öcsény		Tolna	Szalay András	
16.	Paks		Tolna	Pakozdy Pál	
17.	Pilis		Tolna	Beregszaszy István	
18.	Szekszárd ⁷⁰		Tolna		Lázy István
19.	Szeremle		Pest	Poroszlay György	
20.	Vajta		Fejér	Szölössy János	

8. VÉRTESSALJAI SENIORATUS⁷¹

SENIOR: *Dioszeghi Mihály* sárkeresztúri prédikátor

1.	Aba		Fejér	Tatay István	Tatay István
2.	Acsa		Fejér	Filep Szállásy János	Fülöpszálásy János
3.	Alcsut		Fejér	Veresedyházy István	Pathi István
4.	Bia		Pest	Laky István	Laky István
5.	Bicske		Fejér	Kecskeméthy Mihály	Kecskeméty Mihály
6.	Csákvár		Fejér	Kecskeméthy Mihály	Kecskeméti Biró Mihály
7.	Etyek		Fejér	Szalay Márton	Szalai Márton
8.	Felcsut		Fejér		Vöröseggyházy István
9.	Gyuró		Fejér	Kabay István	Kabay István
10.	Kajászsószentpéter		Fejér	Kosdy Sámuel	Kozdi Sámuel
11.	Lovasberény		Fejér	Csuzy Mihály	Csuzy Mihály
12.	Mány		Fejér	Szellei Pál	Séllei Pál
13.	Pákozd		Fejér	Komáromy József	Komáromi József
14.	Pátka		Fejér	Tótfalussy András	Veszprími Adám
15.	Páty		Pest	Radóczy György	Radoczi György
16.	Sárkeresztúr		Fejér	Dioszegy Mihály	Dioszeghi Mihály
17.	Seregélyes		Fejér	Veszprímy Adám	Pölöskej János
18.	Sukoró		Fejér	Tatay János	Tataj János
19.	Tabajd		Fejér	Órsy Péter	Eörsy Péter
20.	Tinnye		Pest	Berényi István	Berényi István
21.	Tök		Pest	Sanyaházy György	Sanyaházi György
22.	Velence		Fejér	Lepcsényi János	Lepsényi János
23.	Vereb		Fejér	Konyári Sámuel	Konyári Sámuel
24.	Zámoly		Fejér	Halászy József	Halászi József

Dunántúli Superintendia
Superintendens: üresedésben.⁷²

1. BELSŐSOMOGYI SENIORATUS⁷³

SENIOR:

2. CSÓKAKŐI SENIORATUS

SENIOR: *Kádárthay János* kenesei prédikátor (Mezőföldi senioratusban)

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
1.	Palota		Veszprém	<i>Komáromi György</i>	

3. MEZŐFÖLDI SENIORATUS⁷⁵

SENIOR: *Vázsonyi Mihály* táczyi prédikátor⁷⁶

1.	Csajág		Veszprém	<i>Kecskemethi Zsigmond</i>	
2.	Enying	Bozsók	Veszprém	<i>Tokaj Pál</i>	
3.	Falubattyán	Csikvár	Fejér	<i>Debreczeny Ferenc</i>	
4.	Fokszabadi		Veszprém	<i>Enyengyi István</i>	
5.	Füle		Fejér	<i>Herendi István</i>	
6.	Hidvég		Somogy	<i>Erdélyi István</i>	
7.	Horváti	Pálfa	Tolna	<i>Szent Peteri János</i>	
8.	Kajár		Veszprém	<i>Eörsy István</i>	
9.	Káloz		Fejér	<i>Szőnyi Mihály</i>	
10.	Kenese		Veszprém	<i>Kádártaj János</i>	
11.	Kiskeszi		Fejér	<i>Szeczódi Márton</i>	
12.	Ladány		Fejér	<i>Gyarmathi Mihály</i>	
13.	Lepsény		Veszprém	<i>Edelenyi András</i>	
14.	Maros		Veszprém	<i>Dioszeghi János</i>	
15.	Mezőkomárom		Veszprém	<i>Gaál Péter</i>	
16.	Mezőszentgyörgy		Veszprém	<i>Körmöndi István</i>	
17.	Ósi		Veszprém		<i>Marokföldi János</i>
18.	Peremarton	Berhida Kovácsi	Veszprém	<i>Bilkey János</i>	
19.	Polgárdi		Fejér	<i>Hosszúfalusi Márton</i>	
20.	Simontornya		Tolna	<i>Baán Miklós</i>	
21.	Soponya		Fejér	<i>Veszpremi István</i>	
22.	Szentmihály		Fejér	<i>Szebesztény Mihály</i>	
23.	Szilásbalhás		Veszprém	<i>Veszpremi István</i>	
24.	Tác		Fejér	<i>Vázsonyi Mihály</i>	

4. PÁPAI SENIORATUS⁷⁷

SENIOR: *Gyimóthy István* csöglei prédikátor

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
1.	Borsosgyőr		Veszprém	<i>Threncsiny János</i>	
2.	Bócsfölde	Milej	Zala	<i>Pápay János</i>	
3.	Csetény		Veszprém	<i>Lendvay István</i>	
4.	Csőgle	Adorján Egeralja Nagy és Kispirit	Veszprém	<i>Gyimóthy István</i>	
5.	Dudar		Veszprém	<i>Gönczy János</i>	
6.	Görzsöny	Acsád	Veszprém	<i>Kilitz János</i>	<i>Bányay István</i>
7.	Gyimót		Veszprém	<i>Fejérváry György</i>	
8.	Kéttornyúlak	Dáka	Veszprém	<i>Földváry Sámuel</i>	
9.	Kovácsi	Nóráp	Veszprém	<i>Szent István György</i>	
10.	Kup		Veszprém	<i>Adorján Benedek</i>	
11.	Magyarszentkirály	Csesznek	Veszprém	<i>Weleméry István</i>	
12.	Mezőlak	Békás	Veszprém	<i>Gyimóthy Timótheus</i>	
13.	Mihályháza	Szalók	Veszprém	<i>Büy György</i>	<i>Ispánky János</i>
14.	Noszlop		Veszprém	<i>Pethő György</i>	
15.	Nyárád	Dereske	Veszprém	<i>Bako István</i>	<i>Pandy János</i>
16.	Padrag	Tósok Berénd	Veszprém	<i>Szecsődy György</i>	<i>Verba György</i>
17.	Pápa		Veszprém	<i>Csuzy József</i>	
18.	Polyán		Veszprém	<i>Naszályi István</i> <i>Szent Györgyvölgyi János</i>	
19.	Rendek	Kislőd	Veszprém	<i>Teremy Pál</i>	
20.	Réde		Veszprém	<i>Bertha Benedek</i>	
21.	Takácsi		Veszprém	<i>Pölöskey Péter</i>	
22.	Tapolcafé		Veszprém	<i>Pölöskey István</i>	
23.	Tevel		Veszprém	<i>Szikszay Pál</i>	

5. VESZPRÉMI SENIORATUS⁷⁸

SENIOR: *Deáky István* felsőorsi prédikátor

1.	Alsóörs		Zala	<i>Prédikátor van</i>	
2.	Arács		Zala	<i>Prédikátor van</i>	
3.	Csicsó		Zala	<i>Prédikátor van</i>	
4.	Csopak		Zala	<i>Prédikátor van</i>	
5.	Felsőörs		Zala	<i>Deáky István</i>	
6.	Füred		Zala	<i>Prédikátor van</i>	
7.	Hajmáskér		Veszprém	<i>Körmendy János</i>	
8.	Henye		Zala	<i>Prédikátor van</i>	
9.	Kádárta		Veszprém	<i>Komáromy Ferenc</i>	
10.	Köveskál		Zala	<i>Prédikátor van</i>	
11.	Lovas		Zala	<i>Prédikátor van</i>	
12.	Magyarbarnag		Veszprém	<i>Pápay István</i>	
13.	Nagyvázsony		Veszprém	<i>Weszprémy Péter</i>	
14.	Nemespécse		Zala	<i>Prédikátor van</i>	
15.	Olaszfalu		Veszprém	<i>Enyénghy Márton</i>	
16.	Paloznak		Zala	<i>Prédikátor van</i>	
17.	Papkeszi		Veszprém	<i>Unyomy István</i>	
18.	Rátót		Veszprém	<i>Körmendy János</i>	
19.	Sóly		Veszprém	<i>Gyöngyössi György</i>	
20.	Szentgál		Veszprém	<i>Szakmáry István</i>	

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármege	Prédikátor	Lévita
21.	Szentkirály- szabadja		Veszprém	<i>Bánhorváthy István</i>	
22.	Szentistván		Veszprém	<i>Dömsödy János</i>	
23.	Szólós		Zala	<i>Prédikátor van</i>	
24.	Tótvázsony		Veszprém	<i>Hollóssy Ferenc</i>	
25.	Udvari		Zala	<i>Prédikátor van</i>	
26.	Vámos		Veszprém	<i>Baros János</i>	
27.	Vászoly		Zala	<i>Prédikátor van</i>	
28.	Vilonya		Veszprém	<i>Bárány János</i>	
29.	Vörösberény		Veszprém	<i>Veszprímy János</i>	

Tizsáninzeni Superintendentia.⁷⁹

Superintendens: 1735-től van.

1. ABAÚJI SENIORATUS

SENIOR: *Thury Sámuel* tokaji prédikátor⁸⁰

1.	Abaújvár	Pányok	Abaúj	<i>Bódis Ferenc</i>	
2.	Alpár	Boldog- kőújfalu	Abaúj	<i>Kállay Miklós</i>	
3.	Alsókéked	Felsőkéked	Abaúj		<i>Boskaj János</i>
4.	Alsóméra	Felsőméra	Abaúj	<i>Mandj István</i>	
5.	Alsószend	Felsőszend	Abaúj	<i>Mády Mihály</i>	
6.	Asgut	Ternye Deméthe Szedéker Szilva stb.	Sáros	<i>Beszerményi Mihály</i>	
7.	Bakta		Abaúj	<i>Miskolczj Baltazar⁸¹</i>	
8.	Baskó		Abaúj	<i>Karolyi János</i>	
9.	Báj		Szabolcs	<i>Nogrady János</i>	
10.	Bárca	Zsebes	Abaúj	<i>Bihary István</i>	
11.	Beret	Detek	Abaúj	<i>Diószeghi Dániel</i>	
12.	Bogdány	Garbóc Balogd Alsó- és Felsőcsáj	Abaúj	<i>Váry Miklós</i>	
13.	Bőd		Abaúj	<i>Levaj István</i>	
14.	Buzita	Reste	Abaúj	<i>Lisznay Sámuel</i>	
15.	Csány		Abaúj	<i>Bikkj István</i>	
16.	Csécs	Pány	Abaúj	<i>Rákay János</i>	
17.	Csobád		Abaúj	<i>Szent Pétery István</i>	
18.	Csobaj		Szabolcs	<i>Szentesj János</i>	
19.	Devecser	Forró	Abaúj	<i>Kis Váradj Mihály</i>	
20.	Encs		Abaúj	<i>Szoboszlaj Mihály</i>	
21.	Fáj		Abaúj		<i>Berény István</i>
22.	Felsőcéce	Alsócéce	Abaúj	<i>Arday Mihály</i>	
23.	Felsődobsza	Kéres	Abaúj	<i>ifj. Kecskemétj János</i>	
24.	Felsőfügöd		Abaúj	<i>Szesztaj András</i>	
25.	Felsőlánc	Alsólánc	Abaúj		<i>N. N.</i>
26.	Felsőnovaj	Alsónovaj Idrány	Abaúj	<i>Komjátj Mihály</i>	
27.	Fony		Abaúj	<i>Galgoczy András</i>	
28.	Gagy	Csenyete	Abaúj	<i>Rátkövj György</i>	

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármege	Prédikátor	Lévita
29.	Gagybátor		Abaúj	<i>Lisznay Mihály</i>	
30.	Garadna	Vécse	Abaúj	<i>Lisznay András</i>	
31.	Golop		Zemplén	<i>Nogrady Mátyás</i>	
32.	Göncruszka		Abaúj	<i>Veszprímj István</i>	
33.	Györke	Regete Ruszká Osva	Abaúj	<i>Szent Martony János</i>	
34.	Hernádbüd	Pere Gibárt		<i>Szerencs János</i>	
35.	Him	Perény	Abaúj	<i>Pamlínyi István</i>	
36.	Ináncs		Abaúj	<i>Apaczaj János</i>	
37.	Kassa		Sz. kir. város	<i>Nánásj András</i>	
38.	Kér		Abaúj	<i>Szent Péter János</i>	
39.	Kiskinizs	Halmaj	Abaúj	<i>Szász Városi János</i>	
40.	Komjáti		Torna	<i>Boldvai Kóss János</i>	
41.	Korlátfalva		Abaúj	<i>Tállaj Mihály</i>	
42.	Lenke		Torna	<i>Raczkóvi Sándor</i>	
43.	Léh	Berencs	Abaúj		<i>Lévita⁸²</i>
44.	Mád		Zemplén	<i>Zilay Sámuel</i>	
45.	Megyaszó		Zemplén	<i>Selyebj János</i>	
46.	Monok		Zemplén	<i>Kecskeméty János</i>	
47.	Nagyida		Abaúj	<i>Szent Andrassy Mihály</i>	
48.	Nagykinizs		Abaúj	<i>Téglásy István</i>	
49.	Nádasd	Zsadány Szkáros	Abaúj Torna	<i>Szent Györgyi Mihály</i> <i>ifj. Jenei Sámuel</i>	
50.	Nádaska		Abaúj		
51.	Olcsvár ⁸³		Abaúj		
52.	Ond		Zemplén	<i>Tolnay Márton</i>	
53.	Péder	Zsarnó	Abaúj	<i>Tallaj István</i>	
54.	Ptrügy		Szabolcs	<i>Bogáty István</i>	
55.	Rásony	Sáp	Abaúj	<i>Hangátsy Mihály</i>	
56.	Somos	Mocsor- mány Szentpéter	Sáros	<i>Kigyóssy Sámuel</i>	
57.	Szada		Zemplén	<i>Nagy Idaj János</i>	
58.	Szakaly		Abaúj	<i>Köpöczj Dániel</i>	
59.	Szántó		Abaúj	<i>Papaj István</i>	
60.	Szászfa	Pamlény	Abaúj	<i>Deső Márton</i>	
61.	Szemere	Litka	Abaúj	<i>Beregszaszy Mihály</i>	
62.	Szentandrás		Abaúj	<i>Korodj Mihály</i>	
63.	Szentjakab		Borsod	<i>Boszormenyi András</i>	
64.	Szepsi		Abaúj	<i>Szathmáry János</i>	
65.	Szerencs		Zemplén	<i>Göbölly András⁸⁴</i>	
66.	Szeszta	Komaróc	Abaúj	<i>Szenyej János</i>	
67.	Széplak		Abaúj		
68.	Szina	Kenyhec	Abaúj	<i>Csaszáry András</i>	
69.	Szinye	Alsó és Felső Kemence	Abaúj	<i>Bicskej István</i>	
70.	Taktakinizs		Szabolcs	<i>Mikolaj István</i>	
71.	Tarcal		Zemplén	<i>Jánossy György</i>	
72.	Tállya		Zemplén	<i>Nád Udvary Mihály</i> <i>Buday Miklós</i>	
73.	Telkibánya		Abaúj	<i>Szombatj János</i>	
74.	Tiszaladány		Szabolcs	<i>Diószeghi András</i>	
75.	Tokaj		Zemplén	<i>Thury Sámuel</i> <i>Rimaszombati András</i>	
76.	Tornyosnémeti	Migléc	Abaúj	<i>Szinnyej Sámuel</i>	

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
77.	Vajda		Abaúj	— —	N. N.
78.	Vajkóc	Királynépe Haraszti	Abaúj	<i>Szinnyej Sámuel</i>	
79.	Vilmány		Abaúj	<i>Liszkay György</i>	
80.	Vizsoly		Abaúj	<i>Bogaty András</i>	
81.	Zsarnókő		Torna	<i>Tallyai István</i>	
82.	Zsujta		Abaúj	<i>Zsujtai András</i>	

2. BORSOD—GÖMÖR—KISHONTI SENIORATUS⁸⁵

SENIOR: *Szokolyai Hartó István* sajsószentpéteri prédikátor

1.	Abafalva	Becske Szent- király	Gömör	<i>Makranczi Mihály</i>	
2.	Alacska	Bánréve	Borsod	<i>Zabari János</i>	
3.	Alsóbalog	Berente Felső- balog	Gömör	<i>Dabi János</i>	
4.	Alsóbátka	Felsőbátka Újfalva	Gömör	<i>Monaki György⁸⁶</i>	
5.	Alsókálósa	Felsőkálósa	Gömör	<i>Szombati János</i>	
6.	Alsószuha	Zádorfalva	Gömör	<i>Bereti István</i>	
7.	Alsóvadász		Abaúj	<i>Szombathi Márton</i>	
8.	Alsózsolca	Felső- zolca	Borsod	<i>Zilahi János</i>	
9.	Aranyos		Borsod	<i>Bikszeghi Gáspár</i>	
10.	Aszaló		Borsod	<i>Szombati István</i>	
11.	Ároktó		Borsod	<i>Emődý András</i>	
12.	Átány		Heves	<i>Kőrössj Péter</i>	
13.	Balajt		Borsod	<i>Czegényi János</i>	
14.	Bába		Borsod	<i>Kálnaj István</i>	
15.	Bábony		Borsod	<i>Bekesi János</i>	
16.	Bánhorvát	Bánfalva	Borsod	<i>Zerczi György</i>	
17.	Beje	Zsór			
18.	Beretke	Otrokocs Csoltó Tiba	Gömör	<i>Kereszturj Tamás</i>	
19.	Berzék		Gömör	<i>Losonczi János</i>	
20.	Berzété		Zemplén	<i>Szikszaj Ferenc</i>	
21.	Boldva		Gömör	<i>Czeplédi Sámuel</i>	
22.	Borsod		Borsod	<i>Makranczy István</i>	
23.	Böcs		Borsod	<i>Serki Mátvás</i>	
24.	Csaba	Szirma	Zemplén	<i>Enyedy István</i>	
25.	Csanálos		Borsod	<i>Putnoký István</i>	
26.	Csáth		Zemplén	<i>Baranyai Péter</i>	
27.	Cserépfalu		Borsod	<i>Soós István</i>	
28.	Dédés		Borsod	<i>Zabolaj Mihály</i>	
29.	Diósgyőr	Tapolcsány Mályinka	Borsod	<i>Homonnaj Mihály</i>	
30.	Disznóshorvát		Borsod	<i>Polgardi István</i>	
31.	Dobócza		Borsod	<i>Bogáti István</i>	
32.	Ecseg	Marton- falva	Gömör	<i>Szuhaj János</i>	
33.	Edelény		Borsod	<i>Ecseghi István</i>	
34.	Emőd		Borsod	<i>Balogh János</i> <i>Szepsy Pál</i>	

Sorsz.	Anyae gyház	Leányegyház	Vármege	Prédikátor	Lévita
35.	Egerszögh	Kánó	Torna	<i>Thotfalusi György</i>	
36.	Feled	Kisfalud	Gömör	<i>Zombory István</i>	
37.	Felsőábrány	Mezőnyárad	Borsod	<i>Gyöngyössy Ferenc</i>	
38.	Felsőkázsmárk		Abaúj	<i>Berzétéj János</i>	
39.	Felsőkelecsény	Felsőnyárad	Borsod	<i>Vataj János</i>	
40.	Felsővadász	Szakácsi	Abaúj	<i>Marosi János</i>	
41.	Geszt		Borsod	<i>Büdj Márton</i>	
42.	Gesztely		Zemplén	<i>Sattzaj István</i>	
43.	Gicze	Nasztraj Mikolcsány	Gömör	<i>Ecseghi János</i>	
44.	Girincs		Zemplén	<i>Kaposi István</i>	
45.	Hangács	Nyomár	Borsod	<i>Feli Dániel</i>	
46.	Hanva	Csíz Lénártfalva	Gömör	<i>Füleki György</i>	
47.	Harkány		Zemplén	<i>Beszermenyi János</i>	
48.	Harmac		Gömör	<i>Barkaj Márton</i>	
49.	Harsány ⁸⁷		Borsod		
50.	Hegymeg		Borsod	<i>Szombatj Ferenc</i>	
51.	Hernádnémeti		Zemplén	<i>Szent Peteri János</i>	
52.	Hidvég		Zemplén	<i>Sároj Pál</i>	
53.	Hubó		Gömör	<i>Tolcsvaj János</i>	
54.	Igrici		Borsod	<i>Tunogi Miklós</i>	
55.	Irota		Borsod	<i>Kelecsenyi András</i>	
56.	Jánosi	Pálfalva Bellény	Borsod	<i>Mezei János</i>	
57.	Jósvafő		Torna	<i>Görgej János</i>	
58.	Kápolna	Lászlófalva	Borsod	<i>Jósvai Mihály</i>	
59.	Kázmér Dobsza		Zemplén	<i>Kereskényi István</i>	
60.	Kelemér	Poszoba	Gömör	<i>Szilágyi Pál</i>	
61.	Kesznyéten		Zemplén	<i>Kalos István</i>	
62.	Kiscséc	Nagycsécs	Zemplén	<i>Szikszaj István</i>	
63.	Kisgyőr		Borsod	<i>Barkay György</i>	
64.	Kisköre		Heves	<i>Körtvélyesi János</i>	
65.	Kistokaj		Borsod	<i>Adonyi Péter</i>	
66.	Kupa		Abaúj	<i>Berényi János</i>	
67.	Lak		Borsod	<i>Diószeghi Péter</i>	
68.	Ládbesenyő		Borsod	<i>Giczej János</i>	
69.	Ládháza		Borsod	<i>Gilanyi János</i>	
70.	Lövő		Borsod	<i>Görgej István</i>	
71.	Lucz		Zemplén	<i>Bellyej Jakab</i>	
72.	Maklár		Heves		<i>Varsányi Dániel</i>
73.	Martonyi		Borsod	<i>Szalontaj István</i>	
74.	Meszés	Abod	Borsod	<i>Szent Királyi András</i>	
75.	Mezőkeresztes		Borsod	<i>Banhorvatj János</i>	
76.	Miskolc		Borsod	<i>Tarczali Sámuel</i>	
77.	Nagymihály		Borsod	<i>Füleky András</i>	
78.	Naprágy		Gömör	<i>Garboczi András</i>	
79.	Nemesbikk		Borsod	<i>Aszalay János</i>	
80.	Noszvaj	Zsérc	Borsod	<i>Csáti Szabó János</i>	
81.	Onga		Abaúj	<i>Mezej István</i>	
82.	Otrokocs		Gömör	<i>Edelenyi Péter</i>	
83.	Ónod		Borsod	<i>Bagossj Márton</i>	
84.	Pelsőc	Horka Páskaháza Lekenye	Gömör	<i>Nad Udvary Sámuel</i>	

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
85.	Perkupa	Varbóc	Torna	<i>Almássy János</i>	
86.	Petri		Torna	<i>Szent Petery János</i>	
87.	Poroszló		Heves	<i>Jósvaj Ferenc</i>	
88.	Putnok		Velezd		
		Hét	Gömör	<i>Tornallyaj Márton</i>	
89.	Radistyán	Kondó	Borsod	<i>Szikszej István</i>	
90.	Radnót		Gömör	<i>Szalontai István</i>	
91.	Ragály	Trizs	Gömör	<i>Megyeri Sámuel</i>	
92.	Rimaszécs	Zádorháza			
		Balog- iványi			
		Cakó	Gömör	<i>Borsodi István</i>	
93.	Rimaszombat		Kishont	<i>Csernahaj János</i>	
				<i>Munkacsi András</i>	
94.	Rudabánya	Szuhogy	Borsod	<i>Komjáti István</i>	
95.	Runya		Gömör	<i>Sarkany Sámuel</i>	
96.	Sajókaza	Sajóivánka			
		Sajógalgóc	Borsod	<i>Kazinczi István</i>	
97.	Sajókazinc		Borsod	<i>Tölczéki Péter</i>	
98.	Sajókeresztúr		Borsod	<i>Csay Márton</i>	
99.	Sajókeszi	Kövecses			
		Lenke	Gömör	<i>Jósvafőj András</i>	
100.	Sajószöged	Sajóörös	Borsod	<i>Lanczj János</i>	
101.	Sajószentpéter		Borsod	<i>Szokolyaj Hartó István⁸⁸</i>	
102.	Sajóvámos		Borsod	<i>Némety György</i>	
103.	Sarud		Heves	<i>Szokolyaj István</i>	
104.	Sály	Tibold- daróc			
		Nyésta	Borsod	<i>Nagyodi István</i>	
105.	Selyeb		Abaúj	<i>Rozgonyi László</i>	
106.	Serke		Gömör	<i>Szent Péteri János</i>	
107.	Simonyi	Darnya	Gömör	<i>Czeplédi Mihály</i>	
108.	Szalonna		Borsod	<i>Hegymegi János</i>	
109.	Szalonta	Papi	Borsod	<i>Nagyváti Pál</i>	
110.	Szalóc	Vigtelke	Gömör	<i>Homonnai András</i>	
111.	Szederkény		Borsod	<i>Szikszej János</i>	
112.	Szendrő		Borsod	<i>Kérészi István</i>	
113.	Szikszo		Abaúj	<i>Hodosi Sámuel</i>	
				<i>Sz. Petery György</i>	
114.	Szilice		Torna	<i>Jenej Sámuel</i>	
115.	Szilvás		Borsod	<i>Jablonczej Gábor</i>	
116.	Szin		Torna	<i>Berzetj Márton</i>	
117.	Szirák	Ziliz	Borsod	<i>Jósvaj István</i>	
118.	Szirmabesenyő		Borsod		<i>Bátori Sámuel⁸⁹</i>
119.	Szkáros	Felsórá			
		Alsó és			
		Felsőfalu			
		Visnyó	Gömör	<i>Dalnoki Sámuel</i>	
120.	Szöllősdó	Teresz- tenye			
		Kápolna	Torna	<i>Árdaj András</i>	
121.	Szuhafő		Gömör	<i>Kécskej István</i>	
122.	Szutor		Gömör	<i>Újhelyi Mihály</i>	
123.	Tardona		Borsod	<i>Lepsényi Mihály</i>	
124.	Tiszabábolna		Borsod	<i>Szilagyi Mihály</i>	
125.	Tiszadorogma		Borsod	<i>Maklárj János</i>	
126.	Tiszakeszi		Borsod	<i>Szikszej György</i>	
127.	Tiszaoszlár		Borsod	<i>Komjáty István</i>	
128.	Tiszanána		Heves	<i>Vitez Gábor</i>	
129.	Tiszapalkonya		Borsod	<i>Vanyaj István</i>	

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
130.	Tomor		Abaúj	<i>Jordányhazy János</i>	
131.	Tornallya	Királyi Szárnya	Gömör	<i>Szent Péteri János</i>	
132.	Uzapanyit	Tamásfalva	Gömör	<i>Donga János</i>	
133.	Vadna	Nagybarcza	Borsod	<i>Szikszej János</i>	
134.	Valk		Borsod	<i>Jósvafőj Izrael</i>	
135.	Varbó	Parasznya	Borsod	<i>Verestőj István</i>	
136.	Vatta		Borsod	<i>Váradi János</i>	
137.	Visnyó	Nekezsény	Borsod	<i>Szent Péterj István</i>	
138.	Zeherje	Alsópokorág	Kishont	<i>Ratko István</i>	
139.	Zubogy	Imola	Gömör	<i>Emődi Mihály</i>	
140.	Zsip	Barcziháza Dulháza	Gömör	<i>Monaki György</i>	

3. UNGI SENIORATUS⁹⁰

SENIOR: *Diószeghy K. György* radvánci prédikátor

1.	Abara	Néspeszt	Zemplén	<i>Medgyessaj István</i>
2.	Bátfa	Palló	Ung	<i>Mihalyfalvai János</i>
3.	Bés	Iske	Ung	<i>Upori István</i>
4.	Bező	Zahar	Ung	<i>Jemei György</i>
5.	Budaháza	Veskóc	Ung	<i>Tasnádi István</i>
6.	Butka	Dubroka	Zemplén	<i>Medgyessaj György</i>
7.	Csap	Ásvány	Ung	<i>Zilahi István</i>
8.	Csicser		Ung	<i>Újhelyi Ferenc</i>
9.	Deregnő	Szalók	Zemplén	<i>Géressy György</i>
10.	Eszeny	Szalóka	Szabolcs	<i>Matolcsj Mihály</i>
11.	Jenke	Alsó és Felső-németi		
		Tasolya	Ung	<i>Újlaki András</i>
12.	Kisdobrony	Teleki	Bereg Szabolcs	<i>Palotaj András</i>
13.	Kisgejőc	Nagygejőc	Ung	<i>Aszalai György</i>
14.	Korláthelme	Szerednye	Ung	
		Ignéc	Bereg	<i>Szaláncz János</i>
15.	Lazony	Kácsánd Falkus Berettő Mark Málca Gataly Kis és Nagycseb Lasztomér		
		Füzesér	Zemplén	<i>Migléssy Márton</i>
16.	Lucska	Csecsehó Zava		
		Tiba	Ung	<i>Szepessy István</i>
17.	Minaj	Ketergény	Ung	<i>Tunyogi Mihály</i>
18.	Mokcsa	Mogyoros Kerész	Ung	<i>Dicsó István</i>

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
19.	Nagydobrony	Csomonya	Bereg	<i>Beregszászy Dániel</i>	
20.	Nagy és Kis Szeretva	Pályin Kraska	Ung	<i>Füzéri Imre</i>	
21.	Nagyrácska	Hegyi Major	Zemplén	<i>Kazinczj Gábor</i>	
22.	Nagyszelmenc	Ptruksa	Ung	<i>Némethy János</i>	
23.	Nyárad	Mocsár Kelecsény	Ung	<i>Szattmary János</i>	
24.	Ór		Ung	<i>Patay Pál</i>	
25.	Palágy	Gálocs	Ung	<i>Szombathy Márton</i>	
26.	Petrik		Zemplén	<i>Báári István</i>	
27.	Radván		Ung	<i>Dioszeghy K. György</i>	
28.	Salamon	Záhony	Ung	<i>Dioszeghy István</i>	
29.	Sztrajnyán	Vinna Nagy-mihály	Ung		
30.	Tarnóc		Zemplén	<i>Tarczali János</i>	
31.	Tussaujfalu		Ung	<i>Széplaky István</i>	
32.	Vaján	Kuszin Krucsó Morva	Zemplén	<i>Abaraj János</i>	
33.	Vajkóc		Ung	<i>Jemej János</i>	
34.	Vásárhely	Hór Bánóc	Zemplén	<i>Budaházy Zsigmond</i>	
				<i>R. Szécsj Dániel</i>	

4. ZEMPLÉNI SENIORATUS⁹¹

SENIOR: *Pósa házy István* tolcsvai prédikátor

1.	Alsóberecki	Felső-berecki Vajdácska	Zemplén	<i>Nánásy Péter</i>
2.	Biste	Kolbása	Abaúj Zemplén	<i>Vasarhelyi Sámuel</i>
3.	Bodrogkeresztúr		Zemplén	<i>Szatthmáry György</i>
4.	Bodzásújlak	Garany Kasó Kiszte	Zemplén	<i>Tunyogj János</i>
5.	Boly		Zemplén	<i>Szoboszlaj György</i>
6.	Cigánd		Zemplén	<i>Gönczi Izsák</i>
7.	Erdőbénye		Zemplén	<i>Heczey Dániel</i>
8.	Erdőhorváti		Abaúj	<i>Tasnádi Mihály⁹²</i>
9.	Felsőregmec		Abaúj	<i>Bárczj Mihály</i>
10.	Füzér	Pusztafalu	Abaúj	<i>Göngyös János</i>
11.	Gálszécs	Kohány	Zemplén	<i>Gönczy György</i>
12.	Hardicsa		Zemplén	<i>FüTTYERE János</i>
13.	Hotyka		Zemplén	<i>Füzéry György</i>
14.	Jesztreb	Imreg Szürnyeg	Zemplén	<i>Szikszej István</i>
15.	Kajata		Abaúj	<i>Oroszj István</i>
16.	Karád		Zemplén	<i>Pataki István</i>
17.	Karcsa	Pácin	Zemplén	<i>Isaky Mihály</i>
18.	Kazsu	Barancs	Zemplén	<i>Keresztury György</i>
19.	Kenézlő		Szabolcs	<i>Molnár István</i>
20.	Királyhelme	Kisgéres	Zemplén	<i>Sallaj István</i>

Sorsz.	Anyae gyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
21.	Kisbári	Nagybári Csarnahó	Zemplén	<i>Liszkai Mihály</i>	
22.	Kistárkány	Bély Agárd	Zemplén	<i>Vilyi András</i>	
23.	Kovácsvágás	Káponya	Abaúj Zemplén	<i>Keresztúry Mihály</i>	
24.	Ladmóc		Zemplén	<i>Inczedi János</i>	
25.	Lasztóc	Kázmér	Zemplén	<i>Nánay István</i>	
26.	Legenye		Zemplén	<i>Szent Peterj János</i>	
27.	Luka	Karos	Zemplén	<i>Ujhelyi György</i>	
28.	Magyarizsép	Cselej Kelecsény	Zemplén	<i>Sz. Ivány Gáspár</i>	
29.	Miglész		Zemplén	<i>Tállyaj András</i>	
30.	Mihályi		Zemplén	<i>Sárközy János</i>	
31.	Nagyazar ⁹³	Kisazar ⁹³	Zemplén		
32.	Nagygéres	Örös	Zemplén	<i>Györj István</i>	
33.	Nagykövesd	Kiskövesd	Zemplén	<i>Kálnaj György</i>	
34.	Nagyrozvágy	Kisrozvágy	Zemplén	<i>Liszkay István</i>	
35.	Nagyszalánc		Abaúj	<i>Gál György</i>	
36.	Nagytoronya	Kis- toronya	Zemplén	<i>Görgej István</i>	
37.	Nyíri	Kápolna	Abaúj	<i>Vályi János</i>	
38.	Olaszi-Liszka		Zemplén	<i>Sz. Karolj János⁹⁴</i>	
39.	Perbenyik	Láca	Zemplén	<i>Csengeri István</i>	
40.	Petrahó		Zemplén	<i>Mihályi István</i>	
41.	Ricse ⁹⁵	Semjén	Zemplén		
42.	Sára	Zsadány	Zemplén	<i>Héczey György</i>	
43.	Sárospatak		Zemplén	<i>Várady Sámuel</i>	
44.	Sátoraljaújhely		Zemplén	<i>Bogati Balázs⁹⁶</i> <i>Pataki András</i>	
45.	Szentes	Véke	Zemplén	<i>Vályi Adám</i>	
46.	Szilvásújfalu	Kozma	Zemplén	<i>Kollátj István</i>	
47.	Szomotor		Zemplén	<i>Dállyaj Sámuel</i>	
48.	Szöllöske	Borsi	Zemplén	<i>Liszkaj Sámuel</i>	
49.	Tolcsva		Zemplén	<i>Pósaházy István⁹⁷</i>	
50.	Vámosújfalu		Zemplén	<i>Hagjmásy János</i>	
51.	Villy	Vitány Radvány	Abaúj	<i>Lévaj István</i>	
52.	Viss	Zalkod	Szabolcs	<i>Selyebi Sámuel</i>	
53.	Zemplén	Kisújlak	Zemplén	<i>Némethy Zsigmond</i>	

Tiszántúli Superintendencia

**Superintendens: Rápoti Pap Mihály 1721—1726. debreceni prédikátor,
Zoványi P. György 1728—1757. zilahi prédikátor.**

1. BEREGI SENIORATUS⁹⁸

SENIOR: *Váradi György* tarpai prédikátor

1.	Fancsika	Ugocsa	<i>Krassay András</i>
2.	Keresztúr	Ugocsa	<i>Szatthmáry István</i>
3.	Salánk	Ugocsa	<i>Ráczkövy Márton</i>
4.	Tarpa	Szatmár	<i>Váradi György</i>

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármege	Prédikátor	Lévita
5.	Tiszaújhely		Ugocsa	Némety András	
6.	Tiszaújlak		Ugocsa	Forgolányi János	
7.	Verbóc		Ugocsa	Váry András	

2. BÉKÉSI SENIORATUS⁹⁹

SENIOR: *Olcsai András* makói prédikátor

1.	Győ		Csongrád	
2.	Hódmezővásárhely		Csongrád	
3.	Makó		Csanád	<i>Olcsai András</i>
4.	Szentes		Csongrád	

3. BIHARI SENIORATUS¹⁰⁰

SENIOR: *Jenei Péter* biharkeresztesi prédikátor

1.	Ant		Bihar	<i>Újlaky János</i>
2.	Árpád		Bihar	<i>Almassy Mátyás</i>
3.	Baj		Bihar	<i>Kőszeghy István</i>
4.	Belényes		Bihar	<i>Némedy Gergely</i>
5.	Belényesújlak		Bihar	<i>Harsányi András</i>
6.	Berekböszörmény		Bihar	<i>Fürödi Mihály</i>
7.	Bihar		Bihar	<i>Vecsej István</i>
8.	Bojt		Bihar	<i>Pesthi István</i>
9.	Bors		Bihar	<i>Ferenczy Mihály</i>
10.	Csatár		Bihar	<i>Szoboszlaj András</i>
11.	Csökmlő		Bihar	<i>Kecskemethi István</i>
12.	Darvas		Bihar	<i>Balogi Gergely</i>
13.	Élesd		Bihar	<i>Naadudvary Mihály</i>
14.	Fenes		Bihar	<i>Újlaky István</i>
15.	Fugyi		Bihar	<i>Böszörményi Lőrinc</i>
16.	Fugyivásárhely		Bihar	<i>Győri János</i>
17.	Furta		Bihar	<i>Kecskemethi István</i>
18.	Geszt		Bihar	<i>Gyarmathy Márton</i>
19.	Gyanta		Bihar	<i>Hunyady János</i>
20.	Harsány		Bihar	<i>Ladanyi Sámuel</i>
21.	Hegyközkovácsi		Bihar	<i>Bajomi István</i>
22.	Hegyközpályi		Bihar	<i>Debreczeni István</i>
23.	Hegyközújlak		Bihar	<i>Diószeghy István</i>
24.	Henczida		Bihar	<i>Szentzy Mihály</i>
25.	Jákóhodos		Bihar	<i>Solmossy György</i>
26.	Kakucs		Bihar	<i>Lizkay Ferenc</i>
27.	Keresztes		Bihar	<i>Jenei Péter</i>
28.	Kisjenő		Bihar	<i>Szeghalmi István</i>
29.	Kismarja		Bihar	<i>Dioszeghy Sámuel</i>
30.	Komádi		Bihar	<i>Somlay György</i>
31.	Körösszegapáti		Bihar	<i>Berenyi Tamás</i>
32.	Mezőgyán		Bihar	<i>Széky János</i>
33.	Mezőtelegd		Bihar	<i>Teremy Mihály</i>
34.	Nagykerek		Bihar	<i>Berenyi Mihály</i>
35.	Nagyszalonta		Bihar	<i>Zemplenyi Ferenc</i>
36.	Nagyszántó		Bihar	<i>Dady István</i>
37.	Nyüved		Bihar	<i>Szendrej András</i>
38.	Okány		Bihar	<i>Besey János</i>
39.	Örvénd		Bihar	<i>Polgáry Ferenc</i>

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévíta
40.	Paptamási		Bihar	Vécsey István	
41.	Pályiújlak		Bihar	Kocsy István	
42.	Pelbárhida		Bihar	Derecskey István	
43.	Püspöki		Bihar	Szilágyi András	
44.	Remete		Bihar	Böszörményi István	
45.	Remeti		Bihar	Szathmari Sámuel	
46.	Rév		Bihar	Liszkaj István	
47.	Rézbánya		Bihar	Kecskemethi János	
48.	Sarkad		Bihar	Navay János	
49.	Sas		Bihar	Szantay Mihály	
50.	Siter		Bihar	Visnyai György	
51.	Szalárd		Bihar	Győri János	
52.	Száldobágy		Bihar	Bekessi Pál	
53.	Szentjános		Bihar	Komaromi János	
54.	Tárkány		Bihar	Kölcsei Albert	
55.	Tenke		Bihar	Némethi Péter	
56.	Ugra		Bihar	Hiripi Miklós	
57.	Váncsod		Bihar	Győri János	
58.	Zsadány		Bihar	Helmezy István	
59.	Zsáka		Bihar	Alföldi István	

4. DEBRECENI SENIORATUS¹⁰¹

SENIOR: Kisvárdai P. János monostorpályi prédikátor

1.	Acsád		Szabolcs	Gyöngyösi György	
2.	Bagos		Bihar	Bökenyi P. András	
3.	Bajom		Bihar	Rapoti P. Mihály	
4.	Bakonszeg		Bihar	Debreczeni Mihály	
5.	Balkány		Szabolcs	Sarandi János	
6.	Balsa		Szabolcs	Megyesi Mihály	
7.	Báránd		Bihar	Marosi Izrael	
8.	Böszörmény		Hajdú város	Kazaj János	
9.	Csege		Szabolcs		Földvári Gáspár
10.	Dada		Szabolcs	Polgari István	
11.	Dancsháza		Bihar	Szenczi Péter	
12.	Debrecen		Sz. kir. város	Szódi István	
				Komaromi Mihály	
				Mádi Sámuel	
				Vecsey János	
				Debreczeni István	
13.	Derecske		Bihar	Tokai Mihály	
14.	Egyek		Szabolcs	Bicskej István	
15.	Esztár		Bihar	Csekei János	
16.	Földes		Szabolcs	Kapolnasi Mihály	
17.	Gáborján		Bihar	Mogyorosi Gergely	
18.	Hadház		Hajdú város	Debreczeni Benedek	
19.	Hosszúpályi		Bihar	Tótfalusi Szőnyi P. Sámuel	
20.	Kaba		Bihar	Kabaj Dániel	
21.	Konyár		Bihar	Újfalusi György	
22.	Mihálydi		Bihar	Szombathi Mihály	
23.	Mikepércs		Bihar	Dömsödi István	
24.	Mindszentmihály		Szabolcs	Bathorkeszi János ¹⁰²	
25.	Monostorpályi		Bihar	Kisvárdaj P. János	
26.	Nádudvar		Szabolcs	Halászi István	

Sorsz.	Anyae gyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
27.	Nánás		Hajdú város	<i>Dobraj István</i>	
28.	Nagyrábé		Bihar	<i>Szilagyi Ferenc</i>	
29.	Püspökladány		Szabolcs	<i>Harsanyi Ferenc</i>	
30.	Sámson		Bihar	<i>Dioszeghi István</i>	
31.	Sáp		Szabolcs	<i>Szoboszlai János</i>	
32.	Sáránd		Bihar	<i>Kocsy János</i>	
33.	Szentpéterszeg		Bihar	<i>Egyhazi Máttyás</i>	
34.	Szerep		Bihar	<i>Uraj Sámuel</i>	
35.	Szoboszló		Hajdú város	<i>Debreczeni András</i>	
36.	Szovát		Szabolcs	<i>Debreczeni Péter</i>	
37.	Téglás		Szabolcs	<i>Tunyogi Mihály</i>	
38.	Tépe		Bihar	<i>Kalnaj András</i>	
39.	Tiszadob		Szabolcs	<i>Rapoti Sámuel</i>	
40.	Tiszaeszlár		Szabolcs	<i>Aboni Mihály</i>	
41.	Tiszafüred		Heves	<i>Csuti István</i>	
42.	Tiszalök		Szabolcs	<i>Tataj András</i>	
43.	Torda		Bihar	<i>Szőnyi István</i>	
44.	Udvari		Bihar	<i>Gálfi Péter</i>	
45.	Újfalú		Bihar	<i>Szőnyi István</i>	
46.	Újfehértó		Szabolcs	<i>Ruskaj István</i>	
47.	Újváros		Szabolcs	<i>Lovászi Gergely</i>	
48.	Vámospércs		Hajdú város	<i>Nánási András</i>	

5. ÉRMELLÉKI SENIORATUS¹⁰³

SENIOR: *Besseney István* székelyhídi prédikátor

1.	Albis		Bihar	<i>Szilagyi Gábor</i>
2.	Asszonyvására		Bihar	<i>Dereczkei András</i>
3.	Álmosd		Bihar	<i>Bathori Sámuel</i>
4.	Bagamér		Bihar	<i>Sz. Jobi István</i>
5.	Bályok		Bihar	<i>Hollosi György</i>
6.	Bogyiszló		Bihar	<i>Szilágyi Sámuel</i>
7.	Csokaly		Bihar	<i>Bagozdi Miklós</i>
8.	Diószeg		Bihar	<i>Nemethi Ferenc</i> <i>Ladányi János</i>
9.	Éradony		Bihar	<i>Pataki János</i>
10.	Érkenéz		Szabolcs	<i>Szigeti László</i>
11.	Érkeserű		Bihar	<i>Vari Imre</i>
12.	Érmihályfalva		Bihar	<i>Oroszi István</i>
13.	Értarcsa		Bihar	<i>Fülkei János</i>
14.	Érsemlyén		Bihar	<i>Zezei János</i>
15.	Felsőábrány		Bihar	<i>Tataj István</i>
16.	Félegyháza		Bihar	<i>Keresztesi Mihály</i>
17.	Gálospetri		Bihar	<i>Gyulaj Ferenc</i>
18.	Kiskereki		Bihar	<i>Jablonczaj Sámuel</i>
19.	Kokad		Bihar	<i>Gyani János</i>
20.	Kóly		Bihar	<i>Dioszeghi János</i>
21.	Köbölkút		Bihar	<i>Istvandi István</i>
22.	Margitta		Bihar	<i>Báthori Ferge János</i>
23.	Micske		Bihar	<i>Erdelyi Sámuel</i>
24.	Monospetri		Bihar	<i>Nánási János</i>
25.	Nagyléta		Bihar	<i>Kemeri Benedek</i>
26.	Ottomány		Bihar	<i>Solymosi Péter</i>

Sorsz.	Anyae gyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
27.	Pocsaj		Bihar	Veszprémy István	
28.	Poklostelek		Bihar	Zilachi János	
29.	Szalacs		Bihar	Debreczeni István	
30.	Szentimre		Bihar	Vajay György	
31.	Szentjobb	Csanálos	Bihar	Pathay György	Geszteny István
32.	Székelyhíd		Bihar	Bessenyei István	
33.	Széplak		Bihar	Csengeri Mihály	
34.	Tóti		Bihar	Totfalusy József	
35.	Vajda		Bihar	Abani Mihály	
36.	Vedresábrány		Bihar	Ürményi Pál	
37.	Vértes		Bihar	Liskai György	

6. KÖZÉPSZOLNOKI SENIORATUS¹⁰⁴

SENIOR: Szalacsi Sámuel érszentkirályi prédikátor

7. MÁRAMAROSI SENIORATUS¹⁰⁴

SENIOR: Viski János úrmezői prédikátor

8. NAGYBÁNYAI SENIORATUS¹⁰⁴

SENIOR: Técsi Mihály magyarberkeszi prédikátor

9. NAGYKÜNSÁGI SENIORATUS¹⁰⁵

SENIOR: Komády Mihály nagyrévi prédikátor

Sorsz.	Anyae gyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
1.	Rév		Heves	Komády Mihály	

10. SZABOLCSI SENIORATUS¹⁰⁶

SENIOR: Keresztúri Lukács nyírbátori prédikátor

1.	Apagy		Szabolcs	Mezey Tamás	
2.	Báka	Anarcs	Szabolcs	Debreczeni András	
3.	Benk		Szabolcs	Besenyi Péter	
4.	Bercel	Paszab	Szabolcs	Orsy István	
5.	Berencs		Szabolcs	Fogarasy János	
6.	Berkesz		Szabolcs	Féli István	
7.	Beszterec		Szabolcs	Husztly István	
8.	Bezdéd	Tuzsér	Szabolcs	Husztly István	
9.	Bogáth		Szabolcs	Sz. Györgyvölgyi János	
10.	Bogdány		Szabolcs	Bereczki Mihály	
11.	Demecser	Kék	Szabolcs	Dobray István	
12.	Dobos		Bereg	Szerencsy György	

Sorsz.	Anyae gyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
13.	Dombrád	Konyár Ontelek	Szabolcs	Ráczkevi Ferenc	
14.	Döge		Szabolcs	Szalaiacsy Sámuel	
15.	Encsencs		Szabolcs	Pathai Mihály	
16.	Fényeslitke		Szabolcs	Kisvardaj András	
17.	Gáva	Vencsellő	Szabolcs	Serkj György	
18.	Gebe		Szatmár	Gönczi János	
19.	Gemse		Szabolcs	Újfalusi Péter	
20.	Gégény		Szabolcs	Miskoczy Péter	
21.	Gyulaháza		Szabolcs	Kisvardaj Péter	
22.	Gyulaj		Szabolcs	Szöndrei András	
23.	Gyüre	Aranyos	Szabolcs	Szombathi György	
24.	Hodász		Szatmár	Maklari István	
25.	Ibrány		Szabolcs	Paalfalvi János	
26.	Ibrony		Szabolcs	Mező Zsigmond	
27.	Ilk		Szatmár	Hathazy István	
28.	Jánd		Bereg	Füzéry András	
29.	Jármi	Papos	Szatmár	Kaba István	
30.	Kállósemjén		Szabolcs	Pálfi András	
31.	Kántorjánosi		Szatmár	Palfalvi György	
32.	Kemecse	Rád	Szabolcs	Bellyei József	
33.	Kenéz	Kopócs- apáti	Szabolcs	Szatmari Pál	
34.	Kisléta		Szabolcs	Csengeri György	
35.	Kis- és Nagy- varsány		Szabolcs	Csengeri József	
36.	Kisvárd		Szabolcs	Kolozsvári István	
37.	Komoró		Szabolcs	Uzoni Mihály	
38.	Laskód		Szabolcs	Vaji István	
39.	Levelek	Besenyőd	Szabolcs	Vilaky István	
40.	Lövő	Petri	Szabolcs	Kallai András	
41.	Mada		Szabolcs	Szent-Istvány Sámuel	
42.	Mándok	Mogyorós	Szabolcs	Szoboszlaj Sámuel	
43.	Mátészalka	Sándor	Szatmár	Szólósy István	
44.	Nagyhalász		Szabolcs	Polgári Tamás	
45.	Nagykálló		Szabolcs	Békésj András	
46.	Napkor		Szabolcs	Bélyei István	
47.	Nyírbakta		Szabolcs	Salánkj Sámuel	
48.	Nyírbátor		Szabolcs	Keresztúri Lukács ¹⁰⁷	
49.	Nyírbéltek		Szabolcs		Hanosfalvi Ferenc
50.	Nyíregyháza		Szabolcs	Kállaj István	
51.	Nyírmeggyes		Szatmár	Gacsalyi Márton	
52.	Ófehértó		Szabolcs	Szőnyi Péter	
53.	Olcsva	Apáti	Szatmár	Mócsy Mihály	
54.	Ópályi		Szatmár		Haraszkeréki György
55.	Oros		Szabolcs	Polgárdj András	
56.	Ór		Szabolcs	Győri András	
57.	Panyola		Szatmár	Csengery Bálint	
58.	Pap	Jéke	Szabolcs	Zemlényi Ferenc	
59.	Pazony		Szabolcs	Fogarasz Dániel	
60.	Pátroha		Szabolcs	Szegedi István	
61.	Petneháza		Szabolcs	Czeplédi István	
62.	Piricse		Szabolcs	Matólcsey János	
63.	Pócspetri		Szabolcs		Papi János
64.	Rohod	Jákó	Szabolcs	Szent Péteri István	
65.	Sényő		Szabolcs	Tereny János	
66.	Szamosszeg		Szatmár	Hagymási Sámuel	
67.	Tiszaszentmárton ¹⁰⁸	Eperjeske	Szabolcs		

Sorsz.	Anyae gyház	Leányegyház	Vármege	Prédikátor	Lévita
68.	Székely	Ramocsa- háza	Szabolcs	Csengeri József	
69.	Tass		Szabolcs	Pavaj Gábor	
70.	Thét		Szabolcs	Sz. Péterj Zsigmond	
71.	Tornyospálca	Ladány	Szabolcs	Szathmár János	
72.	Tura		Szabolcs	Szécsi István	
73.	Ugornya	Gergelyi	Bereg	Erdődj Mihály	
74.	Vaja		Szabolcs	Kaszanyi András	
75.	Vásárosnamény		Bereg	Kallay János	
76.	Veresmart		Bereg		Erdélyi István
77.	Vitka		Szatmár	Bagosy Márton	
78.	Zsurk		Szabolcs	Vaji Miklós	

11. SZATMÁRI SENIORATUS¹⁰⁹

SENIOR: *Solymosi Nagy Mihály* szatmári prédikátor

12. SZILÁGYI SENIORATUS¹¹⁰

SENIOR: *Zoványi P. György* zilahi prédikátor, superintendens

1.	Bagos		Kraszna	Thordai György	
2.	Balla		Kraszna	Galambfalvi Miklós	
3.	Borzás		Kraszna	Karasznai Bertalan	
4.	Goroszló		Kraszna	Sapi Sámuel	
5.	Horvát	Peténye	Kraszna	Viski Márton	
6.	Ilosva	Lempért	Kraszna	Baczoni Gergely	
7.	Ipp	Lecsmér	Kraszna	Vári János	
8.	Kémer		Kraszna	Békési Gergely	
9.	Kraszna		Kraszna	Visnyai János	
10.	Magyarkeczel		Kraszna	Gyöngyösi Mihály	
11.	Nagyfalu		Kraszna	Nogradi Benedek	
12.	Perecsen		Kraszna	Pankotai Sámuel	
13.	Ráton		Kraszna		Pathai János
14.	Réce		Kraszna	Zilahi János	
15.	Somlyó		Kraszna	Némethi Sámuel	
16.	Újlak		Kraszna	Tokai János	
17.	Varsolc		Kraszna	Veszprémi István	
18.	Zovány	Bürgezd	Kraszna	Viski János	

13. UGOCSAI SENIORATUS¹¹¹

SENIOR: *Némethy János* nagyszöllősi prédikátor

1.	Bábony		Ugocsa	Váry Dániel	
2.	Bökény		Ugocsa	Ercsey János	
3.	Csepe		Ugocsa		Kende Dávid
4.	Csoma		Ugocsa		Mezey István
5.	Dabólc		Ugocsa	Bökényi Ferenc	
6.	Farkasfalva		Ugocsa	Jeney János	
7.	Feketeadó		Ugocsa	Mikolay István	
8.	Fertősalmás		Ugocsa	Virágh János	
9.	Forgolány		Ugocsa	Helmeczy György	
10.	Gödényháza		Ugocsa	Désy János	

Sorsz.	Anyagyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
11.	Gyula		Ugocsa	Veszprényi István	
12.	Halmi		Ugocsa	Csávásy Dániel	
13.	Hetény		Ugocsa		Forgolányi Pál
14.	Kökényesd		Ugocsa	Kisary János	
15.	Nagyszöllős		Ugocsa	Némety János ¹¹²	
16.	Nevetlenfalu		Ugocsa	Gyalay Sámuel	
17.	Péterfalva		Ugocsa	Kállay György	
18.	Szászfalu		Ugocsa	Kisvárdai Mihály	
19.	Szirma		Ugocsa	Rosályi András	
20.	Szöllősvégardó		Ugocsa	Bökényi János	
21.	Tamásváralja		Ugocsa	Rosályi János	
22.	Tekeháza		Ugocsa	Deák János	
23.	Tivadar		Ugocsa		Harangláb István

Samarjai superintendia

Superintendens: Kocsi Major István szőnyi prédikátor.¹¹³

1. BARSII SENIORATUS

SENIOR: Kocsi Sámuel kissallói prédikátor¹¹⁴

1.	Alsófégyvernek		Hont	Mikolaj Mátyás	Mikolaj Mátyás préd.
2.	Alsóvárad		Bars	Várady Csontó András	
3.	Ágó		Bars	Újváry Mihály	
4.	Besse		Bars	Fogtőj Pál	
5.	Bori		Hont	Nagyszeghy Pál	Miskolczy Miklós préd.
6.	Felső Pél		Bars	Ráczkövj János	
7.	Garam Kis Sarló		Bars	Zeliz István	Sárogy János préd.
8.	Garamvezekény		Bars	Sembery Pál	
9.	Kis Endréd		Bars	Ráczkövj Imre	
10.	Kiskér		Hont	Miskolczy Miklós	Várady György préd.
11.	Kisölvéd		Hont	Szokolaj Ferenc	Marossy János préd.
12.	Kis Szecse		Bars	Komaromj András	
13.	Ladány		Bars	Buzás Tamás	
14.	Léva		Bars	Galos Mihály	
15.	Lök		Bars	Csattaj István	
16.	Mező Kis Sárló		Bars	Kocsi Sámuel	
17.	Mohi		Bars	Újváry Mihály	
18.	Nagykálna		Bars	Pataj Mihály	
19.	Nagymálás		Bars	Megyeri Horváth György	
20.	Nagyod		Bars	Gyarmathy János	
21.	Nagypeszek		Hont	Vály János	Szokolaj Ferenc préd.
22.	Nagysáró		Bars	Dömsödj Mihály	
23.	Nemesoroszi		Bars	Kosdj Ádám	
24.	Óvár		Bars	Szent Péterj Péter	
25.	Szentgyörgy		Bars		Szombathy János lévita
26.	Szodó		Bars	Marossy János	

Sorsz.	Anyaegyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
27.	Tergenye		Hont		<i>Jenej János</i> lévita
28.	Varsány		Hont	<i>Fölhy János</i>	
29.	Zseliz		Bars	<i>Szentimre János</i>	

2. DRÉGELYPALÁNKI SENIORATUS¹¹⁵

SENIOR: *Mányoki János* diósjenői prédikátor

1.	Diósjenő	Nógrád	<i>Mányoki János</i>
2.	Ipolypásztó	Hont	<i>Szodoy István</i>
3.	Nagymaros	Hont	<i>Oroszy János</i>
4.	Perőcsény	Hont	<i>Veszpremy János</i>
5.	Szokolya	Hont	<i>Gyarmathy István</i>
6.	Vámosmikola	Hont	<i>Desy István</i>

3. KOMÁROMI SENIORATUS¹¹⁶

SENIOR: *Valesius Antal János* csallóközarányosi prédikátor

1.	Alistál	Pozsony	<i>Csehi Péter</i>
2.	Apáczszakállos	Komárom	<i>Csokonaj Ferenc</i>
3.	Aranyos	Komárom	<i>Valesius János</i>
4.	Ekecs	Komárom	<i>Szoboszlay István</i>
5.	Ekel	Komárom	<i>Szombathi István</i>
6.	Füss	Komárom	<i>Mikolay József</i>
7.	Hodos	Pozsony	<i>Szalacsy Sámuel</i>
8.	Kolozsnéma	Komárom	<i>id. Szombathi István</i>
9.	Megyercs	Komárom	<i>Szent Simony György</i>
10.	Nagykeszi	Komárom	<i>Gönczi Ferenc</i>
11.	Nagygyezy	Komárom	<i>Szokolai István</i>
12.	Nemesócsa	Komárom	<i>Köröstösy Sámuel</i>
13.	Patas	Győr	<i>Tattay János</i>
14.	Radvány	Győr	<i>Pogranyi János</i>
15.	Réte	Pozsony	<i>Lévaj György</i>
16.	Szap	Győr	<i>Döbröczenyi István</i>
17.	Turizsakállás	Komárom	<i>Kőrösi András</i>

4. KOMJÁTI SENIORATUS¹¹⁷

SENIOR: *Megyeri Besnyei György* madari prédikátor¹¹⁸

1.	Bátorkeszi	Esztergom	<i>Tataj János</i>
2.	Bucs	Esztergom	<i>Barbély József</i>
3.	Hetény	Komárom	<i>Megyeri Sámuel</i>
4.	Madar	Komárom	<i>Megyeri Besnyei György</i>
5.	Marcelháza	Komárom	<i>Deszi László</i>
6.	Martos	Komárom	<i>Banyai Ferenc</i>
7.	Mocs	Esztergom	<i>Helmeczi István</i>
8.	Perbete	Komárom	<i>Solty István</i>
9.	Radvány	Komárom	<i>Komaromi István</i>

5. TATAI SENIORATUS¹¹⁹

SENIOR: *Kocsi Major István* szőnyi prédikátor, superintendens

Sorsz.	Anyae gyház	Leányegyház	Vármegye	Prédikátor	Lévita
1.	Almás		Komárom	<i>Skarosi Tamás</i>	
2.	Ács		Komárom	<i>Csokonyai László</i>	
3.	Baj		Komárom	<i>Komaromi István</i>	
4.	Bana		Komárom		<i>Laki István</i>
5.	Császár		Komárom	<i>Szokolaj István</i>	
6.	Dad		Komárom	<i>Újvari János</i>	
7.	Ete		Komárom	<i>Tattay Mihály</i>	
8.	Gyermely		Komárom	<i>Daby István</i>	
9.	Győr		Győr	<i>Csuzi János</i> <i>Szent Györgyi Sámuel</i>	
10.	Héreg		Komárom		<i>Magyari Pál</i>
11.	Kocs		Komárom	<i>Komaromi Pál</i>	
12.	Kömlőd		Komárom	<i>Raczkévi István</i>	
13.	Környe		Komárom	<i>Szent Györgyi János</i>	
14.	Lábatlan		Esztergom	<i>Farkasdi Dániel</i>	
15.	Nagyigmánd		Komárom	<i>Fehér Mihály</i>	
16.	Nagysáp		Esztergom		<i>Körmöndi Péter</i>
17.	Naszály		Komárom	<i>Borsodi István</i>	
18.	Neszmély		Komárom	<i>Naszalyi András</i>	
19.	Szend		Komárom	<i>Komaromi János</i>	
20.	Szomód		Komárom	<i>Tattay György</i>	
21.	Szomor		Komárom	<i>Kilari András</i>	
22.	Szőny		Komárom	<i>Kocsi Major István</i>	
23.	Tarján		Komárom	<i>Szombathy János</i>	
24.	Tata		Komárom	<i>Szent Miklósi István</i>	
25.	Uny		Esztergom		<i>N. N.¹²⁰</i>

Összesítés

Superintendenciák és seniorátusok	Anyae gyházak			Leány- egyház	Prédikátorok			Lévíták		
	virág- zó	el- foglalt	összes		név szám szerint	összes	név szám szerint	összes		
<i>I. Dunamelléki superintendencia</i>										
1. Alsóbaranyai senioratus	22	—	22	—	1	19	20	—	2	2
2. Felsőbaranyai	51	—	51	—	—	44	44	—	7	7
3. Kecskeméti	12	1	13	—	13	—	13	1	—	1
4. Külsősomogyi	28	3	31	3	26	1	27	1	—	1
5. Pesti	16	5	21	—	16	—	16	—	—	—
6. Solti	17	1	18	1	18	—	18	—	—	—
7. Tolnai	20	—	20	—	19	—	19	1	—	1
8. Vértesaljai	24	—	24	—	24	—	24	—	—	—
összesen:	190	10	200	4	117	64	181	3	9	12
<i>II. Dunántúli superintendencia</i>										
1. Belsősomogyi senioratus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2. Csókakői	1	—	1	—	1	—	1	—	—	—
3. Mezőföldi	24	—	24	5	23	—	23	1	—	1
4. Pápai	23	—	23	15	24	—	24	4	—	4
5. Veszprémi	29	—	29	—	16	13	29	—	—	—
összesen:	77	—	77	20	64	13	77	5	—	5

Superintendentiák és seniorátusok	Anyae gyházak			Leány- egyház	Prédikátorok			Léviták		
	virág- zó	el- foglalt	összes		név szerint	szám összes	összes	név szerint	szám összes	összes

III. Tiszáninneri superintendentia

1. Abaúji	80	2	82	48	77	—	77	2	3	5
2. Borsod-Gömör-Kishonti	139	1	140	78	140	—	140	2	—	2
3. Ungi	34	—	34	49	34	—	34	—	—	—
4. Zempléni	53	—	53	38	52	—	52	—	—	—
összesen:	306	3	309	213	303	—	303	4	3	7

IV. Tiszántúli superintendentia

1. Beregi superintendencia	55	—	55	—	7	48	55	—	—	—
2. Békési	4	—	4	—	1	3	4	—	—	—
3. Bihari	59	—	59	—	59	—	59	—	—	—
4. Debreceni	48	—	48	—	51	—	51	1	—	1
5. Érmelléki	37	—	37	1	38	—	38	1	—	1
6. Középszolnoki	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7. Máramarosi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8. Nagybányai	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9. Nagykúnsági	1	—	1	—	1	—	1	—	—	—
10. Szabolcsi	78	—	78	22	73	—	73	4	—	4
11. Szilágyi	18	—	18	4	17	—	17	1	—	1
12. Ugoccai	23	—	23	—	19	—	19	4	—	4
összesen:	323	—	323	27	266	51	317	11	—	11

V. Samarjai superintendentia

1. Barsi senioratus	29	—	29	—	27	—	27	2	—	2
2. Drégelypalánki	6	—	6	—	6	—	6	—	—	—
3. Komáromi	17	—	17	—	16	—	16	1	—	1
4. Komjáti	9	—	9	—	4	—	4	5	—	5
5. Tatai	25	—	25	—	22	—	22	3	1	4
összesen:	86	—	86	—	75	—	75	11	1	12

A superintendentiák adatainak összesítése:

I. Dunamelléki	190	10	200	4	117	64	181	3	9	12
II. Dunántúli	77	—	77	20	64	13	77	5	—	5
III. Tiszáninneri	306	3	309	213	303	—	303	4	3	7
IV. Tiszántúli	323	—	323	27	266	51	317	11	—	11
V. Samarjai	86	—	86	—	75	—	75	11	1	12
összesen:	982	13	995	264	825	128	953	34	13	47

A senioratusok hiányzó, a kimutatásokban fel nem sorolt ekléziái szám szerint,
— Zoványi Jenő (l. az 55. jegyzet) *Cikkei*... alapján:

A dunántúli superintendentiában:

	anyaegyház	prédikátor
1. Belsősomogyi senioratusban 1732-ben	36	36
2. Csókakői senioratusban 1732-ben	11	11
3. Pápai senioratusban 1732-ben	11	11
4. Veszprémi senioratusban 1734-ben	5	5
összesen:	63	63

A tiszántúli superintendentiában:

1. Békési senioratusban 18. sz. elején (Hódmezővásárhelyen 1730-tól 2 prédikátor)	23	24
2. Középszolnoki senioratusban	40	40
3. Máramarosi senioratusban 1733-ban (Máramarosszigeten 2 prédikátor)	8	9
4. Nagybányai senioratusban 1733-ban (Nagybányán 2 prédikátor)	20	21
5. Nagykúnsági senioratusban 1733-ban	26	26
6. Szatmári senioratusban 1733-ban (Szatmáron 2 prédikátor)	65	66
7. Szilágyi senioratusban 1733-ban	26	26
8. Ugoc sai senioratusban 1733-ban (Szatmár vármegyéből)	4	4
összesen:	212	216

A samarjai superintendentiában:

1. Drégelypalánki senioratusban (Losoncon 2 prédikátor)	1	2
--	---	---

A hiányzó eklézsiák és prédikátorok összesítése:

1. Dunántúli superintendentiában	63	63
2. Tiszántúli superintendentiában	212	216
3. Samarjai superintendentiában	1	1
összesen:	276	281

A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok száma az 1725—1733-as években:

	anya- egyház	leány- egyház	prédikátor	lévita
A kimutatások szerint	995	264	953	47
A fentebbi hiányzók	276	?	281	?
összesen:	1271	264	1234	47

Csáji Pál

Jegyzetek:

¹ Okolicsányi Pál: *Historia diplomatica de statu religionis evangelicae in Hungaria*... 1710. c. munkája *Appendixének* 16—40. lapjain közölt protestáns beadványokban vannak felsorolva az 1608—1646 közötti templomfoglalások. Miután több helyen csak az uradalmakat nevezi meg, másutt csak utal a „többi” templomfoglalásra, valamint a filiákra is, minimális számként 300-at vettem fel.

² Uo. 204—208. lapokon az 1681-es protestáns felségfolyamodványból. Sáros vármegyében nem sorolja fel névszerint — a városokon kívül — a falvakat és más vármegyékben is csak utalás van a felsoroltakon kívüli „többi” templomfoglalásra, ezért egészítettem ki a megnevezett 885 helységszámot 900-ra. Általában a templomfoglalásokról szóló kimutatások ellenőrzésre szorulnak (felekezetek szerint pedig pontos elosztásra), mert egyik-másik helynév kétszer is előfordul bennük, mások pedig kimaradtak, holott tudjuk, hogy elfoglalták templomát. Ez a felülvizsgálat azonban aligha hoz eltolódást a templomfoglalások időszakonkénti végösszegében.

³ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (ezentúl: Ráday lt.), Archivum agentiale. Acta religionaria. I. k. 33—34., 410—413., 413—415. lapjain és a Budai archivum agentiale 5. csomó 74. szám alatt.

⁴ Uo. Acta religionaria. I. k. 413. l., uo. Acta religionaria miscellanea. III. k. 102. l., uo. Budai archivum agentiale. 5. cs. 74. sz., uo. Collectio instantiarum relig. XI. k. 4993. sz. 6—10. l. s ugyanitt az 1681—1721 és az 1744—1768 közötti időre vonatkozó kimutatás is. Az 1768. évi protestáns sérelmi beadvány 675-re teszi az 1631—1768 közt elfoglalt templomok számát. Ráday lt. Archivum agentiale. Collectio Instantiarum. XI. k. 4999. sz. 73—138. l.

⁵ Uo. Acta religionaria. I. k. 414—415. l. Zsilinszky Mihály szerint „Mária Terézia enyhébb korszakában is 192 templom esett áldozatul az üldözőknek”. (*A magyarhoni protestáns egyház története* c. munkájában, 382. l.)

⁶ 1768 után a Türelmi Rendelet kiadásáig történt templomfoglalásokat minimálisan 10-re teszem.

⁷ Uo. Ráday család lt. Egyházi és iskolai iratok. 167. sz.

⁸ Az evangélikusokra vonatkozó adatokat külön dolgozatban szándékozom összeállítani.

⁹ Országos Levéltár. (Ezentúl OL.) Pozsonyi kamara. Benigna resolutiones. (Kómárom vármegye) 1717. aug. 6. pag. 54—69.

¹⁰ Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára. Sárospatak. A. II. 373/7. sz.

¹¹ OL. Helytartótanács Levéltára. (Ezután HTT.) Acta religionaria. Lad. G. Fasc. 25. 1725. jún. 4. Pest vármegye jelentése, mellette a két kiküldött tisztviselő nyilatkozata.

¹² Uo.

¹³ OL. HTT. Benigna mandata. 1725. máj. 24. A mandatum melléklete Barbacsi Ferenc feljelentése és ifj. Pathai János senior idézőlevele eredetiben. Ezenkívül OL. HTT. Acta relig. Index. Series mandatorum in negotio religionis. Pathai János idézőlevele: „*Salutem Domini. Tiszteletes Inspector Atyánk Urunk currensinek tenora szerent értvén kegyelmed de tempore et loco, holl léssen Generalis Synodusunk, specifice citáltatik kegyelmed, kegyelmed feleséghe és kegyelmed Sámuel nevű fia azon Szent Synodusra, a Venerabile Presbyterium eleiben ob certas rationes reddendas, mellyet is semmi lett úton és módon el ne mulassa, hanem két expressus emberivel, úgy mint Biró Urammal és Hajdú Mihállyal compareállyon sub poena sui officii amissione. Ráczkeve, 20 Martii 1725. Iffiu Pathai János.*” Címzés: „Tit. foktői praedikátor T. Mácsai Mihály k. uramnak böcsülettel adassék. Foktön.” Jól sejtette tehát Földváry László, hogy „hihetőleg a közel Kalocsa útján” értesült a Helytartótanács e királyi engedély nélkül tartott gyűlésről. (Földváry László: *Adalékok a Dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez*. Bp. 1898. 282. l.) Mácsai Mihálynak ez az áruló ill. hízogó magatartása a magyarázata annak, hogy őt a kalocsai prépost 1746-ban is különösen pártfogolta. (Földváry L. i. m. II. r. 178. l. és Ráday Lt. A Dunamelléki ref egyházkerület jegyzőkönyve. 1746. 300. l.)

¹⁴ Uo.

¹⁵ Lásd a 11. jegyzetet.

¹⁶ OL. HTT. Acta relig. Ad Lad. G. Fasc. 25. 1725. júl. 21.

¹⁷ Uo. A Helytartótanács Fejér vármegyében is végeztetett vizsgálatot a pataji gyűlés ügyében. A vármegye augusztus 31-re idézte be Veszprémi Ádám seregélyesi, Belényesi István cecel és Diószegi Mihály sárkeresztúri prédikátorokat, kik közül az

utóbbi, a senior, félreérthetetlenül igazolta, hogy „*semmi egyébről nem consultálótanak és tanácskoztanak, hanem eő kegyelmek püspökjük Patai János úr öregségére nézve le akarta püspöki functioját tenni és egyéb materialis causák forogván elől, azokat intézték el*”. (Földváry i. m. I. r. 282—284. l.) A Helytartótanács a király július 17-én kiadott parancsa nyomán augusztus 7-i körrendeletével utasította a vármegyéket, hogy a protestáns vallási ügyekben a pesti bizottság előtti és alatti helyzetet tartásuk mérvadóknak és hivatalosan járjanak el az áthágókkal szemben. (OL. HTT. Acta relig. Index. Idealia religionaria. Mandatum 1725. júl. 17. Intimatum 1725. aug. 7.)

¹⁸ OL. HTT. Benigna mandata. 1725. aug. 9.

¹⁹ OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Békésiensis. 1725. okt. 9. és uo. Litt. Com. Sümegiensis. 1725. dec. 6.

²⁰ OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No. 178. és OL. HTT. Acta relig. Lad. G. Fasc. 25. Litt. Com. Pestiensis. 1725. szept. 12. Közli Földváry László is i. m. 284—285. l. magyarul.

²¹ OL. HTT. Acta relig. Lad. G. Fasc. 25. Litt. Com. Pestiensis. 1725. szept. 19. Mellékletei: Pathai János superintendens examenje s a pestmegyei protestánsok declaratiója.

²² OL. HTT. Acta religionaria. Index. Series mandatorum in negotio religionis.

²³ OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Barsiensiensis. 1725. nov. 17.

²⁴ Uo. Litt. Com. Tolnensis. 1725. szept. 24.

²⁵ Uo. Litt. Com. Baranyiensis. 1725. szept. 10.

²⁶ Uo. Litt. Com. Beregiensis. 1725. okt. 28.

²⁷ Uo. Litt. Com. Köváriensis. 1725. nov. 1.

²⁸ Uo. Litt. Com. Békésiensis 1725. okt. 9., Abaujiensis okt. 12., Liptoviensis okt. 19., Trencseniensiensis okt. 19., Hevesiensiensis okt. 22., Sümegiensiensis dec. 6. és Scepusiensiensis.

²⁹ Uo. Litt. Com. Nogradiensiensis. 1725. okt. 22.

³⁰ OL. HTT. Benigna mandata. 1725. okt. 30.

³¹ OL. HTT. Fasc. mens. Expeditiones. 1726. jan. 28. Ugocsa, Zólyom, Kraszna, Hont, Esztergom, Békés, Pest és Nógrád vármegyékhez.

³² OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Pestiensis. 1726. márc. 26.

³³ Uo. Litt. Com. Nogradiensiensis. 1726. ápr. 29.

³⁴ Uo. Litt. Com. Kraszniensis. 1726. febr. 15.

³⁵ Uo. Litt. Com. Zoliensis. 1726. febr. 22.

³⁶ Uo. Litt. Com. Arvensis. 1726. jan. 7.

³⁷ Uo. Litt. Com. Strigoniensis. 1726. ápr. 5.

³⁸ OL. HTT. Protocollum Consilii Locumtenentialis. 1727. dec. 1. ülés jegyzőkönyve. 688. l.

³⁹ OL. HTT. Benigna mandata. 1726. dec. 13.

⁴⁰ OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. No 178.

⁴¹ OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No 178.

⁴² OL. HTT. Benigna mandata. 1727. nov. 27.

⁴³ E rendeletre való hivatkozással küldik be 1728—1729-ben a vármegyék az összeírást.

⁴⁴ OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Nittriensis. 1728. jan. 13. Sáros jan. 15., Kis-Hont jan. 27., Gömör jan. 28., Turóc febr. 5., Sopron febr. 6., Bihar febr. 6., Borsod febr. 7., Csongrád febr. 13., Fejér febr. 18., Hont febr. 19., Torna febr. 19., Zemplén márc. 1., Veszprém márc. 13., Szabolcs márc. 22., Ung ápr. 9., Ugocsa ápr. 26., Zala máj. 9., 1729. febr. 22-én Komárom vármegye.

⁴⁵ Uo. Litt. Com. Szathmariensis. 1732. ápr. 17.

⁴⁶ Uo. A köv. vármegyék hivatkoznak rá jelentéseikben: Baranya (uo. Litt. Com. Baraniensis. 1732. máj. 22.), Borsod (1732. ápr. 22.), Zala (1732. jún. 4.), Csongrád (1732. máj. 27.), Szatmár l. a 45. jegyzetet.

⁴⁷ Csuthi Zsigmond: *Magyar protestáns egyháztörténet a szathmári békekötéstől a Türelmi rendelet kiadásáig*. Debrecen. 1877. 108—110. l. Magyar fordításban.

⁴⁸ OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1734. No 206.

⁴⁹ OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Baraniensis. 1731. aug. 7. hivatkozik e rendeletre.

⁵⁰ Uo. 1731. szept. 12-i vármegyei jelentés melléklete a szolgabíró és esküdt jelentéstétele, melyben leírják, hol foglalták le a templomot, tiltották meg a prédikátor és iskolamester működését és hirdették ki a vallásgyakorlatot megtiltó rendeletet.

⁵¹ Uo. 1731. júl. 10-i Baranya megyei jelentés.

⁵² L. a 49. jegyzetet. E vármegyei jelentés melléklete Mocsai János senior kör-

levele eredetiben, mely így hangzik: „Vigasztallya meg Isten kegyelmeidet lelki és testi vig aratásnak napjaival. Tiszteletes Atyámfiai! A Sidóknak világosság támadt. Esther 8. 16. A mi kegyelmes királyunknak erántunk való kegyelmes válasza a királyi tábláról le küldetett, a templomok kultsait immár kiadgyák; azért minden eklézsiából sietséggel mennyen egy egy pár ember Pétsre vice-ispány uramhoz egy kis ajándékokskával s kérje és hozza ki magával a maga gyülekezetének kultsát. Ezen czédulát pedig sietséggel küldgye által kegyelmeitek az Ormányságra is. Ezzel maradok, Nagy Harsány 23. Julii 1731. Kegyelmeiteknek szolgatársa és seniora Motsai János. NB. Akikhez ez a czédula érkezik, holnap délben Pétsen legyenek. Adassék ezen czédulám a Felső Baranyai Szent Tractusnak lelki pásztorinak, az Urban szerelmes atyámfiaiának betsülettel és sietséggel. Series currentis: Kis Harsány, Tótfalu, Siklós, Gyüd, Terehegy, Szerdahely, Kimes, Vaiszló, Kis Csán etc. Tandem ex Sellye. Rev. D. Steph. Szent-Péteri expediat versus Szigetvar, S. P. Tiszt. Pátkay János komám uram kegyelmed ezen vigasztalásának lineáit minden dolgait félre tévén myárt absque omni mora Denczházára által vinni el ne mulassa. Ugy hogy holnap az egész Szigeth vár előtt lévő ecclesiákat percuralhassa Búdösfáig és Botykában az oblatioirt el menjen kegyelmedek Tiszt. Kajári K. urammal vagy hogy bizonyos informatiot hozzon kegyelmed eránta. Kegyelmeteké az Úr Jézus szerelmében Sz. P. J. Tudgya jó Istenünk, hogy nem kicsiny költségben forgunk.”

⁵³ OL. HTT. Litt. Com. Baraniensis. 1731. júl. 10. és OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1731. No 205 és 206.

⁵⁴ Lampe Friedrich Adolf: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Trajecti ad Rhenum. 1728. (Debreceni Ember Pál munkájának kiadása.)

⁵⁵ A superintendentiák és senioratusok keletkezésére, kiterjedésére, elnevezéseire, valamint a superintendenseikre és senioraikra vonatkozó adatokat lásd Zoványi Jenő: *Cikkei a „Theologiai Lexicon” részére* c. munkájában a megfelelő címszavak alatt. — A kimutatásokban az eklézsiák (leányegyházak) nevét abc rendben, mai helyesírással közlöm. XVIII. századbeli törvényhatósági beosztásukat Ludovicus Nagy: *Notitiae politico-geographico statisticae incltyi regni Hungariae . . .* c. könyve nyomán jelzem. A prédikátorok s lévíták (ludimagisterek) vezetéknevét az eredeti latin szöveg szerint betűhíven, keresztnevüket s a megjegyzéseket magyar fordításban hozom. A kimutatásokban a helységek, de főként a személyek nevénel a vármegyei átírásokban eltérések fordulnak elő. (A jelentésekben az egyes nevekhez fűzött megjegyzéseket jegyzetben, idézőjelben adom.) A leányegyházak rovatába csak azokat a filiákat soroltam, amelyeket a kimutatásokban kifejezetten ilyeneknek tüntettek fel összeállítóik.

⁵⁶ Az Alsó- és Felső-Baranyai senioratusok adatait Baranya vármegye 1725-ben a közgyűlésére behívott prédikátorok bemondásai alapján írta össze, megjegyezve, hogy a megyében két senior van, akik a Patajon lakó püspöktől (episcopus) függenek. Az egyházközségek senioratusokkénti felsorolásánál a földrajzi fekvés mellett csak azt jelzi, hogy prédikátora vagy iskolamestere van. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Baraniensis. 1725. szept. 10. és OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No 178.) — A kimutatásokban a folyószám előtt csillaggal jelzett 13 felsőbaranyai eklézsia adatai Baranya vármegye szolgabírójának és esküdtjének jelentéséből valók. Jelzetét lásd az 50. jegyzetben.

⁵⁷ A kimutatásban „Senioratus Harsaniensis” néven.

⁵⁸ A Dunamelléki superintendens köv. hat senioratusa adatait Pathai János superintendens állította össze 1726. márc. 15-én Patajon, melyhez csatolta a rendeletben előírt kérdésekre adott s az 1725. szept. 10-inél bővebb feleleteit. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Pesthiensis. ad No 178.) A seniorok adatait itt és a továbbiakban is, ha a vármegyei jelentésekből, kimutatásokból hiányzanak, Zoványi Jenő *i. m.*-ből pótoltam.

⁵⁹ „Lelkipásztorától az 1719. évben fosztották meg.”

⁶⁰ „A közelmúltban halt meg, az eklézsia most üres.”

⁶¹ A superintendens „processus Sümegiensis”-nek nevezte.

⁶² A Tolna vármegye területén fekvő és négy egyházmegyébe tagolódó egyházközségek jegyzékét az 1725. szept. 24-i közgyűlésre beadott lelkészek vallomásai nyomán, senioratusok szerint, írta össze a megye, a prédikátorok, illetve iskolamesterek megnevezése nélkül. Ebből az összeírásból egészítettem ki a superintendens kimutatását a csillaggal jelzettekkel. E közgyűlésen kimondották, hogy a vármegyébe a pesti bizottság működése idején vagy utána jöttek be, 30 napon belül el kell hagyniok a

megyét, azokat pedig, akik ez idő alatt fungálnak, elfogatják és összes vagyonukat elkobozzák. Ez utóbbi csoportba sorolták a bonyhádi, kölesdi, pálfai, keszi, szentgyörgyi, gyönki, szokolyi prédikátort, továbbá a faddi és pilisi iskolamestert. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Comm. Tolnensis. 1725. szept. 24.)

⁶³ „A superintendentia felfüggesztette, de a földesúr meghagyása folytán szolgálatot végez.” (Lásd az 58. jegyzet végén levő jelzetest.)

⁶⁴ „Nágócsot és Látrányt 1719-ben fosztották meg lelkipásztortól.”

⁶⁵ „A múltban iskolamestere volt, most megfosztották tőle.”

⁶⁶ „Az 1719. évben fosztották meg lelkipásztortól” ezt az öt ekléziát. (Ti. Alsónémedit, Budát, Kisszentmiklóst, Üllöt és Veresegyházát.)

⁶⁷ „A közelmúltban halt el.”

⁶⁸ „Lelkipásztortól, Fhilep Szállásy Györgytől, az 1719. évben fosztották meg; Uszodnak ugyan van iskolamestere, Patay István, de Szentbenedekre plébánust ültettek be.”

⁶⁹ Pathai János kimutatása annyiban tér el Tolna vármegyéétől, hogy ez utóbbi szerint Bátán és Pilisen iskolamester van. Az eltérést a két jegyzék kiállítására közt eltelte őt és fél hónap alatt beállott változás is okozhatta.

⁷⁰ „A múltban lelkipásztora volt, most Lazy István az iskolamester.”

⁷¹ Fejér vármegyében a szolgabírák hallgatták ki a vármegye területén lakó Diószegi Mihály vértésaljai és Vázsonyi Mihály mezőföldi espereseket és vették jegyzékbe az általuk felsorolt 24—24 eklézia és prédikátorok nevét. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Albensis. 1728. febr. 18. és OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No 178.) — A két évi időköz alatt beállott változások miatt is, de az orthographikus szemléltetések végett is mind a superintendentus, mind a vármegye kimutatását közlöm a prédikátorokról.

⁷² Gyimóthy István, a pápai egyházmegye esperese a Veszprém megye által továbbított királyi rendelet kérdéseire válaszolva az üresedést így indokolta: „E Veszprém vármegyében Hodossy Sámuel, egykor a veszprémi, most pedig a szikszói eklézia pásztorja, a Pápához tartozó egyházmegyéből és a környező vármegyékből az 1708. évi augusztus havi generalis zsinatra összegyűlt seniorok és presbiterek (tanácsbírák) közös szavazatával választott superintendentussá, aki mindaddig életben van, bár e vármegyétől bizonyos magán szerencsétlensége miatt távol kényszerül lenni, mivel azonban remélhető, hogy császári-királyi kegyből még vissza fog térni, helyébe ezért más még nem választott. Közben a Helvét Hitvallás szerint reformált ekléziákban helyettesei végzik a kormányzást, vármegyénként természetesen más-más, ezért mások által megnevezendő seniorok; ebben a vármegyében, közelebről a pápai-nak nevezett egyházmegyében az előbb említett senior, Gyimóthy István választott még a senioratus e tisztségére az említett egyházmegyének a Pápához közeli Borsosgyőr faluban 1711. február hónapban összegyűlt prédikátorai szabad javaslatával és szavazatával”. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Vesprimiensis. 1728. márc. 13. és OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No 178.)

⁷³ Somogy vármegye jelentése a megye területén ekkor még fennállott senioratusokra (l. Zoványi Jenő *i. m.* Belsősomogyi ref. egyházmegyei címszó alatt) semmiféle adatot nem tartalmaz; csak annyit jelent, hogy „egy superintendentus nevet viselő acatholicust sem találtunk kebelünkben”. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Sümegien-sis. 1725. dec. 6.)

⁷⁴ Veszprém vármegye senioraikat szerint csoportosítva írta össze a területén működő prédikátorokat. Eszerint „Kádárthay János kenesei helv. hitv. lelkipásztornak, a discriptus inferior seniorának kormányzása alatt ebben a vármegyében egyetlen lelkésze van, — a palotai”. (Lásd a 72. jegyzet jelzeteit.) Kenesét prédikátorával Fejér vármegye Vázsonyi Mihály mezőföldi senioratusában tüntette fel. — A Csókaí senioratusra vonatkozólag sehol másutt nincs adat a vármegyei jelentésekben.

⁷⁵ Fejér vármegye szolgabírája Vázsonyi Mihály senior kihallgatása alapján vette jegyzékbe e senioratus adatait (jelzeteit l. a 71. jegyzetnél) és ettől Veszprém vármegyéé a következőkben különbözik: Enyingnél megnevezi Bozsókot, Peremartonnál Berhidát és Kovácsit, „Szilas aliter Balhás” prédikátora Törsök János. Szentgyörgyén „László aliter Körmeny” István és Ósiben Márokföldy János nem magister, hanem „minister”. (L. a 72. jegyzet jelzeteit.)

⁷⁶ Fejér vármegye Vázsonyi Mihály seniori jogkörére nézve ezt mondja: „Az előbb megnevezett Vázsonyi Mihály, a másodikkal említett senior előadta, hogy ő a Szikszó városában tartózkodó Hodossy Sámuel superintendentustól függ, aki egyébként, amikor őt ebből a dioecesisből (ti. az alsóveszprémi traktusból) kiűzték, magához

hivatta és kijelentette, hogy seniorrá nyilvánítja ugyanolyan hatalommal, hatáskörrel és előjoggal, mint az előbb megnevezett Diószeghi Mihály". (Jelzetét I. a 71. jegyzetnél.)

⁷⁷ Veszprém vármegye a Gyimóthy István senioratusába tartozó prédikátorok és eklézsiák névsorába csak a vármegye területén levőket vette fel. Kiegészítettem ezt Zala vármegye jelentéséből, a szolgabíró által kihallgatott Pápay János prédikátor vallomásából, mely szerint „ő a jelenleg Cseglye heységben, Veszprém vármegye, tartózkodó Gyimóthy István seniorától függ; a bőségségi lakosok kérelmére ő ordinálta őt". (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Szaladiensis. 1728. máj. 9.)

⁷⁸ E senioratus Veszprém vármegyei egyházainak adatait ennek, a zalaikát Zala vármegyének a jelentéséből írtam ki, mely utóbbiakat Deáky István senior között kihallgatásakor a szolgabíróval, amikor is előadta, hogy „még az 1710. évben, a Veszprém vármegyében fekvő Peremarton helységben tartott gyűlésen, az akkor jelenlévő helv. hitv. prédikátorok egyező javaslatával és egyetértésével választott seniorrá és ugyanezen alkalommal a hitvallása szerinti superintendenshelyettes (vicarius), Dobraviczay Miklós által megerősített".

⁷⁹ A tiszáninneri „superintendentia” „nem alkotott oly szorosan egységes testületet, mint a többi egyházkerület . . . Csak 1735. a bodrogkereszturi konvent intézkedése következtében választottak végre is püspököt. Addig az eredetileg hozzátartozott négy egyházmegyének, úm. a borsodinak, az abaújinak, a zempléninek és az ungvárinak az espersei egymástól függetlenül, jóformán püspöki jogokat gyakoroltak és gyakran éltek is a superintendens címmel". (Zoványi Jenő, *i. m.* 485. l.)

⁸⁰ A kimutatást, a Torna vármegyei prédikátorok s egyházak kihagyásával. Thury Sámuel, az abaújívári egyházmegye seniora készítette el Tokaj, 1728. febr. 13-i dátummal, melyben „superintendens aut senior"-nak nevezte magát. Torna vármegye a szolgabíró által készített összeírásban közli a területén fekvő s „Thury Sámuel superintendens avagy senior" hatáskörébe tartozó négy prédikátor és egyházközség adatait. Abaúj vármegye azzal az indokolással mellőzi a megyebeli prédikátorok és egyházközségek összeírását, hogy „superintends"-ük, akinek jurisdictioja alá tartoznak, Zemlén vármegyében, Tokajban lakik. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Zempliniensis, 1728. márc. 1., uo. Litt. Com. Tornensis. 1728. febr. 19, uo. Litt. Com. Abaujvarensis. 1725. okt. 12. s mind e három jelentés OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No 178.)

⁸¹ „A közelmúltban halt meg." Az idézetben levő személyi és helyi megjegyzéseket Thury Sámuel jegyezte fel Zemlén vármegyéhez beküldött kimutatásában.

⁸² „A lévita a közelmúltban halt meg."

⁸³ Az olcsvári és a széplaki egyházakat a „pesti bizottság működése után foglalták el, a lelkési állás üres".

⁸⁴ „Az egyházmegye jegyzője."

⁸⁵ A névjegyzéket Szokolyai Hartó István esperes állította össze, vármegyénként csoportosítva az egyházközségeket. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Borsodiensis. 1728. febr. 7. és OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No 178., továbbá Állami Levéltár, Borsod megye. Miskolc. Materia politicorum. Fasc. XXIV. frustrum 47 és 48.) Torna vármegye szintén közli jelentésében a megye területén lévő hét prédikátornak (és egyházközségnek) a nevét, akiknek „Szokolyai István a superintendense avagy seniora" és ez a katalógus a Szokolyaiétól a következőkben tér el: Szilice prédikátora id. Jenei Sámuel, Jósvaldó Görgei Molnár János, Szöllős ardóé Arday Ritó Péter, Petrié Szentpéteri András. Perkupánál megjegyzi, hogy „a nemrég meghalt lelkipásztor helyett másikat rendeltek, a nevét azonban nem tudják". (Torna vármegye jelentésének jelzetét I. a 80. jegyzetben.)

⁸⁶ „Zsip prédikátora is." (L. a 85. jegyzetben a borsodi jelzeteket.)

⁸⁷ „Elfoglalta Handler György Ignác, az egrai seminarium igazgatója."

⁸⁸ „A testvérek seniora és ez eklézsia lelkipásztor."

⁸⁹ „Iskolamester."

⁹⁰ Az összeírást a szolgabíró felszólítására Diószeghy K. György esperes végezte el s Radvány, 1728. ápr. 9. keltezéssel küldte be a vármegyére, mely a jegyzék záradékában superintendensnek nevezi az esperest. Bár a senior a harmadik kérdésre adott feleletében jelzi, hogy van conseniora és notarius, a prédikátorok felsorolásánál nem tünteti fel, kik ezek.

⁹¹ Pósházy István esperes állította össze a kimutatást — dátum nélkül, — Zemlén vármegye 1728. máj. 1-i közgyűlésén tárgyalta le s terjesztette fel a Helytartótanácsához Thury Sámuelével együtt. (L. a 80. jegyzet zempléni jelzeteit.)

⁹² „Tractus consenior."

⁹³ „Ide olykor a gálszécsi lelkipásztor" szolgál be.

⁹⁴ „Tractus notarius.”

⁹⁵ „Most lelkipásztor nélkül van, olykor a perbenyiki szolgál be.”

⁹⁶ „Tractus consenior.”

⁹⁷ „A zempléni egyházmegye seniora.”

⁹⁸ Bereg vármegye azt válaszolta a Helytartótanácsnak, hogy területén superintendens nincs; a megye két megbízottja kihallgatta a szatmármegyei Tarpán lakó Váradi György seniort, aki a rendeletbeli kérdésekre adott rövid válaszain kívül közölte velük, hogy Bereg, Szatmár és Ugocsa vármegyékből 55 prédikátor tartozik kormányzása alá. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Beregiensis. 1725. okt. 28. és OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No 178.) — Az ugocsai prédikátorok és egyházközségek adatait Lampe-Debreceni Ember Pál, *i. m.* és Zoványi Jenő, *i. m.* alapján választottam ki Ugocsa vármegye kimutatásából. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Ugocsensis. 1728. ápr. 26.)

⁹⁹ Békés vármegye jelentése szerint a vármegyében nem lakik superintendens avagy senior; a vármegyebeli egyházközségek részben a csanádmegyei Makón, részben a Jász-kerületbeni Réven lakó Komády Mihály esperességébe tartoznak. A Helytartótanács 1726. jan. 29-én megsürgette a névszerinti kimutatás beküldését, ezt azonban sem a Helytartótanács, sem a Magyar Kancellária levéltárában nem találtam meg. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Békésiensis. 1725. okt. 9. és OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. ad No 178.; a sürgetés jelzete: OL. HTT. Fasc. mens. Expeditiones. 1726. jan. 29.) — Csongrád vármegye a Helytartótanács sürgetésére 1728. febr. 13-án a három megyebeli egyházközség megnevezésével, de a prédikátorok nevének mellőzésével, küldte fel jelentését azzal, hogy ezek a Makón lakó superintendenstől függenek. (OL. HTT. Litt. Com. Csongradiensis. 1728. febr. 13. és OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No 178.) — Csanád és Zaránd vármegyékből nem érkezett jelentés a Helytartótanácsához.

¹⁰⁰ Bihar vármegye az alispánt, egy szolgabírókat és esküdteket küldött ki az összeírás foganatosítására a területén lakó Jenei Péter bihari, Kisvárdai P. János debreceni és Bessenyei István érmelléki esperesekhez, kiknek feleleteit és kimutatásait együtt terjesztette fel a Helytartótanácsához. (OL. HTT. Fasc. mens. Lit. Com. Bihariensis. 1728. febr. 13. és OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No 178.)

¹⁰¹ L. a 100. jegyzetet.

¹⁰² „A debreceni egyházmegye jegyzője.”

¹⁰³ L. a 100. jegyzetet.

¹⁰⁴ A középszolnoki, máramarosi, nagybányai és a szatmári senioratusokra vonatkozólag nem közölhetek adatokat, mert Középszolnok, Máramaros és Szilágy vármegyék részéről ilyen tárgyú irat a Helytartótanács indexeiben nincs 1725—1734. között. A többször megsürgött Szatmár vármegye pedig 1732. ápr. 17-i iratában is csak ígéri az összeírás megejtését, de beküldésének még 1734-ben sincs nyoma. Az utóbbi hangsúlyozza jelentésében, hogy a vármegyében nincs superintendens, ez Középszolnok vármegyében lakik, kihallgatása tehát hatáskörén kívül esik. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Szathmariensis. 1728. jan. 7. és *uo.* 1732. ápr. 17.) — A Kővári kerület név nélkül három ekléziáról tesz említést jelentésében. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Kőváriensis. 1725. nov. 1.) — A máramarosi senioratusban Baróti Kálmán traktusjegyző Hosszúmezőn, 1733. febr. 25-én kelt hivatalos kimutatása szerint nyolc eklézsia volt; Máramarossziget két lelkésszel, Hosszúmező, Taracköz, Remete, Űrmező, Técső, Visk, Huszt, melyeknek Cato alias Técsi István űrmezői lelkipásztor az esperesük. (Tiszántúli ref. egyházkerület lt. Debrecen. Püspöki Hivatal. 1708—1850. 1733. 5. sz.)

¹⁰⁵ L. a 99. jegyzetet. A Jász-Nagykún kerület részéről nem találtam jelentést. — Heves vármegye 1725. okt. 22-én azt jelentette, hogy a vármegyében superintendens ugyan nincs, de van egy senior, kinek megvizsgáltságáról intézkedett, erről szóló jelentését azonban nem találtam. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Hevesiensis. 1725. okt. 22.)

¹⁰⁶ Szabolcs vármegye megkeresésére Keresztúri Lukács esperes készítette el prédikátorai és ekléziái névjegyzékét. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Szabolcsiensis. 1727. jan. 21. és OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No 178.)

¹⁰⁷ *Uo.* „Parochus, a megnevezett testvérek seniora, 70 éves.”

¹⁰⁸ *Uo.* A kimutatásban Zsurk és prédikátora után ez következik: „Sz. Marton Donatus Anno praesenti cum filiali Eperjeske”.

¹⁰⁹ L. a 105. jegyzetet.

¹¹⁰ Kraszna vármegye a Helytartótanács 1726. jan. 28-i sürgetésére készítette el

a prédikátorok és eklézsiák listáját. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Krasznensis. 1726. febr. 15. és OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No 178.)

¹¹¹ Ugocsa vármegye szolgabírái járasonként írták össze a prédikátorokat és egyházközségeket s ugyanakkor falvanként az apostatákat. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Ugocensis. 1728. ápr. 26. s lásd még a 98. jegyzetet.)

¹¹² Uo. „Senior.”

¹¹³ Komárom vármegye szolgabírája Szőnyön, 1727. dec. 21-én hallgatta ki Kocsi Major István ottani lelképásztort, (a tatai egyházmegye esperesét és a samarjai egyházkerület superintendensét), aki vallomásában kocsi születésűnek, 40 évesnek mondogta magát és részletesen előadta, hogy az 1714. ápr. 15—16-án Madaron tartott zsinaton a betegeskedő Magyar Kossa Péter superintendens mellé őt választották meg helyettesül generalis scribának. Magyar Kossa Péter halálával 1720. június 1-én a superintendensi tisztség megüresedvén, ő rendelte el a szavazást. A prédikátorok lepecsételt szavazólapjait az esperesek egyházmegyénként egy-egy kötegebe gyűjtve, ezeket külön-külön lepecsételve őhozzá juttatták; ő egy csomóba kötve valamennyit, a csomagot lepecsételte s megőrzés végett Tatay Mihály etei és Szombathy István némai prédikátoroknak adta át. A szavazólapokat 1722. febr. 15-én a naszályi paróchián négy esperes és a szavazatokat őrző két prédikátor jelenlétében bontották fel s superintendenssé őt választották meg. Felsorolta a kormányzása alá tartozó négy esperes és a saját tatai esperességébe bekebelezett prédikátorok és eklézsiák adatait. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Comaromiensis. 1729. febr. 22.)

¹¹⁴ Bars vármegye két szolgabírája 1725. okt. 10-én vette vizsgálat alá Kocsi Sámuel barsi esperest, aki Kocsi Major István superintendenstől függőnek vallotta magát és jegyzőkönyvre diktálta — a magáén kívül — Bars vármegyei 20 és Hont vármegyei 8 prédikátora, illetve eklézsiája adatait. A szolgabírák közölték vele, hogy a Helytartótanács legújabb rendelete következtében eltiltják valamennyiőjüket a valóságkorlattól. Az esperes kijelentette, hogy társaival együtt az 1723. okt. 19-én kiadott királyi rendelethez tartja magát, mely a pesti bizottság idején fennállott status-quot rendeli mérvadóknak, tehát az új helytartótanácsi rendelkezés nem érinti őket, hiszen valamennyi felsorolt hely artikulás. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Bar-siensis. 1725. nov. 17. és OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No 178.) — Hont vármegye kiküldöttei az ág. hitv. prédikátorokra vonatkozó adatok után jegyezték fel a királyi rendeletbeli kérdésekre a hely. hitv. prédikátoroktól kapott feleleteket, utána a vármegyében fekvő s Kocsi Sámuel barsi senior joghatósága alá tartozó hat (a kimutatásban préd.-del jelölt), valamint a Nógrád vármegyében lakó senior kormányzása alatti öt eklézsia és prédikátoraik adatait. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Hontensis. 1728. febr. 19. és OL. M. Kanc. Litt. Cons. Loc. 1727. ad No 178.) — Hont vármegye összeírásából hiányzik Tergenyé és Varsány, holott mindkettő prédikátor-tartó eklézsia volt akkor. (L. Sz. Kiss Károly: *Monographiai vázlatok a barsi ref. esperesség múltja és jelenéből.* Pápa. 1879.)

¹¹⁵ Komárom vármegye jelentésében a superintendens szokolyainak nevezte ezt az egyházmegyét, melynek seniorául Mányoki János diósjenői prédikátort jelentette. (L. a 112. jegyzet jelzeteit, a Hont vármegyei egyházakra nézve pedig a 113. jegyzet jelzeteit.) — Nógrád vármegye az ág. hitv. prédikátorokról beküldte az összeírást a Helytartótanácsához, jelentéseiben azonban a hely. hitvallásúakról meg sem emlékezik, holott Diósjenőn kívül két lelkessel Losoncon is volt ref. eklézsia. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Nogradiensis. 1726. ápr. 29.)

¹¹⁶ Komárom vármegye szolgabírájának és esküdtjének Valesius Antal János, „az aranyosi traktus superintendense” szolgáltatta az igazgatása alatt lévő prédikátorokra s eklézsiákra az adatokat. (OL. HTT. Fasc. mens. Litt. Com. Comaromiensis. 1729. febr. 22.) — Kocsi Major István superintendens vallomásában „Tractus Insulani” néven említette ezt az egyházmegyét.

¹¹⁷ Uo. Kocsi M. István „Tractus Ūrmenyiensis”-nek nevezte, míg Komárom vármegye szolgabírája „processus Ujvariensis”-nek.

¹¹⁸ Megyeri Györgyöt és eklézsiáját (Madart) Valesius A. János senior, Komárom vármegye szolgabírája előtt tett vallomásában, nem sorolta fel a saját kormányzása alá tartozó prédikátorok, illetve eklézsiák között. Ezért és a szolgabíró kimutatása alapján a komjáti senioratusban tüntettem fel. (L. Komárom vármegye jelentésének jelzetét a 112. jegyzetben.)

¹¹⁹ A adatokat Kocsi Major István superintendens bemondása nyomán Komárom vármegye szolgabírája jegyezte fel. (L. a 112. jegyzet jelzetét.)

¹²⁰ Uo. „Nem tudja megnevezni” — a superintendens.

1. közlemény

A sárospataki tanulók névsorát az 1615—1671. évekből ketten közölték két különböző helyen. Marton János kollégium-története okmánytárában¹ közölte az 1615—1622. közötti névsort, Gulyás József pedig a régebbi „Egyháztörténet” évfolyamaiban,² folytatásokban az 1623—1671. közötti névsort.

Az eredeti névsor a kollégium legrégebbi anyakönyvében,³ az ún. marosvásárhelyi anyakönyvben található. Ez Marton Jánosnak még nem, Gulyás Józsefnek pedig már nem állott rendelkezésére,⁴ így mindketten a Szombathi János-féle, 1794-ben készült variáns⁵ használták, amely az ifj. Csécsi János *Registrum Historicum*⁶-ában a marosvásárhelyi anyakönyv alapján közölt névsor másolata, s amelyet Szinyei Gerzson, sajátkezű bejegyzése szerint⁷ 1898-ban a marosvásárhelyi anyakönyv adataival összehasonlított, több helyen kiigazított és bővített. Gulyás a Szombathi-féle variánson kívül még más, részben töredékes másolatokat⁸ is használt az általa közölt névsor összeállításánál.

Az 1671. évvel bezárólag fellelhető variánsok forrása nyilvánvalóan Csécsi névsora. Az 1672—1685. közötti névsor Csécsi feljegyzéseiből s így a Szombathi-féle másolatból is hiányzik, s semmiféle töredékes variáns sem található ebből az időszakból, melyre így a marosvásárhelyi anyakönyv az egyetlen forrásunk.

A marosvásárhelyi anyakönyvben két, lényegében azonos névsort találunk. Az egyik a 135. laptól kezdődő eredeti, mely a saját kezű subscriptiókat és keltezéseket tartalmazza, valamint a subscribensek későbbi pályafutására vonatkozó, három-négy különböző kéztől származó bejegyzéseket. Ez a szöveg a subscriptiók változó, a későbbi bejegyzések apróbetűs, s összeszorított volta, valamint a sok rövidítés miatt igen nehezen olvasható, ráadásul a lapszélek is sok helyen sérültek. Az 1. lapon kezdődő másik névsor az előbbi tisztázata, az egyes bejegyzések azonban általában kevesebb, s néhol eltérő adatokat tartalmaznak.

Gulyás József, amikor a marosvásárhelyi anyakönyvhöz hozzájuthatott,⁹ folytatta a névsor összeállítását az általa elkezdett módszer szerint. Fennmaradt jegyzeteiből¹⁰ úgy tűnik, hogy főként a tisztázatra támaszkodott, mindenesetre a két névsort eggyé olvasztotta össze. Munkánk során célszerűbbnek látszott a Gulyás-féle jegyzetek mellőzése, s az eredeti szövegek szemmel tartása. Alapos megfontolás után úgy láttuk, hogy sem egyik, sem másik szöveget nem mellőzhetjük, de eggyé sem olvaszthatjuk azokat, s helyesen akkor járunk el, ha mindkét névsort bejegyzéseivel együtt betűszerinti másolatban, párhuzamosan közöljük, baloldalt az eredeti, jobboldalt a tisztázatos szöveget.

A rövidítéseket lehetőség szerint mindenütt feloldottuk, még a keltezéseknél is, a feloldott szövegrészek jelölése azonban nem látszott célszerűnek, mert sűrű előfordulása miatt a szöveg olvashatóságát zavarta volna. A szöveg végén zárójelbe

¹ Marton János: *A sárospataki református főiskola története*. I. rész. Sárospatak, 1931. 157—164. l.

² *Egyháztörténet*. Révész Imre közreműködésével szerkeszti Esze Tamás és Harsányi András, illetve Bucsay Mihály. Budapest, 1943—1947. — I. évf. 1—2. f. 117—125. l. (1623—1634.) 3. f. 233—240. l. (1635—1642.) 4. f. 381—386. l. (1643—1649.) II. évf. 1—2: f. 127—136. l. (1650—1658.) 3—4. f. 336—344. l. (1659—1667.) III. évf. 1—4. f. 101—105: l. (1668—1671.)

³ *Matricula Ill. Coll. S. Patach. 1615—1800*. Sárospataki Tud. Gyűjt. Levéltára, Irregistrata.

⁴ Az anyakönyvet 1931-ben kapta vissza a kollégium Marosvásárhelyről, 1938-ban pedig letétbe helyeztetett Budapesten.

⁵ Sp. Tud. Gyűjt. Nagykönyvtára, Kt. 41.

⁶ Sp. Tud. Gyűjt. Nagykönyvtára, Kt. 40.

⁷ Sp. Tud. Gyűjt. Nagykönyvtára, Kt. 41. 35/b. 1.

⁸ *Egyháztörténet* I. évf. 117. l. szerint a Sp. Tud. Gyűjt. Nagykönyvtára, Kt. 27., 28., 29., 30., 35., 37., 42., 111. sz. kéziratokat is.

⁹ 1945 után.

¹⁰ Sp. Tud. Gyűjt. Nagykönyvtára, Kt. 3875.

tett számmal jelöljük, hogy a bejegyzés hány kéztől származik. Bár az eredeti szövegben csak a bejegyzések keltezéséből tűnik ki az évkezdet, az attekinthetőség kedvéért a szöveget évenként is tagoltuk. Mindkét szövegnél megjelöltük a lapszámot is, hogy az eredetivel való esetleges egybevetést megkönnyítsük. Az olvashatatlan, hiányos, vagy magyarázatra szoruló szövegrészekről a jegyzetekben szólunk. Adatközlésünk első részében, az egyedül a marosvásárhelyi anyakönyvben található, 1672—1685. közötti bejegyzések 1672—1678. évi első felét bocsátjuk közre.

Albae subscripserunt sequentes.

(182. laptól eredeti bejegyzések)

Stephanus Miskolczi Anno Domini 1672. 17. Januarii. (1)

Samuel Verestoi Anno 1672. 17. Januarii.

Albae Praeceptor Rudimentorum. Pastor Egregii ac Spectabilis Domini Daczó 1686. Januarii. (3)

Stephanus Debreczeni Anno 1672. 17. Januarii. (1)

Martinus M. Zilahi Anno 1672. Die 18. Januarii.

Pastor in Barovia. (2)

Franciscus S. Légrádi Illustris Scholae Sáros Patachinae subscripsi Legibus Anno Domini 1672. Die 19. Januarii. (1)

Matthias Rudnai Anno 1672 Die 2 Februarii.

Praeceptor Etymologiae (et Poeseos),¹¹ ducitur ad officium Rectoratum Hidvegiense. Postea Poeseos ad duos annos, tandem factus Pastor Ecclesiae Sz. Ersebetinae. Jam Pastor Sz. Királyiensis. (4)

Johannes Héczei Anno 1672. Die 2. Februarii.

Ductus ad officium Rectoratum Alvinczinum illinc ingressus exilium, ductus ad officium Rectoratum Székely Kereszturiense. Pastor. (3)

Samuel P. Csernatonii Anno 1672. 2. Februarii. (1)

Nicolaus Pércsi Anno 1672. Die 25. Februarii.

Pastor Csoraiensis. (2)

Johannes Lutzi Anno Domini 1672. die 25. Februarii.

Sardinum ductus officium Rectoratum iterumque regressus in Collegium Albanum. Liskam quaesivit sibi et ibi uxoratus. (4)

Michael B. Görgei Anno 1672. die 25. Februarii.

Ductus ad officium Rectoratum Igeninum. Iterumque salutavit Collegium. Kereszturinum sibi quaesivit ibique Peste correptus. (3)

(46. laptól folytatólag ugyanannak tisz-tázata)

Stephanus Miskolczi Anno 1672. Die 17. Januarii.

Samuel Werestói Anno 1672. Die 17. Januarii.

Rudimentistarum Praeceptor, ductus ad Pastorum apud Spectabilem Dominum Johannem Daczó.

Stephanus Debreczeny Anno 1672. 17. Januarii.

Martinus M. Zilahi Anno 1672. Die 18. Januarii.

Pastor in Bárovia.

Franciscus S. Légrádi Anno 1672. Die 19. Januarii.

Matthias Rudnai Anno 1672. Die 2. Februarii.

Albae Praeceptor Etymologiae et Poeseos, ducitur primo Hidveginum ad Rectoratum, tandem Pastor factus primo Sz. Ersebetiensis postea Hederfaiensis item Királyfalviensis.

Johannes Héczei Anno 1672. Die 2. Februarii.

Ductus ad Rectoratum Alvinczinum inde ingressus ducitur ad Rectoratum Székely Kereszturiensem tandemque Pastor fit.

Samuel P. Csernatonii. Anno 1672. Die 2. Februarii.

Nicolaus Pércsi Anno 1672. Die 25. Februarii.

Pastor Csoraiensis.

Johannes Luczi. Anno 1672. die 25. Februarii.

Ductus pro Rectore Sardinum illinc ingressus ivit ad Rectoratum Liskaiensem ibique uxorem duxit.

Michael B. Görgei Anno 1672. Die 25. Februarii.

Ductus Igeninum pro Rectore, iterumque salutavit Collegium, tandem ivit Kereszturinum pro Rectore ibique Peste correptus.

¹¹ A zárójeles szövegrész más kéz betoldása.

Johannes P. Szath. Nemethi Anno 1672. 25. Februarii.

Magister Scholae Rudimentariae, ductus...¹² ad officium rectoratum Sardinum inde Toronyainum. (3)

Samuel P. Udvarhelyi Anno 1672. 2. Martii.

Venit Koborinum pro dirigenda Schola. (2)

Nicolaus K. S. Szentpeteri Anno domini 1672. Die 5. Maji.

Subscripsit Seniore Domine Daniele Dioszegi, subsequenter ductus ad Rectoratum O. Tordainum. (3?)

Michael Folkai Anni Ingrediuntis Closterlicii 1672. 6. Idus Junii.

Andreas P. Muraközi 1672. 8. Junii.

Seniore Daniele Dioszegi. Ductus ad Paedagogiam ad Generosum Dominum Christophorum Pasko indeque ingressus obdormivit in Christo Albae Juliae. (4)

Samuel K. Körösi 1672. Die 25 Augusti Seniore Daniele Dioszegi. — discessit Alba Julia in Patriam, ibique noratus. Compactor Comarensis. (5)

Johannes Szathmari 1672. die 21. Octobris.

Seniore Daniele Dioszegi. Praeceptor Rudi¹⁵ ... Ascendit Academias tandem Pastor factus. (4)

Petrus Gy. Várallyai Anno 1672. die 21. Octobris.

Seniore Daniele Dioszegi. Praeceptor Scholae Poeticae, oratoriae et Rhetoricae simul (ductus ad)¹⁷ tandem senior Scholae, ductus Rimaszombatinum et ibi mortuus. (5)

Johannes P. Szakmar Nemethi Anno 1672. 25. Februarii.

Rector Sardiensis tandem Toronyaiensis Pastorque Zemlényiensis.

Samuel P. Udvarhelyi Anno 1672. Die 2. Martii.

Venit Koborinum ad erigendam Scholam.

— — ...¹³ Nicolaus K. S. Szent Péteri Anno 1672 Die 5 Maji.

Seniore Daniele Dioszegi. Pastor Patiensis. (3)

— — ...¹⁴ chael Folkai Anno 1672. Die 8. Junii.

Andreas P. Muraközi Anno 1672. Die 8. Junii.

Ductus ad Paedagogium Nobilissimi Domini Christophori Paskó, indeque ingressus an Collegio exanimatus placide.

Samuel K. Körösi Anno 1672. Die 25. Augusti.

Discessit in Patriam. Compactor Comariensis.

— — ...¹⁶ hannes Szathmári Anno 1672. die 21. Octobris.

Albae Rudimentistarum Praeceptor. Academias salutat.

— — ...¹⁸ trus G. Warallyai subscripsit Anno 1672. die 21. Octobris.

Albae Transylvanorum Sacrae Poeseos et Oratoriae Praeceptor tandemque Senior laudatissimus, ducitur ad Rectoratum R. Szombatinum ibique placide exanimatus est.

1673.

Johannes Szalaczi Anno 1673. die 19. Aprilis.

Praeceptor Etymologistarum, Rector Liszcae, tandem ascendit Academias. (3)

(4. laptól folytatólag a tisztázat)
Johannes Szalacsi Anno 1673. Die 19. Aprilis.

Etymologiae Praeceptor, tandem Rector Liszkaiensis, indeque salutavit Academias et Pastor factus est.

¹² Olvasása bizonytalan, talán: ductusque.

¹³ A pontozott szövegrész leszakadt: Nicolaus.

¹⁴ Leszakadt: Michael.

¹⁵ Leszakadt: Rudimentariae.

¹⁶ Leszakadt: Johannes.

¹⁷ A zárójeles szövegrész az eredetiből kihúzva.

¹⁸ Leszakadt: Petrus.

Stephanus Banyai Anno 1673, die 19. Aprilis.

Ductus ad officium Rectoratum Akosinun. (2)

Franciscus Patohazi Anno 1673. die 19. Aprilis. (1)

Adamus Kolosvari Anno 1673. die 7. Junii. (1)

(Georgius)¹⁹ P. Sz. Miklosi Anno et die eodem quo antecedens. ..(offi)²⁰cium Rectoratum Losadinum, postea ad Praeceptoratum, ingressus postea ..²¹ tandem ducitur ad Pastoriā, iterum... ²² ad officium Rectoratum Fogarasinum.

(183. laptól az eredeti bejegyzések)

Samuel P. Tiszabecsi Anno 1673. Die 9. Junii.

Ductus ad officium Rectoratum Alvinczinum. (2)

Stephanus Debreczeni Anno 1673. Die 22. Junii. (1)

Johannes P. Szent-Simoni Anno 1673. Die 29. Junii. (1)

Andreas Vááli Anno 1673. Die 28. Julii. (1)

Johannes Farkasdi Anno 1673. die 25. Julii.

Venit ad Rectoriam in Sylvania Nagyfalvinum. (2)

Stephanus W. Vásárhelyi 1673. Die 12. 7bris.

A postico discessit nebulo. (2)

Michael Szemerei Anno 1673.

Etiam hic factus Transfuga. (2)

(Michael G....²³ Anno 1673. Die 14. Septembris.

Venit ad officium Rectoratum Szekinum. (2)

Nicolaus Sáffár Dobraviczai Anno Domini 1673. die 2. Octobris.

Moderator Scholae Poeticae sedulus. Ductus ad Rectoriam Papam illincque Academias salutavit. Redux ex Academia Rector iterum Papensis et tandem Pastor penes Balaton Polgardini. (4)

Stephanus Polgardi Anno 1673. die 2. Octobris.

Ductus Szendroviam. (2)

Stephanus Banyai Anno 1673. die 19. Aprilis.

Franciscus Patóházi Anno 1673. die 19. Aprilis.

Adamus Kolosvári Anno 1673. Die 7. Junii.

Georgius P. Szent Miklósi Anno et Die eodem quo antecedens. Ductus Losadinum ad Rectoratum. Postea ad Praeceptoriam, tandem ad Pastoriā, iterum ingressus ductus ad Rectoriam Fogarasinum inde ad Castra cum Domino Spectabili ac Generoso Michaele Teleki, illinc ad Pastorum Kóváriensem.

Samuel P. Tiszabetsi Anno 1673. Die 9. Junii.

Stephanus Debreczeny Anno 1673. Die 22. Junii.

Johannes P. Szent Simoni Anno 1673. Die 29. Junii.

Andreas Waly Anno Domini 1673. Die 28. Julii.

Ductus ad Pastoriā Ebesfalvinum illinc Bürkösinum.

Johannes Farkasdi Anno 1673. Die 25. Julii.

Venit ad Rectoriam Nagyfalvinum.

Stephanus W. Vásárhelyi Anno 1673. die 12. 7bris.

A Postico discessit.

Michael Szemerei Anno 1673.

Etiam hic factus Transfuga.

— —²⁴

Nicolaus Sáffár Dobraviczey Anno 1673. Die 2. Octobris.

Albae Transylvanorum Sanctae Poeseos Praeceptor, ductus ad Rectoratum Papensem, illinc promotus in Academiā, illinc redux Primo fit Rector Scholae Papensis deinde Pastor ad Balaton Polgardini.

Stephanus Polgárdi Anno 1673. Die 2. 8bris.

Rector Szendrőviensis.

¹⁹ Az eredetiből leszakadt.

²⁰ Hosszabb szövegrész leszakadt, a zárójeles is.

²¹ Leszakadt és kihúzott szövegrész.

²² Leszakadt.

²³ Az eredetiben kihúzva, pontozott része olvashatatlan.

²⁴ Az újabb névsorból teljesen hiányzik.

Petrus Kausai Hungarus Anno Domini 1673. die 16. 8bris.

Pastor in Barovia ... factus est...²⁵ (2)

Samuel Pathai Anno Domini 1673. die 16. Octobris.

Albae Exilii Hungarus detto. Scholae Syntacticae inspector. Promotus in Academiis a Generosa Domina Gilanyiana Albae Juliae. Pastor Husztiensis laudabilis. (5)

Michael Igeni Anno 1673. die 16. 9bris.

Ductus in Transylvaniam Patriae Filii ad Generosum Dominum Csulahi pro inspectore. (2)

Stephanus Küküllő-Vári Anno 1674. die 25. Februarii.

Post multam Vastitiam merissimo hic et ibi patratum factus est...²⁷ (2)

Stephanus Szénásy Anno 1674. 7. Aprilis.

Ductus ad officium Rectoratum Crakoviam et demum mortuus S. Patakini. (3)

Michael Bogdanyi Anno 1674. Die 18. Aprilis.

Post multas calamitates Scholasticas ex Transylvanis venit in Hungariam. (2)

Josephus P. Tolnai Anno — 74. die 18. Aprilis.

Sardinum ductus ad Rectoriam. (2)

Andreas Szepesi Anno 1674. die 20. Aprilis. Peste correptus, emigravit. (2)

Stephanus Gyöngyösi Anno 1674. Die 24. Aprilis.

Praeceptor Syntaxeos. (2)

Michael Rozgonyi Anno 1674. die 24. Aprilis.

Moderator Syntacticae Classis tandem oratoriae et Senior Scholae die 22. Novembris 1677. constitutus. Deinde Rector Scholae Zilahiensis, et inde visitator Academiarum. Redux Belgio Anno 1684. et in officio Pastoralis succedit in Locum clarissimi Horti Episcopi Fogarasiensis. (2)

Petrus Kausay Anno 1673. Die 2. 8bris. Pastor Baroviensis.

Samuel Pathay Anno 1673. Die 16. 8bris.

Albae Transylvanorum Syntaxeos Praeceptor. Postea a Generosa Domina Gregor. Gilányi in Academiis promotus ... tandem ex Belgio Redux Pastor Ecclesiae Husz...²⁶

Michael Igeni Anno 1673. Die 16. Novembris.

Ductus ad Paedagogium a Generoso Domino Casparo Csulai.

Stephanus Küküllővári Anno 1674. Die 25. Februarii.

Stephanus Szénási Anno 1674. 7. Aprilis.

Ductus ad .. ctorem Krakkoviensem item Király Helmetz, ta... mortuus est H...²⁸

(48. laptól folytatólag a tisztázat)

Michael Bogdányi Anno 1674. 7. Aprilis.

Post multas calamitates Scholasticas venit in Hungariam.

Josephus P. Tólnai Anno 1674. Die 18. Aprilis.

Sardiensis Rector tandem Gencziensis.

Andreas Szepesi Anno 1674. Die 20. Aprilis.

Peste correptus est Anno 1677. Albae Juliae.

Stephanus Gyöngyösi Anno 1674. Die 24. Aprilis.

Syntaxeos Praeceptor, Sz. Peteriensis Rector tandem Pastor Pelsőczyensis laudabilis.

Michael Rozgonyi Anno 1674. Die 24. Aprilis.

Albae Transylvaniae Syntaxeos et Oratoriae Praeceptor, et Die 22. Novembris 1677. Senior constitutus, ducitur ad Rectoratum Zilahinum inde in Academiis promotus, ex Belgio vero Redux fit Pastor Fogarasini celeberrimus.

²⁵ Kihúzott, olvashatatlan szövegrészek.

²⁶ Leszakadt szövegrészek, a második valószínűleg: Husztiensis.

²⁷ Kihúzza, olvashatatlan.

²⁸ Leszakadt szövegrészek: Rectoriam, tandem; s valószínűleg Helmetzini.

Joannes Csécsi Anno Domini 1674. die 24. Aprilis.

Scholae Etymologistae praeceptor et Senior Scholae constitutus. Tályainum ductus pro Rectoratu. Salutavit Academias et Redux 1685. Scholae Patachinae Professor Anno 1686. creatus (3)

Joannes Ovari Anno 1674. die 24. Aprilis.

Scholae Poeticae Praeceptor. Tandem Oratoria Praeceptor. Rectoriam sibi Miscolciensem adoptavit. Salutavit Academias Belgicas et Redux 1684. (4)

Daniel Jekel-Falvi Anno 1674. die 24. Aprilis.

Praeceptor Rudimentistarum, peste correptus, obiit...²⁹ (2)

Andreas Tsernatonni Anno 1674. Die 26. Ma...³⁰ (1)

Martinus P. Ikafalvi Anno 1674. Die 11. Junii.

Praeceptor Classis Grammaticae constitutus, tandemque Senior Scho...³¹ (2)

Johannes Sz. Peteri Anno 1674. Die 20. Junii.

Excaecatus est et mortuus. (2)

Stephanus P. Kis-Komaromi Anno 1674. D...³³

Prae... Salutavit Academias immediate Belgicas ex Promotione Gen.³⁴ Teleki et Redux 1684... (3)

Stephanus Vitányi Anno 1674. die 1. Julii.³⁵

Scholae Rudimentariae Magister, in peste obiit. (3)

Johannes Csécsi Anno 1674. Die 24. Aprilis.

Albae Juliae Etymologiae Praeceptor, tandemque Senior Doctissimus, ducitur ad Rectoratum Thallyaiensem, inde promotus in Academias, ex Belgio vero Redux Illustris Scholae Patachinae Professor creatur Anno 1686.

Johannes Ovári Anno 1674. Die 24. Aprilis.

Albae Classium Poeticae et Rhetoricae Praeceptor, adoptavit sibi Rectoriam Miscolciensem, illinc Academias salutavit, tandem primo fit Rector Miskolciensis, ac postea Pastor ejusdem loci disertissimus.

Daniel Jekelfalvi Anno 1674. Die 24. Aprilis.

Rudimentistarum Praeceptor. Peste communi 1677. correptus.

Andreas Csernatonni Anno 1674. Die 26. Maji.

Martinus Ikafalvi Anno 1674. Die 11. Junii.

Albae Transylvanorum Etymologiae Praeceptor, tandem Senior, ductus ad Rectoriam Fogarasinum, Pastor factus Drassaini tandem Borberekini.

...³²nnes Szent Péteri Anno 1674. Die 20. Junii.

Excaecatus et mortuus in Collegio.

Stephanus P. Kis-Komáromi Anno 1674. Die 1. Julii.

Albae Juliae Rhetoricae Praeceptor. Ductus ad Paedagogium Spectabilis ac Generosi Domini Michaelis Teleki Filii Johannis Teleki, inde Academias meruit, ex Belgio Redux primo illustris aulae Telekianae verbi Dei Praeco incomparabilis fit tandemque Anno 1686. die 20. Junii exulantis Collegii S. Patach. Albensis Professor pientissimus.

(49. laptól folytatólag a tisztázatt)

Stephanus Vitányi Anno 1674. Die 1. Julii.

Rudimentariae Praeceptor, communi peste Anno 1677. correptus.

²⁹ Folytatása olvashatatlan, alatta pedig egy teljes sor kihúzva.

³⁰ Leszakadt: Maji.

³¹ Folytatása leszakadt.

³² Leszakadt: Johannes.

³³ Leszakadt: Die s a keltezés többi része; Praeceptor s vele egy nagyobb szövegrész, az évszám után ismét egy nagyobb szövegrész.

³⁴ Generis.

³⁵ Leszakadt.

Johannes Coronensis Anno 1674. die 3.
...³⁶
discessit in Turciam, illincque rediit in
Patriam. (2)

(184. laptól az eredeti)

Michael Posahazi Anno 1674. Die 4.
(Aug.)³⁸ Septembris. Praeceptor Syntac-
ticae Classis peste correptus, emigravit.
Cum Christo vivere lucrum. (3)

Paulus Rozvágyi Anno 1674. die 16. De-
cembris.

Praeceptor Classis Etymologistae. Mor-
bo (longo)³⁹ ineffabili diu vexatus, et a
vermibus corrosus, emigravit. (2)

Casparus Eszlari 1674. die 19. De-
cembris.

Ductus ad Rectoratum Liskainum. (2)

Johannes Coronensis Anno 1674. Die 30.
Julii.
in Turciam ivit illinc regressus Pat-
riam.

Anno 1674. mense Augusti multi ex
Audi...³⁷ peste correpti stipendium...
Michael Pósházi Anno 1674. Die 4.
Septembris.

Albae Juliae Syntaxeos Praeceptor
communi peste correptus.

Paulus Rozvágyi Anno 1674. Die 16.
Decembris.

Albae Juliae Etymologiae Praeceptor,
tandem inaudito morbo et vermium cor-
rosione tempore pestis extinctus.

Casparus Eszlári Anno 1674. Die 19.
Decembris.

Quaesivit sibi Rectoratum Liskainum,
tandem Pastor factus.

Közli: Román János.

³⁶ Leszakadt.

³⁷ Nagyobb leszakadt szövegrészek, az első valószínűleg: Auditoribus.

³⁸ A zárójeles szövegrész kihúzva.

³⁹ Elfenődött, olvasása bizonytalan.

KRITIKAI SZEMLE

RÉGI MAGYAR VERSESKÖNYVEK

VARGA IMRE: *Szádeczky—Miscellania*, Bp., 1955., 83. l. (Irodalomtörténeti Füzetek 2. sz.); BUSA MARGIT; *A Thököly-kódex és kuruckori versei*. Bp., 1958. 103. l. (Irodalomtörténeti Füzetek 13. sz.) KÓCZIÁNY LÁSZLÓ: *Őszi harmat után... Szemelvények két ismeretlen XVII. századbeli énekeskönyvből*, Bukarest é. n. 259. l.)

Irodalmi alkotások kéziratossága, társadalmi viszonyaink sajátos alakulása folytán, szinte a XIX. század közepéig, sőt azon túl is időszerű volt nálunk. A hosszú ideig még magasabb körökben is kedvelt énekmondás, primitív nyomdai viszonyaink, a politikai hatalom nyomása, a teológiai-tudós irodalom-szemlélet sok mindent tartottak meg egy alsóbbrendű kéziratossági szintjén, ami szerencsésebb körülmények között bizonyára elért volna a sajtó nyilvánosságáig. Kiváló emlékirataink, Kemény Jánosé, Bethlen Miklósé, Aporé vagy Csereié, Mikes leveleskönyve rendre kéziratban maradtak. Ne higgyük azonban, hogy e művek számára — a legutóbbi kivételével — a kéziratosság ismeretlenséget jelentett: Cserei Mihály históriája a XVIII. század erdélyi nemességének egyik legkedveltebb olvasmánya volt, munkájának, mint a Bethlen Miklósénak is, számos kéziratossága ismert. Régi magyar verseskönyveink száma is igen nagy, holott a szaktudomány ma már jól látja, hogy az egykor meglévő anyagnak csak töredékeivel rendelkezünk. A magyar irodalomtörténet modern mestere, Horváth János évtizedekkel ezelőtt követelte XVI—XVIII. századi kéziratossági emlékeink rendszeres, kódex-egységeként való közzétételét. Hiba volt ugyanis, hogy a régi magyar kéziratossági költészet publikálói rendszerint válogattak, olykor csak egy-két jellemző verset ismertettek, s nem mutatnak rá a vers változataira. Ez utóbbi tekintetben még Dézsi Lajosnak az „Irodalomtörténeti Közlemények” hasábjain folyó értékes publikációi is hagytak kívánnivalót. Az utóbbi évek során nem kevés történet, napvilágot látott végre Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz éneke* mintaszerű zenei és filológiai feldolgozásban (Bp. 1953.), kéziratossági emlékeink munkamezején azonban van még bőven tennivaló.

Örömmel és elismeréssel kell tehát fogadnunk a címben megjelölt három kiadványt, amelyek egyébként négy XVIII. századi kéziratossági énekeskönyv beható ismeretét nyújtják. A Varga Imre által feldolgozott *Szádeczky—Miscellania*-ról már régen tudunk: Szádeczky-Kardos Lajos kolozsvári egyetemi tanár még e század elején szerezte meg Kovács Gyárfás désaknai plébánostól, néhány politikailag jelentős darabját Apor Péter verses műveinek függelékében közzé is tette (Mon. Hung. Hist. Script. XXXVI—XXXVII. Bp. 1903.), s ami a legfontosabb, lemásoltatta. E másolatnak Bisztray Gyula által készített másolatán alapul a jelen kiadvány, tanulságosan szemléltetvén, hogy mennyire fontos a magyar múlt értékeinek minél szélesebb körű sokszorosítása.

Varga Imre lapról-lapra ismerteti a *Miscellainát*, de nem ad ki belőle mindent, Azt természetesen helyeseljük, hogy az Apor-kiadványban közzétett pasquillusokat nem nyomtatja le újra, azzal azonban nem tudunk egyetérteni, hogy az idegen nyelvű költeményeket program-szerűen mellőzi. *Miscellainánk* számos latin egyházi és világi verset tartalmaz, de vannak német és román nyelvű darabjai is. Nem egészen helyes, ha kéziratossági emlékeinket csak irodalomtörténeti szempontból értékeljük. Két-séggkívül ez a legfontosabb, de nem az egyetlen. A protestáns egyháztörténet kutatóját

pl. nagyon érdekelné a *Nuptia D. Martini Lutheri* vagy az *In Joannem Calvinum ad notam Bojorum gaudium* c. verses pasquillus, de az *Ex hortatione Martini Lutheri ad Catharinam* s a *Responsio Catharinae* is: e két utóbbi egyébként prózai epistola. Kár volt mellőzni a sehol ki nem adott latin nyelvű katolikus egyházi énekeket (pl. a Szakolczai-énekeskönyv darabjainak itt fellelhető változatait), de éppily fontos lett volna a két magyar-román nyelvű ének pontos közlése is, hiszen a *Ni fitsore ku pitsore* címűnek pl. csak a Bocskor-kódexben van némi töredéke (EM. 1898, 452. l., a *Vinyitz moj unguni* meg teljességgel ismeretlen. A gyűjtemény egyébként katolikus jellegű, s igen jól mutatja a XVIII. század derekának (1755 táján írták össze) deákos-nemesi közízlését. A számos vallásos lírai vers mellett két igen érdekes bibliai parafrázis olvasható verseskönyvünkben a *Publicanus imádsága* és a *Phariseus imádsága* címen; az ismert történet teljesen magyaros köntösbe öltözik bennük. A nagyszámú szerelmi vers között már Amade-költemények olvashatók, de itt van a *Rákóczi-nóta* és az *Őszi harmat után* is. Figyelmet érdemel, hogy a *Virgo formosa* c. roppant népszerű szatirikus leánypanasz szerzője a Széchenyi Könyvtár Oct. Hung. 960. 8/b—11/b változata szerint Hangay Ferenc jezsuita; erre Vargha Imre itt mutat rá először, sem Bartha Dénes kiadványa (*A XVIII. század magyar dallamai*, Bp. 1935., 43. sz.), sem az *Ötödfélszáz énekek* kritikai kiadása (Bp. 1953, 316. sz.) nem tud róla. A Rákóczi-kor egyik jezsuita írójának, Gyalogi Jánosnak is szerepel költeménye, s ez sem vallásos, hanem afféle helycsúfoló „furcsa” verszetet (47. l.). A *Megbolondult a világ* c. népszerű költeménynek (Thaly: *VÉ*, I. 271. l., *Ötödfélszázad énekek*, 305. sz., *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, 1093. l.) egyedül a *Miscellaniában* megtalálható utolsó szakaszából derül ki, hogy a Pozsony megyei Hodos községben szerezték 1740-ben. A *kimustrált katonának nyomorúság dolga* c. vers egyenesen Amade híres költeményének kesernyés, szinte kurucos ellendarbja. Megtaláljuk persze gyűjteményünkben a deákság hangját is: igen érdekes a folytonos iskolai fenyték miatt katonának felcsapott deák éneke (60. l.). Jegyezzük még fel, hogy versgyűjteményünkben három *Zrínyi-idill* is előfordul: éppen nem érdektelen adat a nagy költő utóélete szempontjából. Varga Imre kitűnő bevezetése és minden igényt kielégítő jegyzetelése teljes elismerést érdemel. Legfontosabb tudományos eredménye az, hogy a *Miscellania* annál jobban megegyezik ismert énekeskönyveink anyagával, minél inkább közeledünk a XVIII. század végéhez: a *Mátray-kódexszel* három, a *Szencseyvel* négy közös darabja van, nincs közös darabja a kétségtelenül XVII. századi *Vásárhelyi Daloskönyv*-vel, az *Ötödfélszáz énekekkel* azonban tizenhárom, a *Sziveket Újító bokkrétával* meg egyenesen tizennyolc egyezése van.

Más világba vezet a *Busa Margit* által részleteiben bemutatott *Thököly-kódex*. Az Országos Széchenyi Könyvtár Quart. Hung. 2041. sz. kéziratáról van szó, amelyet a felfedező nevezett el Thököly Imre fejedelem nevééről és tiszteletére. Ha pontosak akarnánk lenni, a *Thököly-kódexet* nem minősíthetnők verseskönyvnek, mert énekelt, előadott darabja egy sincs, hanem régi magyar irodalmunk egy másik kéziratosa, de *olvasásra* szánt rétegét mutatja be. Nem is kizárólag verseket tartalmaz, ezek terjedelmes prózai szövegekkel (levelek, kiáltványok, stb.) váltakoznak benne, s valamenynyit azért másolták, hogy a politikai propaganda eszközei legyenek. A kódex összeírásának idejét az 1690-es évekre tehetjük, a benne előforduló legkésőbbi dátum 1709. Összeírója vagy talán összeíratója kuruc nemes, aki céltudatosan gyűjti a kor politikai irodalmának termékeit, a labanc érzelműeket is. Kiadványunk csak a magyar verseket hozza, ezeket sem mind. Igaz, hogy Busa Margit a kódex egész anyagát felsorolja (37—40. l.), mégis sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a kutató továbbra is kénytelen lesz az eredeti kézírathoz nyúlni, ha a latin verseket akarja megismerni, például a már címe alapján is érdekesnek ígérkező *Hymnus in Laudem Patrum Jesuitarum*-ot. Ez a jezsuiták ellen irányuló protestáns szatíra csak a Hölischer-kódexben van meg és kiadatlan. Helyesebbnek tartjuk a Varga Imre követte eljárást, aki a bevezető tanulmány után lapról lapra, darabról darabra sorolja fel a kódex tartalmát, mindenütt megadva a szükséges filológiai felvilágosításokat, legalább annyit, hogy miről szól a vers és milyen korszerű összefüggései vannak.

A *Thököly-kódex* anyaga egyébként igen jelentős, hiszen túlnyomó részben a Thököly-korra vonatkozik, s éppen itt az irodalmi dokumentumoknak szűkben vagyunk. Számos szövege eddig egyetlennek tartott vers változatát nyújtja, ismeretlenek is bőven akadnak. A *Szabadságunk rontó* c. versből pl. kiderül, hogy 1663-ban keletkezett a cseklézi sánchban, s öt versszakkal több, mint eddig véltük, a *Magyarok*

romlását címűnek pedig teljesebb és régibb változatát adja a Badics Ferenc által az egri érseki levéltár Telekessy-gyűjteményéből közöltnél (ItK. 1923.). Igen fontos versvariánst kaptunk a *Thököly-kódexben* az *Óh magyar világnak fényes dicsősége* címen ismert költeményhez (*Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig*, Bp. 1953., 77. sz.). Kiderül, hogy ez a Várfalvi Fodor énekeskönyvben 1770 táján nyolc versszakkal lejegyzett költemény (ItK. 1931.) eredetileg 49-ből állt, s az eddig feltételezett 1703-as keletkezési év pontosan 1676-ban állapítandó meg. A napjainkig szintén egyetlen változatban ismert *Thököly haditanácsa* (Thaly: *Adalékok...* I. köt.) kódexünkben teljes és igen jó szöveggel szerepel. Érdekesek a hozzá műfajilag közelálló, párbeszédes vagy egyenesen „voxoló” modorban összeállított ismeretlen politikai költemények is: az *Egynéhány versben foglaltatott Magyar Országi urak voxolása* (röviden *Rottal János tanácskozásának nevezhetnök*), a *Magyarország Querelája* s a reá felelő *Az nem igaz magyarságnak Querelája ellen igaz felelete* c. labanc vers, valamint a Bársony Györgyöt gúnyoló *Szepesváraljai extasis*.

Ezekből a versekből a Thököly-korszak virágzó politikai költészetére következtethetünk, amelynek az ad különleges jelentőséget, hogy az eseményeket a versbezedő nemes vagy deák mindig személyes tapasztalat alapján beszéli el, jelen volt vagy szerepelt is bennük. Költői értékekben nem gazdagok e versek, de a korai kuruc kor irodalmának jelentékeny színteljét adják.

Busa Margit alapos bevezető tanulmánya jól megvilágítja a költemények keletkezésének körülményeit, megállapításainak egyikével-másikkal mégis vitába kell szállnunk. Legfeltűnőbbnek a *Szepesváraljai extasis és Epicurusnak Epicurával való soliloquiája* c. politikai szatíra félreértését tartjuk. A szerző ezt allegorikusan magyarázza, s benne a szepesi protestáns városok rekatolizálására keres adatokat. Magunk részéről a legfigyelmesebb tanulmányozás után sem tudtunk a versben a legcsekélyebb vallásügyi célzást sem felfedezni; nagyarányú és éles pasquillus ez Bársony György püspök erkölcsi élete ellen. Az elkeseredett felvidéki protestánsok így akartak bosszút állni az ellenreformáció kíméletlen vezetőjén, a *Veritas toti mundo declarata* szerzőjén. Miért „szepesváraljai extasis” a vers címe? Azért, mert 1674-ben, a rendkívüli bíróság idején Szepesváralja volt a püspök székhelye, az extasis szót pedig eredeti jelentése világítja meg: rémület, megdöbbenés. Nem a protestánsok megdöbbenéséről van itt szó, hanem Epicuráéről, akit a vers a püspök hugának mond, s bátyjával való incestus-szal vádol, amelyért aranyhegyeket várt, úgy látszik: hiába. A bűnös viszonyra való nyílt célzás az Epicurus és Epicura név is, szó sem lehet tehát a versben Bársony Jánosról egyedül azon sor alapján: „Mínthogy mindkettőnknek edgyütt neve Bársony.” A gyanúsított nőrokon neve is Bársony! Nem áll az, hogy a szepesi protestánsoktól Mihály lengyel király 1671 jún. 24-i rendelete alapján kobozták el a templomokat. A Szepességnek nem egész területe volt lengyel zálogbirtok, csupán 16 kisebb város (pl. Igló, Poprád), s Mihály király idézett rendelete csak az utóbbiak ügyében adott szabadkezet a Habsburgoknak, bár az ellenreformációt mégsem indította meg azonnal. Halljuk azonban a kérdés legalaposabb szakértőjének, Bruckner Győzőnek összefoglaló megállapítását: „Az ellenreformáció 1673-ban a magánföldesúri városok és falvakban... teljes győzelmet aratott, a Szepesség sz. királyi (Késmárk és Lócse) és a tizenhárom elzálogosított városaiban az ellenreformáció csak nagyon nehezen hódított tért és minden erőfeszítés dacára sem volt az ev. hit azokban kiirtható.” (*A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen* I., Bp., 1922, 270. l.) Egyébként is a szepesváraljai vegyes bíróságot csak 1674 tavaszán állították fel (uo. I. 335. l.), szó sem lehet e városok 1671-es rekatolizálásáról. A magunk részéről hajlandók volnánk e gúnyverset egyenesen 1674 tavaszára datálni, amikor Bársony György, mint a rendkívüli bíróság elnöke kíséretével Szepesváralján (elzalogosított város!) tartózkodott. Bizonyára tollhiba, de a szerző egy helyen (25. l.) tizenhárom szepesi vármegyéről beszél, „felsőmagyarországi” helyett. Az ugyanitt említett Bertholdy Gábor helyesen Bertóthy Gábor (Bruckner i. m. I. 335. l.). A 21. lapon Wesselényi „Miklós” nádort olvasunk.

Elfogadhatatlannak érezzük a bevezető tanulmány szerzőjének egy a sárospataki nyomdával kapcsolatos megállapítását és a belőle levont következtetéseket. Szombathi Jánosra hivatkozva azt tételezi fel, hogy az 1671-ben elmenekített protestáns nyomda egy része használható állapotban Patakon maradt, jezsuita kézbe került, s nyomtattak is vele. Bizonyoságul *Az nem igaz magyarnak Querelája ellen* írt feleletet hozza, amelynek nyomtatászerűen kiállított címlapján ezt olvassuk: „Nyomtatták MDCLXXIII”, kolofonjában pedig: „Datum in Mezopotamia apud Leonhardum Bonvolentinum Anno Domini MDCLXXIII.” Mezopotamia pedig Komáromi Csipkés György

egyik műve (RMK I. 1060.) szerint Sárospatak. Megismétli a szerző ugyanezt a „Magyar Könyvszemlé”-be írt legújabb cikkében (1958. 62—64. l.). A gondolatfűzés tet-szetős, de a nyomdára vonatkozó részlete aligha állja meg a helyét. Mivel magyaráz-zuk ugyanis azt a beszédes tényt, hogy Sárospatakról 1671 után egyetlen nyomtatott könyvet vagy róla szóló híradást sem ismerünk? Egyetlen politikai vereszet került volna ki a pataki jezsuita nyomdából, s az is csak kéziratban maradt volna ránk? Miért nem használták komolyan a nyomdát a jezsuiták, ha megfelelő állapotban volt? Nem volt ott bizony semmiféle nyomda, legfeljebb a réginek néhány szétszórt, magában értéktelen darabja. A jezsuitáknak nem is kellett nyomda Patakon, közelben volt a jól fölszerelt kassai tipográfia. A Mezopotamia helynév pedig magában, más adatokkal szemben, igen gyenge kapaszkodó. Egyébként írásos bizonyágunk van rá, hogy a pataki nyomda még 1705-ben is Debrecenben volt elraktározva, s ez év őszén Herbeville csapatai szétszórták, s bizonyára jórészt megsemmisült (Vö. Csürös István: *A debreceni városi nyomda története*, Debrecen, 1911, 340. l.; Esze Tamás: *A debreceni kollégium könyvtárának pusztulása*, Egyháztörténet, 1945, 59. l.). Takács Béla, a pataki nyomda legújabb történetírója kéziratban lévő művében ugyanigy tudja (Vö. MKSz. 1957, 171 l.). Azt nem akarjuk feltétlenül tagadni, hogy a *Thököly-kódex* összeírója nyomtatványt másolt le, bár megvalljuk, kevésbé hiszünk benne. Az összeíró az 1690-es években nyilván már kéziratot másolt, amelynek a címalpját eredetileg (1673-ban) nyomtatvány módjára alakították, hogy a fiktív iratnak nagyobb hitelességet kölcsönözzenek. A nyomtatott betűnek ekkor már jóval szilárdabb tekin-télye volt, mint az írottnak. Gyanus számomra a kolofon is: a pataki állítólagos jezsuita nyomdából nem került volna ki ilyen latinság: „Leonhardum Bonvolentini-um”! Van *benevolens*, *benevolus*, de a *bonvolentinus* makaroni-latinsággal még sohasem találkoztunk. Mindezek alapján — úgy véljük — annyi legalább is nagyon valószínű, hogy a feltételezett protestáns-ellenes nyomtatvány nem Patakról származik.

Kocziány László a székelykeresztúri múzeum birtokában lévő eddig ismeretlen két énekeskönyv anyagát tette hozzáférhetővé, a *Bathó Mihály-énekeskönyvet* és a *Czombó Mózes-félet*. Az előbbi 1710—1728 között keletkezett, a másodikat 1772 és 1811 között írták össze. A két énekeskönyv bizonyítható módon unitárius jellegű. s anyagában feltűnően régies. XVII. századi, sőt XVI. századvégi költői darabok fordulnak elő benne, bizonyítva, hogy a modernebb gáláns-rokokó ízlés mellett (l. *Százdeczky-Miscellania*) ott élt Erdélyben a régebbi puritán-bibliás, kurucos hagyomány még a két század elején is. A *Bathó-énekeskönyvben* megvan pl. az *Őszi harmat után*, *Kádár István éneke*, a *Czeplédi István haláláról való ének*, az *Erdélyi hajdútánc*, a *Siralmas hattyy*, a *Holdvilági harc*, az *Ellopták szivemet* talán leg-régibb változata. *Czombó Mihály énekeskönyvében* a *Gondviselő édesatyám* (a másik-ban töredéke fordul elő), *Szentmártoni Bodó János Mária Magdolnája*, *Servetus éneke*, a *Historia Machabeorum*, az *Árgirus-história*, a Rákóczi nevéhez kötött bújdosóéneke, itt *Győzhetetlen szép kővárom* címen, a *Csiki ország pusztulásáról* szerzett sirató: a XVIII. században már valamennyi archaikus jellegű. Unitárius énekeik is figyelmet érdemelnének; kár, hogy ezekből a válogatás keveset közöl, még a mindkét énekes-könyvben meglévő *Igaz Unitáriusok énekét* sem. Az irodalomtörténet nem térhet ki a vallásos líra tárgyalása elől, másfelől pedig ennek stilsztikája, képanyaga erősen rokon bizonyos fajta világi költészetével (pl. a hazafias jeremiádokkal, bújdosó énekekkel), a kutatás tehát minduntalan reászorul. Tudom, hogy pl. az itt számonkért *Igaz unitáriusok éneke* ma is szerepel e felekezet énekeskönyveiben, de mekkora utánajárásába kerül egy kutatónak, amíg szert tehet rá! Éppen ezért ismételjük meg *harmadszor* azt a kifogásunkat, hogy még napjaink szakemberei sem teljes kódexet adnak ki.

Kocziány László kiadói munkájáról egyébként legutóbb Stoll Béla részletes kritikát írt (Irodalomtörténet, 1957, 524—526. l.), megállapításaival nagymértékben egyetértünk, a publikációt magunk is érdemes és jelentős teljesítménynek tartjuk. Apróbb megjegyzéseinkből még néhányat. Miért nem közli Kocziány a *Czombó-énekeskönyv* 58. darabját, amelyet bevezető tanulmányában (20. l.) „valóságos rekeműnek” minősít? Megjegyzem, hogy az éneket a teljcs anyagot felsoroló jegyzékben sem lelem, az 58. szám alatt a *Legyen vad ámbár az madár c. gajd* áll (254. l.). A *Bathó-énekeskönyv* 4. szemelvényének 6. versszakában (51. l.) érzésem szerint nem Medeát, hanem Medenát kellene olvasnunk: Árgirus anyjának kertjében termettek

aranyalmák! — Az *Őszi harmat*-nak csak Eckhardtnál van 9 változata (238. l.), éppen Varga Imre fentebb ismertetett kiadványa utal a *Miscellianióén* kívül még három, Eckhardt által nem tárgyalt változatra (*i. m.* 50. l.) — A 94. lap jegyzetében érthetetlen az, hogy Acteon az „alvilágban” pillantotta meg a fürdő Dianát. — Semmi valószínűsége annak, hogy a *Bathó-énekeskönyv* 115. darabja egy XVI. századi Magyar Florentina nevű hölgyet emlegetne (247. l.). A Gyöngyösi Istvánnak tulajdonított Florentina-dráma hősnőjéről van itt szó, s azért *magyar*, mert a dráma leányalakja görög. (Vö. Dombi Béla: *A drámairás kísérletei Magyarországon a XVI—XVII. században*, Pécs 1932, 159. skk. l.). — A változatok lehetőleg teljes összeállítására nem mindig egyszerű feladat, de a *Síralmas hattýú* esetében a Pálóczi Horváth-kiadvány alapján könnyen sikerülhetett volna (193. sz.): a Kócziány által említettek kivül a *Szencsey-kódex*ben fordul elő s még négy más lelőhelye van. — Heródes nem Jerikóban, hanem Betlehemben ölette meg a gyermekeket (214. l.).

Ismertetésünket befejezve, újfólag örömlünknek adhatunk csak kifejezést, hogy kutatóink szorgalma még mindig új anyagot tud feltárni a XVII—XVIII. századi magyar költészet összefüggéseinek megvilágítására. A szorgalmas részletmunka nagyban megkönnyíti a RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA készülő és nagyon várt XVII. századi kötetének összeállítását.

Bán Imre

HELTAI GÁSPÁR: *A Részségnek és Tobzódásnak veszedelmes voltáról való Dialógus*. Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta Stoll Béla, Budapest, 1951. Közoktatásügyi Kiadóvállalat. (Facsimile kiadás.)

A huszonkilencedik magyar nyelvű nyomtatott könyv *Heltai Gáspár* 1552-ben napvilágot látott 152 oldalas munkája. Sztárai Mihálynak „*Az igaz papság tiköre*” című, nagyon kis töredékben ismert munkája (1550) kivételével ez az egyetlen nem kimondottan vallásos vagy didaktikus jellegű terméke a XVI. század első fele magyar nyelvű irodalmának. Bibliafordítások, dogmatikai munkák közül emelkedik ki a kolozsvári (akkor lutheránus) plébánosnak, Heltainak párbeszédes műve a mértékeltenség és kicsapongás ellen. A mindennapi életnek a vallásossággal és a keresztyén egyházzal való kapcsolata miatt ebben a korban csak természetes, hogy a reformáció korának egész életében utat kereső, sokat vívódó lelkipásztor, aki rövidebb-hosszabb ideig papja volt egymásután mind a négy erdélyi keresztyén felekezetnek, aki tizenhat éves koráig csak szászul beszélt és azután lett mestere a magyar nyelvnek, mondanivalójának alapjául a Bibliát használja fel.

Osztályellentétek közepette, a nagyuraktól való függési viszonyban ügyesen serénykedik, hogy tulajdon hasznára Kolozsvárt közfürdőt állítson fel és papirosmalmot létesíthessen magának. Szüksége van arra, hogy a kibontakozó tökéletesedés folyamatában neki is alapja és függetlensége legyen irodalmi terveinek megvalósításához, bátor nyelvű, szókimondó írásainak könyvben való megjelentetéséhez.

Bámulatos mestere a magyar nyelvnek. Közmondások, szólásformák, a népi humor sok nagyszerű képe, fordulata ragyog elő a *Dialógusból*, amelyben a „korcsomaház” tölteleke, Demeter és régi „pajtása”, a józan életű Antal egy álló hétig tartó beszélgetésében az „iszonyúságos” bűnökről, a részség következményeiről van szó szinte drámai ábrázolásban. Az eredmény az, hogy Demetert, aki felhagy az ivással, a hét végén Antal megdicséri: „*Látom, új dolmányod vagyon, nem olyan cinterem-színű vagy, mint minap, mikor hozzám találkoztál vala, hanem ugyan piros-szabású vagy.*”

Érdeemes egy rövidebb részletet meglátnunk, amelyben nemcsak vallásossága, erőteljes és színes nyelve, nagyszerű meglátásai és bátorsága tűnik fel Heltainak, hanem szívós kitartása is a megragadott téma minden irányban való felmutatására. — Nagy bátorságra vall, hogy milyen színesen, keményen és feddő szavakkal írja le a *papválasztást*:

A falubeliek, ha lelkipásztort kell választani: Először egybe gyűlnek és mikor jóllaktak immár, hogy a sok kolbásznak büze, a sok hagyma és bornak szaga által verte fejeket, akkor elkezdik nagy móddal a plébános-választást. Jó komáim, kit válasszunk plébánossá? Ha oly vagyon közöttetek, kinek valaha szivébe fért az igazság, az ezt mondja: Jó uraim. Minap itt a szomszéd faluban valék és történék reggel oda jönnem, igaz, hogy harangoznak vala. Bemenék én is a temp-

lomba, tehát nagy csendesség vala a templomban, maga sok jámbor vala benne. Kevés idő múlva elkezdte a plébános nagy szép lassan egy lelki éneket és az egész község mind monda véle, olyan szép egyenesen, mintha csak egy ember mondanája. Mert mint értém, megtanította volt annakelőtte reája. Azután jellemé a praedicatio-székre, bezzeg szépen prédikála, oly dolgokat hallék ott tőle, kinek soha annakelőtte nem hallottam. Jó volna azokáért, hogy azt hoznójok ide, avagy más jámbort, ki olyan volna, mint az... Erre ezt válaszolják: Mi is ismerjük azt a papot, kit te beszélesz. Minap mi is betértünk vala ott egykevéssé az egyházba: tehát szinte akkor prédikál. Nagy dolgokat művele a bírónkon. Nagy keménységgel ezt mondá, hogy az Isten haragja vagyon fejeken és hogy az Isten a poklot készítötte efféléknek, ha meg nem térnek. Oly haragos szömmel néz vala, mintha reggel mind tormát ött volna és ecetet ivutt volna reája. Maga nem igen nagy bünt töttek volt, csak hogy nem büntették volt meg az ifjakat, kik éjjel tizenkét óráig valami fonóháznál a lányokkal tomboltak volt és egyéb aprólékok műveltek volt. Ki hozna ilyen papot ide?... E napokban mi is mentünk vala egy szomszéd faluba és ott a torban jóllakozánk. Tehát tisztes jámbor volt a plébános, szép fodorhajú, vig. Nem volt egy is köztünk, kire hat avagy hét pohár bort nem köszönt volna, végre csaknem táncra költ vala a dolog. Házához is vün azután bennünk, még a pincébe is bévitt vala, vala még egy hordócskája... úgy tarta, úgy, hogy alég láttunk volt hazamenni. Ezt hozzuk azokéért, mert ez nem szid, sem dorgál minket, mert alég prédikál vagy háromszor esztendeig...

Megbecsülhetetlen értékű dokumentuma Heltai Gáspár könyvecskéje az evangéliumi hitű reformátor bátorságának, aki a társadalmi és egyházi bűnök felsorolásával rámutat korának minden fonákságára. A nők cifrázkodása, a nemes úrfiak nagy tudatlansága, a „bokorból támadtak” törtétese a párbeszédés formában ma is érdekes és egyházi vonatkozásban építő olvasmány. Az éles kritikai érzéssel és ügyességgel megszerkesztett munka értékéből mit sem von le, hogy Franck Sebestyén *Von dem gewulichen Laster der Trunckenheit* c. munkája (1528) volt a mintája, melyet azonban részben bővített, részben szelektált. Nem fordítás, nem is átdolgozás tehát a *Dialogus*, annál kevésbé, mert Franck műve nem párbeszédés formájú. Heltai legálább annyira magyarrá tette mintáját, mint amennyire ő maga feltétlen magyarrá lett.

A betűhű kiadás (facsimile) után szeretnők, ha Heltai *Dialogusa* mai helyesírással belmissziói kiadványként is megjelenék, ahogy újabban Medgyesi Pál *Praxis Pietatis* c. munkája megjelent.

Incze Gábor

DÁVID FERENC értekezése a kettős Istenségről. (*De Dualitate...*) Fordította Márkos Albert. Kolozsvár, 1943. 48. l.

Tizenöt éve jelent meg ez a munka, és hogy most foglalkozunk vele, annak két oka van. Az egyik az, hogy megjelenésének zürzavaros idejében nem keltett kellő figyelmet. A másik ok: ez a könyvecske Dávid Ferenc műve életének utolsó éveiből, fényt vet gondolkozásbeli fejlődésének utolsó szakaszára, és ezzel hozzásegít megértéséhez és helyes értékeléséhez. Közismert ugyanis az a széles skála, amellyel Dávid Ferenc helyét az emberi gondolkodás történetében jelölni szokták a különböző felfogású szerzők, hogy saját szellemi irányzatuk előfutárját ismerhessék fel benne. (Volt már liberális hős; Erasmus-tanítvány humanista; a magyar népi gondolat megtestesítője; a forradalmi-plebejus reformáció „ideológusa” Magyarországon, stb. stb.) Nos, ez a kis munka hozzásegít helyes értékeléséhez.

Maga a mű posthumus, 1582-ben, tehát három évvel szerzője halála után jelent meg, az elítélt főpap barátai által kiadott védőirat (*Defensio Francisci Davidius in negotio de non invocando Jesu Christo in precibus*) függelékeként. Jakab Elek nem tartja hitelesnek. Pokoly József érdeme, hogy a hitelességet igazolta (Prot. Szemle. 1898.) és Borbély István értékelí helyesen (Keresztény Magvető, 1924, XVI. évf. 147. l.) a következőkben: „... a *De Dualitate* c. munkájában vázlatosan megírta (t. i. Dávid Ferenc) unitárius hitének utolsó alakját, amelyet a tiszta unitarizmus hitének nevezünk.”

A kötet első tanulmányának célja a kettős istenség vádjának megsemmisítése. A kettősség problémája először 1570 körül jelentkezett a kibontakozó unitarizmus

előtt. Dávid Ferenc ugyanis fokozatosan fejleszti ki hittételeit és állapít meg ennek során olyan elveket, amelyeket később maga is helytelenít. Így a Szentháromság tételének felbontása után is fenntartja egy ideig Jézusnak különleges isteni jellegét, Isten-voltát, a Szentháromság helyett kettősséget tanít. Ellenfelei, köztük főként Károlyi Péter, ki is használják ezt a támadási felületet és arra hivatkozva, hogy a háromság legalább annyira ésszerű, mint a kettősség, megfogni akarják ellenfelüket. Valóban gondot okozott Dávid Ferencnek ez a támadás és saját 1570-beli védekezését sem tartja megfelelőnek ellene. Mint írja: „Azt az állítást, hogy a három közül bármelyik lehet önmagától való Isten, igyekeztünk szóval meggyöngíteni és méltán. A téves állítást magát azonban gyökerestől még nem irtottuk ki... megengedtük azt, ... hogy... az isteni természettel teljes a fiú is. Ezért mondható Istennek s az is.” (9. l.) A probléma teljes megoldásához kilenc esztendőre volt szükség és a megoldás gyümölcse a *De dualitate*, amely egyfelől következetes abban, hogy Jézus valóságos emberségének doktrínáját fogalmazza meg, másfelől pozitív abban, hogy Jézust visszaadja az embernek, amikor megállapítja: az ember Krisztus a mi reménységünk. (21—22. l.) És ezzel a pozitívummal gazdagabb és erősebb hite, mint a vallási liberálistizmusé.

A *De Dualitate* három részre tagolódik. Az első rész a kettősség gyökereit mutatja ki, a második részben sorra vizsgálja a kettősség vádjá ellen felhozott unitárius érveket és megállapítja, hogy azok nem hogy gyengítették, hanem még alátámasztották a vádakot. Ugyanitt jut el a pozitívumhoz is, míg ennek szentírásbeli igazolása a harmadik rész. Ezzel a kis, 14 oldalnyi eszme-futtatással a tulajdonképpeni kettősség problémáját meg is oldja. Két fejezet csatlakozik azonban még hozzá kiegészítésül a könyvben. Az egyik: Dávid Ferencnek a tordai zsinat elé terjesztett tételei Jézus nem imádásáról. Az 1579 február 14-én tartott zsinat a végső tragédia bekövetkezése előtti légkörben a leglényegesebb hitelvi és szervezeti kérdéseket akarta tisztázni és állást foglalt Blandrata ellen. A másik fejezet Blandrata és Dávid tételeit állítja egymás mellé a lényegesebb pontokban. Így a három mű hűségesebb tükrökre annak az eredménynek, amelyre Dávid Ferenc jutott a tragédia bekövetkeztekor és feleletet ad arra a kérdésre is: Tekintható-e Dávid a szombatosok őseinek, vagy nem?

Szász János

BETHLEN MIKLÓS ÖNÉLETÍRÁSA. I—II. (Az előszót írta Tolnai Gábor, sajtó alá rendezte és magyarázta V. Windisch Éva.) Bp. 1955. Szépirodalmi Könyvkiadó, 407 + 426 l. (Magyar Századok. Szerkeszti Tolnai Gábor.)

Montaigne nevét hiába keressük a XIX. század elejéig a magyar irodalomban — Bethlen Miklósé mellett mégis feljegyezhetjük. Az *Önéletírás* nem említi példái és forrásai között, de, ha Bethlent a nemzeti önismeret klasszikusai között tartjuk számon, bizvást tarthatjuk az emberi önismeret klasszikus elsőjének irodalmunkban, mint Montaigne-t hazájában. Bethlen Miklós sajátos viszonyaink között: a magyar Montaigne. Nem csupán sorsuk hasonló: abszolútizmusra törekvős polgárháborúk és vallási versengések kíséretében, közéleti tevékenység, utazások, humanista műveltség, ott önkéntes száműzetés vidéki magányba, itt kényszerű — Habsburg-ellenesség gyanújával a bécsi börtönbe, — s végül az esszéek és vallomások — tanulságul az olvasónak. Legalább ennyi világgépük, műveik tartalmi egyezésére is futja. Párhuzamos, rokon jelenség ez természetesen, nem hatás. Antropológiának és emlékezésnek, az egyéni élet történelmi vetületének sajátos szintézise Bethlen önéletírása s művészi ábrázolásával: egyben a magyar realista regény és esszé hirtőke.

Bethlen helyét Turóczi-Trostlernek a magyar kartinianusokról írt átfogó, útját pedig Németh László felfedező s Tolnai Gábor kritikái elemző tanulmányából jól ismerhetjük: a nevelők, Keresztúri Pál és Apáczai kartinianus műveltsége, német, holland, angol, francia, itáliai tapasztalatok, s az évenként újra olvasott biblia után Platon, Aristoteles, Confucius, Seneca, Petrarca, Cartesius, Coccejus, Campanella, Bacon, Comenius, hogy csak a főbbeket idézzük. S hozzá a puritanizmus erasmusi egyszerűsége: „Üljön össze a keresztyén világ, vetköztesse ki a religiót abból a ficamás, kendőzött, pésmázott, maga találmányú köntöseből, azaz: vegye el, amit maga hozzáadott, viszont adja vissza néki azt, amit róla levont, az igaz szeretetnek és alázatosságnak fejez, candida köntösét: mindjárt feltalálja a Krisztus mátkáját, az első ecclesia religióját”... (I. 55.) — mintha a Spinoza által is támogatott szeretet-vallás

és az uniós törekvés követelése csengene vissza hollandiai élményeiből, mintha Rákóczi hallanánk az ónodi országgyűlésen. Humanista eszmék, puritán morál az Apafi és Teleki Mihályok anarchiájában. Ha úgy tetszik: renaissance műveltség, puritán lélek, barokk-utánzó környezet. S ebből az országot és tisztességet emésztő időből mégis kora egyik legműveltebb elméje s modern koncepciójú politikusa, legtisztább jelleme állít emléket, nemcsak azért, hogy a bomlást leleplezze, de a maga mentiségére is, ne hihesse „a dolgokat nem tudó maradék világ”, hogy az üldöztetés, szenvedés Erdélynek talán legatrabb emberét érte.

Már ahogy kezdi, Montaigne-re vall: „Mit használ énnékem, kiváltképpen holtom után, ha valaki az én életemet tudja, vagy rosszul is szól róla: viszont mit árt, ha nem tudja, vagy rosszul szól is róla?” S Montaigne: „Calamitosus est animus futuri anxius — boldogtalan lélek, kit a jövő nyugtalanít”. Mindketten Seneca-ra gondolnak. Mintha Spinoza-t hallanánk („Az öröm közvetlenül nem rossz, hanem jó, viszont a szomorúság közvetlenül rossz.”), amikor a toronyszobájában ezerre menő könyve tövében Montaigne a nehéz órákban is megőrzi derűjét, az értelem okos nyugalmát, s először a szomorúsággal számol le, „mert mindenkor gyávává és aljassá teszi az embert.” Így a betegséget, vizályt, börtönt legyűró hatalmas erejű Bethlen is: „Kiveszem rab-ságaimnak és egyéb rendkívül való szomorúságaimnak napjait, aminémű feleségem, gyermekeim, és egyéb olyan kedves embereim betegsége s halála; de másképpen soha ebédemet, vacsorámat szomorúan nem ettem, még mikor sok országos gondok, búsu-lások közül mentem is asztalomhoz, az Isten kegyelme (mert bizony nem az én erőmnek, politica simulatio, dissimulatiohoz szoktatott erőszaknak tulajdonítom), úgy oda béhagyatta velem, hogy vígan ettem kenyeremet...” (I. 110.) Ime: a renaissance-zokás, a derűs életszemlélet, filozófiai érvényre emelve! De emlékezzünk csak, mint hivatkozik Montaigne s Bethlen is antik példákra, ha a haragot kívánják kiűzni magukból (Spinoza-t is mennyit foglalkoztatja a harag ártalma!), de hadd tegyük hozzá: Bethlen mélységes emberi számvetéssel, egyéni felelősségérzettel, Isten kegyelmére hárítva a haragtól való szabadulás dicsőségét. Amit Bethlen egyéni szokásai-ról, természetéről, ábrázatáról, indulatairól ír, csak természetében különbözik a béhezkes és gyakran késlekedő Montaigne-től, de mindketten a természettel fölénybe kerekedő renaissance-ember büszkeségével győzik le a nehézségeket. (I. 108—141.) S a milyen meglepődötten gondolnak mindketten a jó alvásra (B.: I. 134.), úgy a „mértékletes és természet szerént” való életre is, annyi különbséggel, ami a kettőjük közti lényeges különbség is egyben: Montaigne az ember ellentétes hajlamainak szkeptikus tudomásulvételével, Bethlen pedig szüntelen önemészti küzdelemmel. Rokon jelenség ez természetesen, nem hatás.

Mint ahogy nem beszél Bethlen Paracelsus doktorról sem, de lehetetlen fel nem ismerni közös vonásaikat, amikor pl. mindketten az étkezésnek egyéni természetéhez, szokásokhoz mért formáiról beszélnek, vagy másutt: az álmok jelentőségéről. Mindketten úgy bíznak a természet tartósító erejében, mint az ágostoni odaadás jövőjében, kívül a konfessziókon s tudva-tudatlanul közel Husz Jánoshoz. A híd, az összekötő nyilván Comenius, bár Paracelsus egy századdal hamarabb jár Magyarországon. Bethlen világképe szerves része annak a szellemi áramlatnak, mely nyugaton a pol-gárosodással megindult, amelynek a magyar viszonyok között eleve talajtalannak kellett lennie: Bethlennek szinte minden kísérlete kudarcba fulladt. Sikerült ugyan Erdélyt ideig-óráig a nagyfejedelemség rangjára emelnie, s biztosítania a szabad val-lásgyakorlatot, de környezete gyáván meghunyászkodik Rabutin előtt, s ha Teleki alatt megúsza a vérpadot, élete végén halálra ítéltet kell raboskodnia. És minden rom-lás, pusztulás, vizály, árulás a nép verejtéke árán. Montaigne csak a természetes és szabad ember példáját látta „az egyszerű földművesek” életében, s míg hiszi, hogy „király és paraszt csak a nadrágjukkal különböznek egymástól”, — addig Bethlen (olvassuk el csodálatosan szép és summás Imádságokönyv-ét, mely e kiadásban látott teljességében először napvilágot), igen, Bethlen alkalmatlannak tartva osztályát a ve-zetésre, az ország romlásának okait elsősorban a föld népén esett bántalmakban, „a nép oltalmazására való nagy tunya vigyázatlanságban”, a „szegény népnek véres ve-rejtekével, szabadságával, törvényével való kereskedésben” látja. Saját meghurcolása folyik egybe a nép ügyével, s lesz a nép ügye nemzeti üggyé. A nép feltétele és védelme az uralkodó osztály bírálatában nő igazán naggyá, s túlhaladja Apáczai, Comenius, a puritánok népi szolidaritását. S közben arról sem feledkezzünk meg, hogy La Bruyère Jellemrajzai-ban (1688) nyíltan vállalja a népet és sújtja a nemességet, s amikor Bethlen a hatvanas években külföldön jár, már az elmaradt Németországban, Heidel-bergben is jelentkezik a felvilágosodás hírnöke Puffendorf személyében, Utrecht-ben

Descartes hívei adnak elő, Anglia legkedvesebb olvasmánya Bunyan *The Pilgrim's Progress*-e, s mire Bethlen börtönében tollat fog, Swift már javában hadakozik a szociális igazságért röpirataiban.

Köztudott dolog, hogy Bethlen a *legjelesebb magyar kartézianus*. Ismerte Descartes-ot, hivatkozik rá. Spinoza-t nem említi, de annyit igen, hogy „könyveket sokakat” olvasott Hollandiában (I. 183.) Spinoza harminc éves, amikor Bethlen kint jár, hat éve kiközösítve elveiért, művekkel maga mögött s az *Etika* első jegyzeteivel fiókjában. Amikor Bethlen könyve „előljáró beszédében” a „semmi”, az „örökkévaló” és „végtelen” elemzésére tér át, eltávolodik Descartes-tól és Spinoza-hoz közeledik, egyszerűen azért, mert kartézianus racionalizmusát minduntalan a Bibliával igyekezik egyeztetni. Idézzük Bethlen alapvető megfogalmazásait: „Csuda minden a világon arra nézve, hogy az Isten a nincsenből hozott ki minden valóságot.” (I. 60.) „Vagyon olyan örökkévalóság, melynek sem kezdete, sem vége nincsen, és az valósággal csak az örökkévalóság mely is csak az Istenben vagyon egyedül.” (I. 79.) „Az örökkévalóság nem egyéb, hanem Isten maga, mert csak az Istenben vagyon: az Istenben pedig valami vagyon, mind Isten az, mert Istenben részek, accidensek, hasonlatosságok, és kivált olyanok, amelyek nem Isten, nem lehetnek semmiképpen.” (I. 80.) „E világi életben mely szoros öszveköttetése, barátsága légyen a testek a lélekkel, azt az ember ki nem mondhatja, és noha magunkban mindennap tapasztaljuk és érezzük, de mégis hisszük inkább, mintsem általértjük és valósággal tudjuk.” (I. 87.) Sem a rationalis, sem pedig a morális filozófia „nem szorgalmatoskodnak azon, mint keresik magoknak a test és lélek, és mint érdemlik együtt az örökkévaló büntetést”. (I. 89.)

Világos, hogy Bethlen itt a dualista Descartes-ot nem elvetve ugyan, de a *monista Spinoza-hoz áll közelebb*. Nem fejt ki konzekvensen, de nyilvánvaló, hogy Descartes szubsztancia elméletének ellentmondásait feloldja. Descartes sebezhető pontja volt, hogy a szubsztanciát olyan valóságnak tartotta, ami létezésében más létezőre nem szorul, mégis három egymástól függő szubsztanciát állít fel: Istent, a lelket és a testet. Míg Bethlen Isten örökkévalóságában a végtelenséget hangsúlyozza, Descartes a tökéletességet, teljességet. Spinoza szerint Isten lényege a végtelenség, s a világot a semmiből teremtette: „Az örökkévalóság maga Isten lényege... A dolgokat az örökkévalóság szemszögéből felfogni annyi, mint akként fogni fel őket, amennyiben Isten lényege által létezését foglalnak magukban.” (*Etika* V. 30.) „Lélek és test egy és ugyanaz a dolog” (*Etika* III. 2.), azaz: „Igaz képzetnek egyeznie kell tárgyával”. (I. Axiomák.) Itt már a materialista ismeretelmélet kezdeteihez érkezünk. Végül pedig: „Az értelemnek, akár valósággal véges, akár valósággal végtelen, Isten attributumait és Isten affekcióit kell tartalmaznia és semmi egyebet... a természetben csupán csak egy szubsztancia van, t. i. Isten...” (*Etika* I. 30.)” Az összes képzetek igazak, amennyiben Istenre vonatkoznak.” (*Etika* II. 32.)

Bethlen a kartézianus elvek és az Evangélium egyeztetésével jut el oda, ahova a monizmus kultúrtörténeti hagyományain Spinoza: Istennek, mint örök és változatlan törvényszerűségnek, mint egyetlen szubsztanciának elfogadásához. És amikor azt mondja, hogy: „Mind evvel az eleshetéssel, labilitással is így teremtette az Isten az embert legjobban, amint teremtette volt”, ismét Montaigne-hez jutottunk: „Nincs szebb és jogosabb feladat, mint egyszerű embernek lenni... A Teremtő nem tréfából róttá ránk, hogy éljünk ember módjára és az emberi állapot törvényei szerint; nagyon is komoly és nyomatókos parancs ez.” (III. 13.)

Bethlen Miklós komolyan vette a parancsot. Emberi nagyságát, jelentőségét csak emeli, hogy korának modern európai gondolkodását a maga sorsán igyekezett gyakorlattá tenni elmaradt hazai állapotunkban, s alkotó szenvedélyét puritán elveiben, hitében, nem utolsó sorban Descartes De passionibus animae-jával fegyelve, sztoikus bölcsességgel mérte fel élete értelmét. Hollandiában akkor jár, amikor az befogadja Európa emigránsait, s Hyde Park-ja lesz a legellentétesebb gondolkodóknak. Nincsen, akinek ne tapsolnának, ám Spinoza nevét nemhogy ő nem jegyzi fel, de mások is elhallgatják. Montaigne-nyel csak a párhuzamot jeleztük, Spinoza nevével a közös eredményeket, a kornak Descartes-hez képest új elveit. A renaissanceszal elmaradtunk, a felvilágosodással elkéstünk, a reformációban egy Apáti, Apáczai, Bethlen lépést tart az európai gondolkodással. Vázlatunkkal talán sikerült ebben megerősíteni és kiegészíteni az eddigi kutatást, melyben a Magyar Századok-nak méltán lett Bethlen önéletírása és imádságkönyve első két köteté — *Tolnai Gábor* bevezetőjével s *V. Windisch Éva* igen lelkiismeretes jegyzetével együtt.

Koczogh Ákos

BORZSÁK ISTVÁN: *Budai Ézsaiás és klasszika filológiánk kezdetei*. Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó. 208. l.

Közel nyolc évtizeddel ezelőtt tűzte ki feladatául a Magyar Tudományos Akadémia klasszika-filológiai bizottsága azt a tervet, hogy „a philológiának hazánkbeli történetére vonatkozó adatok gyűjtését és feldolgozását” megkezdi. A szerző szerint is lehet már vonatkozni bizonyos anyaggyűjtésekre, de még mindig hiányzik a hazai klasszika-filológia történetének összefoglaló feldolgozása. Ezt a hiányt akarja pótolni ez a munka.

Bevezető soraiban maga a szerző mondja el a megoldandó feladatot. Foglalkozik a XVIII. század közállapotaival és az iskolaüggyel, a debreceni református kollégium nevelési rendszerével. Tömören és sűrítve ismerteti Budai Ézsaiás tanulóéveit kisdíák korától Göttingába menetelig. Külön súlyt helyez ebben a fejezetben a hierarchia és a kyriarchia harcára. Kerek képet és hűnek látszó korrajzot ad a göttingai egyetemről, általában a németországi viszonyokról, s kiemelten tárgyalja a klasszika-filológia kibontakozását, Gesner és Heyne nagy szerepét. Tárgyilagosan ismerteti Budai tanulóéveit Göttingában. Külföldről való hazatérése után foglalkozik Budai debreceni működésével, a debreceni református kollégium állapotával, Budai pedagógiai munkásságával. Sorra veszi Budai auktorkiadásait, részletesen és bőven elemzi azokat. Jellemzi és mérlegeli Budai püspökségét és a Magyar Tudományos Akadémia megalakításáért tett fáradozásait. Műve végén összegezi Budai munkásságát, s a *Függelék*-ben teljes és jó dokumentációt ad mondanivalói igazolására.

Nagyon nehéz eldönteni, életrajz, korrajz, vagy Debrecen és Göttinga kulturális kapcsolatainak az ismertetése-e ez a munka. Életrajznak csonka, hiszen maga a szerző mondja: „...nem tekintjük feladatunknak teológiai jellegű írásainak boncolgatását, püspökségének ismertetését, annál inkább érdekel bennünket a Magyar Tudományos Akadémia szervezési munkálataiban való részvétele.” Korrajznak nagyon hiányos és arányiban eltolódott. Viszont egyáltalán nem kielégítő a két város kulturális kapcsolatainak az ismertetése, gazdag anyagalmaza ellenére sem. A klasszika-filológiának, mint tudománynak a kezdetét vázoló és ismertető anyaga mellett életrajzot is, korrajzot is, kulturális kapcsolatok ismertetését is nyújt a szerző, egyikben sem teljesen.

Ilyen alapon vetődik fel a kérdés: mi szerepe van Budai püspökségének és a Magyar Tudományos Akadémia szervezési munkálataiban való részvétele ismertetésének a klasszika-filológiai kezdeteinek felvázolásával való összekapcsolásában? Mintna ebben a tekintetben ellentmondásba kerülne a szerző önmagával. Más oldalról: miért éppen Budaihoz fűzi a klasszika-filológia kezdeteit Magyarországon? Hiszen előtte több, mint egy félévszázaddal már megkezdődött Debrecenben az auktorkiadások folyamatos sorozata Maróthitól Sinai Miklósig. Több, mint egy tucat auktorkiadás látott napvilágot, nem is beszélve a kéziratos munkákról. A szerzőnek igaza van és helyesen értelmezi a klasszika-filológia jelentését, de az előbb említett auktorkiadások tartalmi beállítására és az azokból akaratlanul is kibomló klasszikus életerést tekintve nagyon meg kell gondolni, hogy a klasszika-filológia kezdeteit Magyarországon, éppen Debrecenben, nem kell-e előbbre datálni?

Mondanivalóinak mennyiségi beosztásában aránytalan. Éppen ezért válik műve szétfolyóvá, mert sok felesleges adattal és kitéréssel szaporítja anyagát. Fegyelmezettebb összefoglalással mindezeket el is hagyhatta volna. Így teljesen érthetetlen, mi köze van a címben megadott tételhez Budainak a reakció táborában való részvétele ismertetésének, nem is beszélve Kazinczy antidebrecenizmusáról. Különben is torz képet fest Budairól, mint püspökről. Mélységesen ember és töretlenül humanista volt. Nem szegődött fenntartás nélkül az osztrák gyarmatosítókhoz, ellenkezőleg! *Professzori előadásaiban, különösen a dogmatikában, felsőbbrendű emberszeretetéről, szabadságerzeteről és etikai következetességéről tett nem egyszer bizonyosságot.*

A könyv gazdag forrásanyagot közöl. Kár azonban, hogy a szerző levéltári kutatásaiban — különösen kéziratok tekintetében — nem végzett széles terjedelmű és minden térre kiterjedő munkát, mint ahogy ezt megtette a publikált forrásokban. Még ott is mellőzi a kéziratot, ahol a hiteles pontosság érdeke ezt megkövetelné. Thury Etele munkája ma már elavult, sok pontatlansága, helytelen olvasása és téves adatközlése miatt. A „*Series Studiosorum*...” kéziratos anyaga pontos és helyes adatokat adott volna a szerzőnek. Bántó az is, hogy nem egy helyen pontatlan adatot közöl, ez azonban nyilván csak nyomdahiába lehet. A *Függelék*-ben közölt kimerítő dokumentáció, különösen pedig a Göttingában nevelkedett magyar ifjak névsora pontos, jó, és hézagpótló.

Mindent összefoglalva: addig is, míg eljön az ideje és lehetősége a klasszikus-filológia történetének általános és összefoglaló jellegű megírásának, ez a monográfikus munka megérdemli az értékelést, és azt, hogy további kutatás kiinduló pontja legyen.

Kecskés József.

PATAKY DÉNES: *A Magyar rézmetszés története. A XVI. századtól 1850-ig.* Budapest, 1951. Közoktatásügyi Kiadóvállalat.

A rézmetszés története a XV. században kezdődik, ősei az ötvösök vésett díszű munkái voltak. Szokás volt ugyanis a kelyhek, serlegek és fémlapok véséssel való díszítése. A vésett munkát vagy esetleg figurát forró ezüst, bórax és kén keverékével töltötték ki, mely feketén adta ki a rajzot. Ezt a fajta ötvösmunkát niellónak nevezték. A rézmetszés egy ilyen niellónak — próbaként a vonalrkok végleges kitöltése előtt — papírra nyomásából született meg. Vasari szerint Maso Finiguera készített először ilyen levonatot. Az első évszámmal jelzett rézmetszet 1446-ból származó német munka, s a német rézmetszet korábbi fejlődése arra vall, hogy a technika eredeti hazája is Németország volt. Az első kiválóbb német mestert 1466-ból csak nevének kezdetűi szerint ismerjük: E. S. volt a monogramja, tőle tanult Schongauer, a XV. század legkiválóbb rézmetszője. Az ötvösmetszés technikájáról magyar ember, egy kassai ötvös, Kecskeméti Ötvös Péter (1620—1680) írt igen érdemes könyvet. A könyvkötők műhelyében is készültek a rézmetszéshez igen közel álló fémdúcok. Ezekkel préselték a könyvek bekötési táblájára a mintákat és címereket. A betűszedők és az éremvésők munkája is rokon a rézmetszőkével. Ezen iparosok között több rézmetsző volt.

Az első magyar rézmetszetek, melyek ránk maradtak, egy ismeretlen erdélyi ötvös ornamentális lapjai a XVI. század közepéről, a Lugossy Kodexhez kötve. Az időrendben következő rézmetszetek az ország másik végéből, Vas megyéből származnak 1588-ból Frankovith Gergely soproni orvos: „Hasznos és fölötte szükséges könyv” című munkáját díszítik. Eredetileg tíz metszet volt, a meglévő hat a korabeli metszettek tisztaságát idéző, szép, világos kompozíciójú lap biztoskezü művészre vall. Sopronban működött Lakner Kristóf műkedvelő rézmetsző, aki protestáns létére a padovai egyetemen doktorált. 1620 körül készült metszete Sopront ábrázolja. (Lemeze a soproni evangélikus egyház birtokában van.) A XVII. században csaknem kizárólag német rézmetszők dolgoztak Pozsonyban, Eperjesen, Bártfán, Lőcsén, Nagyszébenben, Sopronban, Kolozsvárt. Érdekes, hogy a XVII. század legjobb magyar rézmetszője, Szelepcsényi György esztergomi primás az ellenreformáció hírhedt alakja volt. Többször készítet Pázmány Péterről arcképet. 1634-ben megjelent doktori értekezése címlapjával is Pázmány arcképet metszett, majd I. Lipót arcképet. utána pedig önarcképet metszette rézbe. Metszeteit számosan másolták még a XIX. században is.

A XVIII. században is főként németeket találunk hazai rézmetszőink között, Erdélyben azonban csupa magyar művész dolgozott. Páldi Sékely István (1717—1769) a református egyház ösztöndíjával ment ki tanulni Leidenbe, majd Utrechtbe. Rézmetszéssel foglalkozott Kaproncai Nyerges Ádám (1744—1786-ig), aki a kolozsvári református egyház nyomdájában dolgozott, s egyike volt a legjobb magyar betűmetszőknek. Kempelen Farkas (1734—1804) a sakkozó, író és beszélőgépéről híres udvari tanácsos rézmetsző művészetének köszönhette a bécsi akadémián viselt tiszteletbeli tagságát. A királyi udvar a XVIII. és XIX. században nem játszott szerepet a magyar művészetben, az egyház és az arisztokrácia (kivéve Erdélyt) magasabb művészi igényeit szinte kizárólag külföldön elégítette ki. A polgárság szerényebb anyagi viszonyai miatt az ocsóbb és kevésbé iskolázott hazai művészeknek adott megrendeléseket. A polgárság gazdasági és politikai előretörésének a folyamata lemérhető az irodalom és az azt illusztráló rézmetszés lassú elvilágiasodásán, később nemzetivé válásán. A rézmetszettek színvonala azonban nem magas. A rézmetszőknek olcsón és sokat kellett dolgozniuk, ami a minőség rovására ment. A Honművész 1840-ben azt írja: „Rézmetsző hazánkban fájdalom nincs, aki a kívánalmaknak csak némileg is megfelelné s így a réz, vagy sajátkép acéltáblákat külföldön kell készíttetni”. Neves pesti rézmetsző volt a XIX. század elején Karacs Ferenc, aki a debreceni kollégium diákja volt. Pataky azt írja: „Kedve bizonyára itt támadt a mesterséghez”. Református egyházunk múltjának igen fontos kultúrtörténeti érdekessége adata az, hogy a XVIII. és a XIX. század fordulóján Csokonai és Fazekas Debrecenében a református kollégium egy pár diákja atlaszok és tankönyv illusztrációk rézbemetszésére szövetkezett. A kollégium tanári kara felhívására, Budai Ésaías professzor felügyelete alatt működtek a réz-

metsző diákok, de nem ők voltak már az úttörők, voltak elődeik a rézmetszésben. Kovács Gábor, a későbbi városi mérnök 1749—50-ben két címlapot metszett az „*Énekeskönyv*” és a „*Keresztényi etikának rövid summája*” című debreceni kiadványokhoz. Farkas István és Kabai Mihály debreceni diákok is foglalkoztak rézmetszéssel.

A térképmetszésre szövetkezett diákok első munkája 1800-ban jelent meg, „Eröss Gábor, Halász István, Papp József és más Tógátus Deák ifjak által”. 1801-ben az „*oskolai Ó- Atlás*-t adták ki, melyet Pethes Dávid, Oláh István, Mikolai József és Vajai Imre metszettek rézbe. Több tankönyvet illusztráltak, természetant, azután Sárvári Pál professzor könyvét a rajzoktatásról. Eröss Gábor 1800-ban Csokonai: „*A Szépség ereje a bajnoki szivenn*” című költeményéhez egy allegóriát, az 1803-ban Bécsben megjelent: „*Anacreoni dalai*”-hoz Anacreon képét metszette rézbe. Ezek az ügyeskező fiúk készítették és adták ki tehát az első magyarnyelvű földrajzi iskolai atlaszt, s illusztrációkkal látták el tanáraik által írott természetrajzi és rajzoktatási kézikönyvet. Működésüket kissé talán túlzás művészetnek nevezni, hiszen nem voltak többek buzgó dilettánsoknál. A rézmetszés úzése múltó élménye életüknek, csak egyikük sorsát keserítik meg a hiábavaló művészsálmok: Eröss Gáborét, ki 36 éves korában halt meg 1815-ben, miután, mint a Magyar Kurir írja: „minden jeles próbatételeit abbahagyta”. Bár művészeti szempontból nem alkottak érdemlegeset, hiszen kivétel nélkül másolatokat készítettek, a természetrajzi ábrákat illetőleg igen gyakran német eredeti után. Annál inkább tarthatnak érdeklődésre számot a művelődés és tanügytörténeti szempontból, mint *ékes bizonyosságai a másfél század előtti református iskolai élet találékony autarchiájának*.

A magyar rézmetszés történetét, a mesterember művészek hosszú sorát Doby Jenő zárja le, aki a pesti iparművészeti iskola rézmetszéstanára volt, 1907-ben halt meg. Technikájában kifogástalan, de kissé száraz művészete köti össze az 1850 körül már lassan megszűnő, régi típusú iparos rézmetszést a XIX. század végén életre kelt művészi rézkarccal. A XIX. század nagy festői közül Markó Károly, Barabás Miklós, Mészöly Géza és Munkácsy Mihály kísérletezett néhány rézkarccal. A festői grafikának a XX. században lett magyar földön néhány egészen elsősorú művészi képviselője. Pataky könyvének talán legfontosabb része az igen pontos katalógus a rézmetszőkről, műveikről. Mellékelt képanyagát célszerűen válogatta össze. Egészében véve elmondhatjuk, ezideig a legjobb magyar összefoglaló munka a rézmetszés történetéről.

Fekete Lajos

CRAGG, C. R.: *From Puritanism to the Age of Reason. A Study of Changes in Religious Thought within the Church of England, 1660 to 1700.*.) A puritánizmustól a racionalizmus koráig. Tanulmány az anglikán egyház vallási gondolkodásának megváltoztatásáról 1660—1700 között.) Cambridge. University Press. 1950. 247. l.

A puritánizmus nemcsak fő ellenfelét, *Laud* érseket semmisítette meg, hanem az általa megtestesített liturgikus *High Church*-öt is. Az így keletkezett úrban a puritánok nagyobbik, de gyöngébb része presbiteriánus államegyházat kívánt. Cromwell, a hadsereg és az independensek ezt megakadályozták, s velük a gyülekezeti öncélúság: a kongregacionalizmus győzött az egyházas gondolat fölött. Már ebben az időben kimutatható a kálvini teológia visszaszorulása a puritánizmuson belül a spirituálisabb célú irányokkal szemben.

Az anglikánizmus 1660-as győzelme után egyre érezhetőbbé vált, hogy a természettudomány és a bölcelet új eredményeinek tágabb teret kell adni. Így a dogmatika helyett az erkölcs-, illetve a természetbölcelet került a középpontba. Nem a kegyelem és a bűn a centrális fogalmak többé, mint a kálvinizmusban, nem is az eucharistia és az ordo, mint *Laud*-nál, hanem a természet és az ember. A biblicizmus fontossága továbbra is megmarad az anglikánizmusban, de igyekszik kilúgozni a dogmatikai vonásokat.

Az anglikán egyház szellemi elitje nagy igyekezettel látott hozzá a közvetítő teológia megteremtéséhez. A cambridgei platonisták az erkölcsbölcelet megteremtésével érték ezt el. Arról már nem szól a szerző, hogy a reformáció előtti humanizmus gondolatvilága hatott-e rájuk valamilyen úton másfél század távolából?

Míg a cambridgeiek egy szűk egyetemi kört jelentettek, addig a latitudinárius irányzat a puritánizmus és a *High Church* által hagyott vákuumot töltötte be. A ki-

jelentést, a szentírás ihletettségét, tekintélyét és a csodákat igyekezett érthetővé és értelmessé tenni. Ezzel akaratlanul is megkönnyítette a bölcseleti deizmus útját, a kegyelem helyett a természetet állította az első helyre.

Így a deizmus gondolatvilága könnyen egybeesett az új természettudományával. Amabban a matematikai összefüggések és mechanikai törvényszerűségek foglalták el a meglepésített és megszemélyesített természet helyét, emebben pedig az erkölcsi köztudat a dogmáét. Ezen át meginog a vallási monopólizmus anglikán igénye is, s a deisták a vallási türelem szószólóivá válnak, a központi hitigazságokban való meg egyezésre hivatkozva. Természetesen gondolataik nem máról-holnapra mentek át a köztudatba. Körülbelül fél századig tartott, amíg *Herbert Cherburg* gondolatai *Locke*-on és *Toland*-on át hatékonyvá váltak. A cambridgei platonistákhoz, vagy a latitudináristákhoz képest a deistáknak nem igen volt önálló mondanivalójuk, de a felvilágosodás előkészítésével hatásuk jelentősebb volt emezeknél.

A munka legérdekesebb része az anglikán egyház és a polgári hatalom kapcsolatáról szól. 1685-ig az ellen-nem-állás tanítását vallotta az anglikán egyház. De ettől kezdve egyre erősebbé válik a római katolikus vallású uralkodó ellenreformációjától való félelem, s a dicsőséges forradalmat (1688) éppen az anglikán püspökök erkölcsi tiltakozása és bebörtönzése robbantja ki. Cragg munkája épp azt bizonyítja be, hogy 1688 után a vallási türelem és az új világkép miként érvényesült egyszerre. Mert nemcsak a vallási türelem győzött, hanem egy új vallási világkép is jött, amelyik a kegyelem és a bűn feszültségéről elfelejtkezve a jó emberben és a tökéletes természetben hitt.

Cragg munkája az óprotestanizmusnak az újprotestanizmusba való angliai átmenetét aprólékosan és hűségesen ábrázolja.

Szalay György

HOLDEN, WILLIAM P.: *Anti-Puritan Satire 1572—1642*. (A puritánellenes szatíra 1572—1642.) New Haven. Yale University Press. 1954. 165 l.

Brit-Amerika története a 18. század elejéig erősen puritán jellegű, ezért az amerikai történettudomány szívesen foglalkozik minden puritán-tárgyú problémával. A régi, patinás egyetemek kutatói különös előszeretettel fordulnak az egykori anyaország puritánizmusa felé. Ennek az érdeklődésnek egyik sikerült terméke *Holden* könyve. A legújabb szakirodalom alapján dolgozik, képe friss és eleven. Műve első negyedét alapismeretek közlésére szánja. A puritánizmus gyökereit egyenesen a reformációig vezeti vissza. Azokat mutatja be őssökként, akik VIII. Henrik korában a népi reformációt képviselték, illetve a következő nemzedékben a radikális egyházreformért küzdöttek.

A külföldi inspirálók közül egyedül *Kálvint* emeli ki, teológiájáról pár lapon alapos és biztos áttekintést nyújtva. De a genfi reformátoron kívül *Bucer Márton*-ról és *Martyr Péterről* is megemlékezhetett volna, ezek Angliában töltve utolsó éveiket, még közvetlenebbül hatottak. A következő nemzedékeknél sem beszél eléggé a puritánizmus és az anglikánizmus külföldi kapcsolatairól. Pedig a svájci, pfalzi és hollandi hatások éltették az angol puritánizmusban továbbra is a teljes reformáció igényét.

Ezért a hiányosságért bőven kárpótol Holden jellemzőkészsége. A puritánizmust dinamikus szemlélteti. Ennek hátránya is van: nem hangsúlyozza eléggé a puritánizmus örökletes és állandó vonásait. De ez eltörpül érdeme mellett, ahogy a puritánizmus évtizedről-évtizedre, nemzedékről-nemzedékre változó arculatát ábrázolja, mégha túlzás is az, hogy egyik emberöltő puritánja alig ismert volna a másikéra.

A könyv érdekesen ábrázolja *Bacon* kettősségét: egyszerre küzd az anglikánizmus liturgiai egységtörékvései és a puritánizmus szakadársága ellen. Sajnos a kisebb jelentőségű kortársakról itt se esik szó. Így Holden műve egyedi képet ad csupán szociológiai helyett, noha munkájában páratlanul gazdag irodalomszociológiai anyagot halmozott fel.

A szerző ezúttal még adós maradt a tárgy szintétikus feldolgozásával, de ennek előkészítését jórészt elvégezte. A puritánizmus színpadellenességén át alaposan megérteti a két tábor ellentétességét. Ha a leszűkített témánál elkerülhetetlen kitérések és magyarázatok egy-két helyen meg is bontják az ügyes kompozíciót, Holden könyve nemcsak értékes munka, hanem élvezetes olvasmány is.

Szalay György

NEKROLÓGOK

Dr. Marton János
1879—1955

Marton János személyiségének sajátos jellegét az magyarázza, hogy beregi származása, pataki diákoskodása és három esztendeig tartó utrecht-i tanulmányútja egyenlő erejű komponensként formálta és határozta meg.

Beregi gyökerei olyan erők voltak, hogy feleséget is onnan vett; egyik gyermekét is oda akarta visszagyökereztetni és pihenni is a beregi földben szeretett volna. *Patak* nem csak formálta, hanem élet-céljává, sőt életművévé lett negyven esztendeig tartó tanári munkája alatt. Az *utrecht-i évek* munkálták ki benne, a parasztsalád gyermekében, azt az európaiságot, amelyet egész lénye sugárzott. Mégis, mindezek ellenére, sohasem vallotta magát úgy mint mások, beregi hagyományok letéteményesének, sohasem lett „*homo patakiensis*”-szé a szónak szűk értelmében, és ahogy idegen maradt tőle a táji frazeológia, a vidékies lokálpatriótizmus, ugyanúgy érintetlen tudott maradni európeai létére is a kozmopolitizmustól s ennek rokonjelenségeitől.

E három, azonos erejű és egymást kontrolláló komponens jelenlétének a gyűmölcsé az a distancia, amely Marton János személyiségének a legszembetűnőbb vonása volt. Bármelyik komponensnek az energiái jelentkeztek ugyanis benne, a másik kettő kontrollja mellett egy bizonyos távolságot, objektívitást, kicsit hűvös fanyar tárgyilagosságot nyertek; személyisége sajátos alkatából folyóan kritikailag átszűrve érvényesültek, iróniával és humorral társultak.

Amilyen lenyűgözően érdekes az ilyen személyiség, olyan tragikus is. Az egyenlő erejű komponensek egyikének sem engedheti át teljes egzisztenciájával magát. A mindig érvényesülő distancia élessé teszi a látást, kifinomítja az értelmi mechanizmust, de inkább kérdőjelek, mint megoldások születnek a nyomában. Olyan objektívitást ad, amely képtelenné tesz arra a szubjektivitásra, aminek lehet ugyan kísértése az egyoldalúság, sőt az ismeretlenbe ugrás, ami nélkül azonban nagy alkotások nem szülehetnek.

Am ami tragikussá teszi az ilyen személyiséget, ugyanaz meg is tartja. A distancia meglétének az is következménye, hogy segítségével szemlélni tudjuk magunkat, felmérhetjük adottságainkat, s ezeknek megfelelően rendezhetjük életünket. Nem fosztatunk meg a különböző forrásokból feltörő látomások, álmok, tervek szépségétől, de elhatározásainkban, tetteinkben, bölcsen a kisebb, a teherbíróképességünknek megfelelő dolgokra koncentráljuk magunkat.

*

A történész és író, a tanár és nevelő, az iskola- és egyházpolitikus Marton János megértéséhez valahonnan innen vezet az út.

És mégegyfelől. Volt benne valami, ami személyiségének immanens képletét a transzcendens erőivel fel tudta fokozni és átütővé tudta tenni: Krisztus-élménye.

Az „*unio mystica cum Christo*”-ról fejét lehajtva, kicsit fakó és halk hangját még csendesebbre fogva úgy tudott tanítani, mint aki ezt meg is élte. Ebben az élményben, a Krisztusával való forró egyesülésben a maga személyisége egységét is birto-
kolta. Ezekben az áldott pillanatokban a distancia helyét elfoglalta benne egy utá-
nozhatatlan közelség. Csodálatosan kék szeméből, mely fagyosan hideg is tudott
lenni, ilyenkor áradt a melegség, s egész lényét előntötte, kritikának, humornak, íróni-
ának helyét elfoglalta az a páthosz, amely csak ott igazi, ahol Isten-élmény van
mögötte.

*

A pataki főiskolának a huszas években induló megújulása elképzelhetetlen
nélküle.

Tanítványainak, a Tiszáninnen jelenlegi lelkipásztorai zömének történetlátását
döntően formálta.

Ami személyiségéből átsugározthatató volt, ma karakterisztikus jegy egy egész
táj lelki arcán.

Ujszászy Kálmán

HÍRMONDÓ

A tiszáninneri egyházkerület tanulmányi bizottságának egyháztörténeti munka-
csoportja Sárospatakon 1958 március 11-én megbeszélést tartott, amelyen Dr. Szabó
Lajos taktaszadai lelkész, teológiai m. tanár vezetésével részt vettek Bakos Zoltán
mezőombori, dr. Bazsó Béla golopi, Csóri István megyaszói, dr. Elek Béla felső-
nyárádi, dr. Fürjész István szikszói, Galuska Imre kesznyéteni, Kalydy Miklós tisz-
szederkényi, Nagy József miskolci, Sipos Zoltán baktakéki, Sükös Pál tapolcai, Szend-
rey László hejőbábai és Tóth Gusztáv bükkaranyosi lelkészek. Darányi Lajos püspök
megnyitó igetanulmánya után a csoport egész napos megbeszélést tartott. A részt-
vevők beszámolójából kitűnt, hogy egész sor monográfián dolgoznak: Megyaszó,
Felsőnyárad, Szikszó, Kesznyéten, Tiszaszederkény, Bódvalenke stb. készülöben
lévő monográfiáiról kaptunk tájékoztatást. Készül a tiszáninneri ref. egyházkerület
története is, amely valóban hézagpótló mű lesz, mert ez az egyetlen kerület, melynek
máig sincs megírva a története. A munkacsoport tagjai készséggel ajánlották fel szol-
glatukat folyóiratunk számára.

Sz. L.

Lapzárta után kaptuk a hírt a magyar református egyháztörténet-tudomány
nesztorának, dr. Zoványi Jenő ny. egyetemi tanárnak haláláról. Érdemeinek méltá-
tására visszatérünk.

BAKSAY LÁSZLÓ református lelkész, Paks. — BÁN IMRE egyetemi docens, Debre-
cen. — BUSA MARGIT könyvtáros, Budapest. — CSÁJI PÁL levéltáros, Budapest. —
ESZE TAMÁS gyűjteményi főigazgató, egyházkerületi főgondnok. — FEKETE LAJOS
konventi műemléki előadó. — INCZE GÁBOR ny. református lelkész, Budapest. —
KATHONA GÉZA református esperes, Szekszárd. — KECSKÉS JÓZSEF tudományos
kutató, Budapest. — KOCZOGH ÁKOS tudományos kutató, Budapest. — ROMÁN
JÁNOS levéltáros, Sárospatak. — SZABÓ GÉZA lelkész, Budapest-Csepel. — SZALAY
GYÖRGY tudományos kutató, Budapest. — SZÁSZ JÁNOS unitárius lelkész, Debrecen.
ÚJSZÁSZY KÁLMÁN gyűjteményi igazgató, Sárospatak.

KIRCHENGESCHICHTE

Zeitschrift für Kirchengeschichtswissenschaft.

Neue Folge. Jahrg. I. (IV.)

1958.

Heft 1.

Verlag des Generalkonvents der Reformierten Kirche von Ungarn.

Verantwortlicher Schriftleiter und Verleger:

Dr. Tamás Esze,

Generaldirektor der wissenschaftlichen Sammlungen der Reformierten Kirche.
Redigiert unter Mitwirkung von *Prof. Dr. Mihály Bucsay* (Ref. Theologische Akademie,
Budapest) und *Prof. Dr. Endre Tóth* (Ref. Theologische Akademie, Debrecen)

Erscheint jährlich viermal im Umfang von insgesamt 24 Druckbogen.

Bezugspreis für Einzelpersonen: jährlich 80 Ft, für Institutionen 100 Ft.

Redaktion: Budapest, IX. Kálvin-tér 8., I. 10. c. — Verlag: Budapest, XIV. Abonyi u. 21.

Telegrammadresse: *REFORMEDCONVENT BUDAPEST.*

INHALT

Esze, T.: Zur Einleitung. — — — — —	3
Kathona, G. (Senior, Szekszárd): Unsere protestantische Kirchen in den früheren Markgemeinschaften. — — — — —	9

KLEINERE MITTEILUNGEN:

Busa, M. (Bibliothekarin, Budapest): Gedichte und Aufzeichnungen von István Körtvélyesi. — — — — —	18
Román, J. (Archivar, Sárospatak): Die Besuche von Zsigmond Móríc in Sárospatak. — — — — —	25
Baksay, L. (Pastor, Paks): Mittelalterliche Kirchen im Komitat Bereg.	32

QUELLENPUBLIKATIONEN:

Csáji, P. (Archivar, Budapest): Die erste amtliche Konkription der refor- mierten Kirchengemeinden von Ungarn in d. J. 1725/29. — — — — —	34
Román, J.: <i>Catalogus Studiosorum Illustris Scholae S. Patakinæ 1672—</i> <i>1678.</i> (1. Folge.) — — — — —	75

KRITIK:

<i>Bán, I.</i> : Alte ungarische Gesangsbücher. — <i>Heltai, G.</i> : Dialog über die Gefahren der Trunksucht und der Schwärmerei (1552). Facsimile-Ausgabe. (Von <i>G. Incze.</i>) — Dissertation des <i>Franciscus Davidis</i> über die Dualität Gottes (<i>De Dualitate...</i> , 1582.). Neuausgabe. (Von <i>J. Szász.</i>) — Memoiren des <i>Miklós Bethlen.</i> (Von <i>Á. Koczogh.</i>) — <i>Borzsák, I.</i> : <i>Ézsaiás Budai</i> und die Anfänge der klassischen Philologie in Ungarn. (Von <i>J. Kecskés.</i>) — <i>Pataký, D.</i> : Die Geschichte der ungarischen Kupferstich- kunst bis z. J. 1850. (Von <i>L. Fekete.</i>) — <i>Cragg, C. R.</i> : <i>From Puritanism to</i> <i>the Age of Reason.</i> (Von <i>G. Szalay.</i>) — <i>Holden, W. P.</i> : <i>Anti-Puritan Satire</i> <i>1572—1642.</i> (Von <i>G. Szalay.</i>) — — — — —	82
---	----

NEKROLOGEN:

<i>Prof. Dr. János Marton 1879—1955.</i> (Von <i>K. Újszászy</i>) — — — — —	95
--	----

ECCLESIASTICAL HISTORY

A Quarterly for Church History

New Series Vol. I. (IV.)

1958.

No. 1.

Published by the General Convent of the Reformed Church in Hungary.

Publisher:

Tamás Esze

M. A., Director General of the Archives and Libraries of the Reformed Church,
Responsible Editor-in-Chief.

Associated Editors:

Prof. Mihály Bucsay, D. D. M. A., (Ref. Theological Academy, Budapest) and *Prof. Endre Tóth*, D. D. M. A., (Ref. Theological Academy, Debrecen). Issued four times a year, in 24 sheets.

Subscription rates for privates Ft.-s 80,—, for institutions Ft.-s 100,— per the year.

Editorial Office: Budapest, IX. Kálvin-tér 8., I. 10. c. — Circulation Departement:
Budapest, XIV. Abonyi-u. 21.

Cables: REFORMEDCONVENT BUDAPEST.

CONTENTS

Opening Announcement, by T. Esze. — — — — —	3
The Hungarian Protestant Churches and the Folklands of One-Time, by Rev. G. Káthona (Senior, Szekszárd). — — — — —	9
OTHER ARTICLES:	
The Poems and Diary Notes of István Körtvélyesi, by Miss M. Busa (Librarian, Budapest) — — — — —	18
Zsigmond Móricz' s Visits to Sárospatak, by J. Román (Archivist, Sárospatak) — — — — —	26
Mediaeval Churches in the County of Bereg, by Rev. L. Bakস্য (Pastor, Paks) — — — — —	32
COLLECTION OF DOCUMENTS:	
The First Official List of The Reformed Churches in Hungary, 1725 29, by P. Csáji (Archivist, Budapest). — — — — —	34
Catalogus Studiosorum Illustris Scholae S. Patakinae 1672—1678. (First Article), by J. Román. — — — — —	75
REVIEW:	
Ancient Hungarian Anthologies, by I. Bán. — Heltai, G.: Dialogue about the Dangers of Drunkenness and Living in Luxurious Abundance (1552), Facsimile Reprint (cf. G. Incze). — Franciscus Davidis: De Dualitate... (1582), Reprint (cf. J. Szász). — The Autobiography of Miklós Bethlen (cf. A. Koczogh). — Borzsák, I.: Ézsaiás Budai and Initial Stages of Classical Philology in Hungary (cf. J. Kecskés). — Pataky, D.: The History of the Hungarian Chalcography since the XVI. Century (cf. L. Fekete). — Cragg, C. R.: From Puritanism to the Age of Reason (cf. G. Szalay). — Holden, William P.: Anti-Puritan Satire 1572—1642 (cf. G. Szalay). — — — — —	82
NECROLOGY:	
Prof. János Marton, D. D., 1879—1955 (by K. Újszászy). — — — — —	95